

Luipas Ruoppus 0
Pripilais myyjäis 192
Suomen 100 Abraaf

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ

ΠΕΡΙ ΤΑΣ ΠΗΓΑΣ
ΤΗΣ "ΘΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ,"

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1945

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ

αφ. ημερ. 32301

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
- ΧΑΪΔΕΙ
Αφ. αριθ. 32301
Χρονολ. Πρωτ. 18-10-1969
Ειδικότης Κριτική Ποίησης
Αριθ. 889 259 / ΕΟΕ

ΠΕΡΙ ΤΑΣ ΠΗΓΑΣ
ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1945

TEOTIION O'YOPH

1888

174

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
1940

Α'. Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ ΚΑΙ ΑΙ ΠΗΓΑΙ ΑΥΤΗΣ

Ὅτι ἡ μεταβυζαντινὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή τῆς Κρήτης ἀποτελεῖ σπουδαιότατον σταθμὸν τῆς φιλολογικῆς ἱστορίας τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἶναι εἰς πάντας γνωστόν (1). Ἐνῶ ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἡ ὑπὸ τὸν βάρβαρον κατακτητὴν λοιπὴ Ἑλλάς εἶχε βυθισθῆ εἰς βαθὺ πνευματικὸν σκότος, ἡ μεγαλόνησος τῆς Μεσογείου κατώρθωσε νὰ ἀναδείξῃ ἔργα τοιαύτης ἁξίας, ὥστε δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ τὰ χαρακτηρίσῃ καίεις ὡς ἀριστουργήματα.

Ὅσοις ἀγνοεῖ ὡσαύτως ὅτι, καίτοι αἱ ξένα ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς κρητικῆς ποιητικῆς παραγωγῆς ὑπῆρξαν εὐρύταται καὶ βαθεῖαι, ἐν τούτοις τὴν κρητικὴν λογοτεχνίαν διακρίνει ὁ καθαρῶς ἐθνικὸς αὐτῆς χαρακτὴρ καὶ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα. Οἱ Κρήτες ποιηταὶ—διότι περὶ ποιήσεως πρόκειται κυρίως— προθύμως ἐμιμήθησαν ξένα πρότυπα, ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διαδεδομένων ἐν τῇ Δύσει, τῶν ὁποίων εἶναι σήμερον εἰς χερὸς εἰς τὸν φιλόλογον νὰ διακρίνῃ τὰ ἴχνη καὶ τὰς ἐπιδράσεις, ἐφρόντισαν ὅμως νὰ δώσωσιν εἰς τὰ ἔργα των πνοὴν καὶ ὕφος καθαρῶς ἑλληνικὸν καὶ βαθύτερον ἐθνικὸν χαρακτῆρα. Εἰς τοῦτο μεγάλως συμβάλλει ἡ παρεμβολὴ εἰς τὰ κείμενα παροιμιῶν, ὄρων καὶ γνῶμικῶν λαϊκῆς προελεύσεως, συχνῆ περιγραφῆ τοπικῶν ἐθίμων, τέλος δὲ ἡ ὁμαλὴ καὶ ρέουσα δημοτικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν ἐπαινοῦν ὁ Σολωμὸς καὶ ἄλλοι μεγάλοι τοῦ ἔθνους διδάσκαλοι καὶ ἡ ὁποία ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον τῆς περαιτέρω ἐξελιξέως τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν γλώσσης. Καὶ μόνον ἀπὸ τῆς γλωσσικῆς ταύτης ἀπόψεως ἐξεταζομένη ἡ συμβολὴ τῆς κρητικῆς σχολῆς εἰς τὴν νεωτέραν λογοτεχνικὴν μας ἱστορίαν εἶναι πολυτιμοτάτη καὶ ἀνεκτίμητος.

Ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἡ σημασία τῆς κρητικῆς σχολῆς εἶχε παραγνωρισθῆ μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε τὰ πλείστα, ἀνὰ μὴ πάντα τὰ κρητικὰ κεί-

1) Βλ. ὅσα γράφω σχετικῶς ἐν τῇ βιβλιοκρισίᾳ μου «Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ Κρητικὴ ἔκδοσις Γ. Μεγα», Νέα Ἑστία, τεύχος 391, 15 Σεπτεμβρίου 1943.

μενα τῆς λαμπροῦς ἐκείνης ἐποχῆς νὰ παραμένωσιν ἄγνωστα εἰς τοὺς πολ-
 λούς, μὴ εὐτυχήσαντα νὰ τύχωσιν οὐχὶ μόνον ἐπιστημονικῆς μελέτης καὶ
 κριτικῆς ἐκδόσεως, ἀλλ' οὐδὲ ἀπλῆς καὶ ἀνατυπώσεως. Κατέστησαν οὕτως
 ἀπρόσιτα, δεδομένου ὅτι αἱ παλαιότεραι ἐκδόσεις— συμπεριλαμβανομένης
 καὶ τῆς τοῦ Σάθα — ἦσαν καὶ ἀπηρχαιωμένα καὶ δυσεύρετοι. Εὐτυχῶς
 ἡ μνημειώδης ἐκδοσις τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ξανθου-
 δίδου ἤνοιξε νέαν περίοδον εἰς τὴν μελέτην τῶν κρητικῶν λογοτεχνικῶν
 μνημείων, οὕτω δ' οἱ πολῦτιμοὶ θησαυροὶ τῆς νεωτέρας φιλολογίας μας
 ἤρχισαν νὰ ἐκλύωσι ζωηρότερον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἱστορικῶν τῆς λο-
 γοτεχνίας, καὶ διαδοχικῶς εἶδον τὴν δημοσιότητα εἰδικαὶ μελέται καὶ
 κριτικαὶ ἐκδόσεις.

Μεταξὺ τῶν ἀξιολογωτέρων ἔργων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας συγκα-
 λέγεται καὶ ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Αὕτη ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῶν
 θεατρικῶν δραμάτων τῶν γνωστῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα «μυστήρια», ἅτινα ἐπὶ
 μακρὸν ἤκμασαν καὶ ἐν τῇ Δύσει μὲ διάφορα θέματα ἐκ τῆς Παλαιᾶς
 καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἢ καὶ ἐκ τῶν βίων τῶν Ἁγίων εἰλημμένα. Περὶ
 τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς σχέσεως τῶν μυστηρίων τούτων πρὸς τὸ βυζαντινὸν
 θέατρον καὶ τὸ λειτουργικὸν δράμα πολλὰ κατὰ καιροὺς ἐγράφησαν,
 χωρὶς τὸ θέμα νὰ ἔχη ἀκόμη ἐξαντληθῆ, θὰ ἦτο ὁμως ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς
 παρούσης μελέτης νὰ ἀναφέρωμεν ἔστω καὶ δι' ὀλίγων, τὰς διαφό-
 ρους σχετικὰς θεωρίας καὶ νὰ θίξωμεν τὰ πολὺπλοκα προβλήματα,
 ἅτινα μετὰ τοῦ ζητήματος τούτου εἶναι συνδεδεμένα.

Τὸ θέμα τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ ὑπῆρξεν ἐκ τῶν προσφιλεστέ-
 ρων εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῶν μυστηρίων. Ἡ βαθεῖα πίστις τοῦ μεγάλου
 Πατριάρχου, ἡ τρομερὰ αὐτοῦ δοκιμασία καὶ ἡ τραγικὴ θέσις τοῦ
 πατρός, ὅστις ἐκλήθη νὰ θυσιάσῃ τὸν μονογενῆ υἱόν, ἐνέκλειον ἐνδια-
 φέρουσαν ὕλην διὰ τὴν θεατρικὴν παράστασιν. Οὕτως ἡ θυσία ἀπετέ-
 λεσε διαδοχικῶς τὸ θέμα τῆς *Rappresentazione di Abramo ed Isacco*
 τοῦ Feo Belcari—τοῦ ἀρχαιότερου Φλωρεντινοῦ μυστηρίου, διδασθέντος
 τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Santa Maria Maddalena in Castelli,
 τῷ 1449 — τοῦ *Le Sacrifice d'Abraham* — διδασθέντος τῷ 1530 ἐν
 Παρισίοις—τοῦ *Abraham Sacrifiant* τοῦ Théodore de Bèze (1550),
 τοῦ *Le Isach* τοῦ Groto (1586) κ.ά..

Τὸ περιεχόμενον τῶν διαφορῶν τούτων μυστηρίων, παρὰ τὰς
 αἰσθητὰς παραλλαγὰς καὶ διαφορὰς εἰς τε τὴν σκηρικὴν διάρθρωσιν καὶ
 τὰς λεπτομερείας τοῦ δράματος εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ αὐτό·
 Ὁ Θεὸς διατάσσει τὸν Ἀβραάμ νὰ θυσιάσῃ τὸν Ἰσαάκ, ὁ δὲ Πατριάρ-
 χης, τοῦ ὁποίου ἡ πίστις εἶναι ἀκλόνητος, παρὰ τὸν βουδύτατον πόγον
 καὶ τὸν σπαραγμὸν τῆς καρδίας, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος αἰσθάνεται καὶ τὸν
 ὁποῖον αὐξάνει ἡ τραγικὴ θλίψις τῆς συζύγου του Σάρρας, ὑπακούει

εις την θείαν ἐντολήν, καὶ λαμβάνων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν υἱὸν του, ἀνέ-
χεται εἰς τὸ ὄρος, ὅπου πρόκειται νὰ γίνῃ ἡ θυσία. Ἄλλ' ὁ Θεός, ὅστις
μόνον νὰ δοκιμάσῃ τὴν πίστιν τοῦ Ἀβραάμ ἐπεθύμει, ὄχι ὅμως καὶ νὰ
πραγματοποιηθῇ ἡ θανάτωσις τοῦ ἀθώου παιδίου, ἀποστέλλει Ἄγγε-
λον ὅστις, ἐμφανιζόμενος καθ' ἣν ἀκριβῶς στιγμὴν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ
ἡ θυσία, ἀποκαλύπτει εἰς τὸν ἐκθαμβὸν πατέρα τὴν θείαν βουλήν.

Τὸ ἑλληνικὸν μυστήριον ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως εἶναι ἀναμφι-
σβητήτως ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ εἴδους του. Ἡ ζωηρότης τῆς δράσεως,
τὸ γλαφυρὸν ὕφος, ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις τῶν χαρακτήρων, ἡ δύναμις
τῆς ἐκφράσεως, ἡ εὐστοχος περιγραφή τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καθι-
στοῦν αὐτὸ πραγματικὸν κόσμημα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ὡς ἐκ
τούτου καὶ οἱ κατὰ καιροὺς μετὰ τὸ ἔργον τοῦτο ἀσχοληθέντες ἔκριναν
αὐτὸ εὐμενέστατα καὶ ἀνεγνώρισαν εἰς τὸν συγγραφέα ἔξαιρετικὰς δρα-
ματικὰς ἀρετὰς.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ περιεχόμενον, ἐπὶ πολὺ ἡ Θυσία ἐθεωρήθη
ἔργον πρωτότυπον καὶ ἀπολύτως ἀνεξάρτητον οἰασθήποτε ξενικῆς ἐπι-
δράσεως (1). Ἄλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἐγκατελείφθη βραδύτερον, οἱ δὲ ἱστο-
ρικοὶ τῆς λογοτεχνίας ἤρχισαν νὰ συσχετίζωσι τὸ ἔργον πρὸς τὰ προγενέ-
στερα ὁμώνυμα δράματα, καὶ ἐζήτησαν νὰ ἀνεύρωσι τὰς πηγὰς αὐτοῦ ὅτε
μὲν εἰς τοῦτο, ὅτε δ' εἰς ἐκεῖνο τὸ δυτικὸν μυστήριον. Αἱ σχετικαὶ προ-
σπάθειαι ὅμως παρέμειναν ἀκαρποὶ, μέχρις οὔ ἡ τύχη ἠδυνήσῃ τὸν ἐν
Λογδίῳ ἐγκατεστημένον Ἕλληνα ἔρευνητὴν Μαυρογορδάτον, ὅστις ἐξε-
τάζων τὸν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀγνοηθέντα Grotto, ἀπέδειξεν ὅτι
«δὲν θὰ εἶναι πλέον ἀνάγκη νὰ συρῶμεθα πρὸς τὸν Feo Belcarì ἢ τὸν
Θεόδωρον de Bèze. Δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία, ὅτι ἡ Θυ-
σία συνετάχθη ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ σκελετοῦ τοῦ Isach τοῦ Grotto» (2).
Τῷ ὄντι καὶ ἡ ἀπλῆ μόνον ἀνάγνωσις τῶν δύο μυστηρίων οὐδεμίαν
ἀφίνει ἀμφιβολίαν περὶ τῆς στενωτάτης σχέσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἀμέσου
ἐξαρτήσεως τῆς Θυσίας ἐκ τοῦ Isach. Τοῦτο ἔδειξε καὶ ἡ βραχεία πε-
ριλήψις τοῦ σπανίου ἔργου τοῦ Grotto, ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Μαυρο-
γορδάτου, ὅστις καὶ ὑπέδειξεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ εἰς ἀμφοτέρω τὰ
μυστήρια κοινὰ στοιχεῖα (3).

1) Διὰ λεπτομερείας βλ. «Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ—Κριτικὴ ἔκδοσις Γ. Μέ-
γα», Ἀθῆναι 1943, ὅπου ἀναφέρονται ὅλαι αἱ κατὰ καιροὺς διατυπωθεῖσαι
γνώμαι.

2) Mavrogordato Jean: The greek Drama in Crete in the 17. Century.
A Postscript, Journal of Hellenic Studies, τ. 48, 1928. Τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα
ἀναφέρω κατὰ μετάφρασιν τοῦ Γ. Μέγα ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐκδόσει του
τῆς Θυσίας, σελ. 88.

3) Μετάφρασιν τῆς βραχείας περιλήψεως τοῦ Isach ὑπὸ τοῦ Μαυρογορδάτου

Τελευταίως ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον μακροῦς μελέτης ἐκ μέρους τοῦ Γ. Μέγα (1), ὅστις εἰς πρόσφατον αὐτῆς ἐκδοσιν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνωστῶν χειρογράφων καὶ ἐντύπων ἐκδόσεων τῆς Ἑνετίας, ἐξήγησε διεξοδικῶς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ περιεχόμενον, τὸν χαρακτήρα, τὴν μορφήν καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ δράματος. Τὸ πρόβλημα ὅμως τῆς γενικῆς ἐπὶ τοῦ μυστηρίου ἐπιδράσεως δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐρευνηθῇ δεόντως, διότι ὁ Μέγας, μὴ ἔχων ἀνὰ χεῖρας τὸ πρότυπον τοῦ Grotto, ἐμμέσως καὶ στηριζόμενος μόνον ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν τοῦ Μαυρογορδάτου ἠδυνήθη νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ θέμα τοῦτο. Ὅπωςδὲ ποτε ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ πορίσματα τοῦ Μαυρογορδάτου, παρατηρεῖ ὅτι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων γενικῆς φύσεως μεταβολῶν, «ὁ ἔλλην ποιητῆς ἀπήλλαξε τὸ ἔργον του στοιχείων τινῶν περιττῶν καὶ ἀπιθάνων, ἀνηκόντων κυρίως εἰς τὴν βιβλικὴν παράδοσιν. Ταῦτα εἶναι :

1) Ἡ ὑπόνοια τῆς Σάρρας, ὅτι πρόκειται περὶ τιμωρίας τοῦ Θεοῦ, διότι ἄλλοτε ἰσταμένη ὀπισθεν τῆς σκηνῆς καὶ ἀκούσασα τὴν ὑπόσχασιν αὐτοῦ περὶ γεννήσεως τέκνον ἐ γ έ λ α σ ε (Γεν. 18, 10-15). Διὰ τῆς ὑπονοίας ταύτης ἡ θυσία παρὰ τῷ Grotto παρουσιάζεται ὡς πράξις ἐπιβαλλομένη πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς θείας δικαιοσύνης καὶ ὄχι ὡς δοκιμασία πίστεως, οἷα πράγματι εἶναι.

2) Ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Ἀβραάμ, ἡ δοθεῖσα πρὸς τὴν Σάρραν, ὅτι θ' ἀναβάλῃ ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας τὴν τέλει τῆς θυσίας, ἡ ὁποία ἀναγκάζει αὐτόν, μέλλοντα νὰ τελέσῃ τὴν θυσίαν κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν, νὰ ζητήσῃ εἰς τὴν προσευχὴν του συγχώρησιν διὰ τὴν ἀθέτησιν τῆς ὑποσχέσεως αὐτοῦ.

3) Ἡ ἀναγγελία τῆς γεννήσεως τέκνου εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀβραάμ, ἡ ὁποία εὐρίσκεται μὲν ἐν τῇ Γραφῇ (Γεν. 22, 20), ἀλλ' ἐρχομένη πολὺ μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν κάθαρσιν ἀποτελεῖ φορτικὸν καὶ ἀχρηστον παραπλήρωμα εἰς τὴν ὑπόθεσιν,

καὶ 4) ἡ τρίτη ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐμφάνισις τοῦ ἀγγέλου πρὸς ἀνακοίνωσιν τῆς εὐαρεσκείας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραάμ (Γεν. 22, 15-18), ἡ ἀλλογορευτὴ ἐρημνεῖα τῆς θυσίας, ἡ γινομένη ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, καὶ ἡ προσαγόρευσις αὐτοῦ πρὸς τοὺς θεατάς, ἡ ὁποία συντείνει ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν ἀνάμειξιν τοῦ θαυμαστοῦ καὶ ὑπερφυσικοῦ πρὸς τὰ ἐγκόσμια κτλ.

Ἐντὶ τούτων ὁ ἔλλην ποιητῆς ἐπλούτισε τὴν ὑπόθεσιν διὰ τινῶν ἀληθῶς ἐξόχων ποιητικῶν εὐρημάτων. Τοιαῦτα εἶναι :

ἔδημοσίευσεν ὁ Μέγας ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἀναφερομένῃ ἐκδόσει τῆς Θυσίας, σελ. 83-87.

1) Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, Κριτικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, Ἀθήναι, Βιβλιόπωλετον Ἀλεξίου, 1943, σελ. 1-196.

1) ἡ δευτέρα ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγέλου πρὸς τὸν Ἄβραάμ, ἡ συμβολίζουσα τὴν νέαν προσπάθειαν, πού καταβάλλει ὁ διστυχῆς πατήρ, ὅπως ἐπικρατήσῃ τῆς ἀδυναμίας του·

2) ἡ ἀπεικόνισις τοῦ παιδιοῦ Ἰσαὰκ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς γονεῖς, τὰ μαθήματα καὶ τοὺς συντρόφους, τὰ ὁποῖα πληροῦν τὸ ἔργον εἰδυλλιακῆς τρυφερότητος·

καὶ 3) ἡ ἀνάδειξις τῶν δούλων ὡς ἀληθινῶν οἰκείων, μετεχόντων μετὰ συμπαιθείας εἰς τὴν λύπην καὶ τὴν χαρὰν τῶν κυρίων των, ἡ ὁποῖα παρέχει τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἐκδηλωθῇ διὰ στόματος αὐτῶν ἡ κατέχουσα τὸν ἀκροατὴν ἀντιλογία διὰ τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐκτελέσεως τῆς θυσίας, καὶ συγχρόνως διατρανωθῇ ἡ ἄκρα τοῦ Πατριάρχου ἀφοσίωσις εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς τὸ ἀνεξερεύτητον τῶν θείων βουλῶν» (1).

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ θέμα τῆς σχέσεως τῆς Θυσίας τοῦ Ἄβραάμ πρὸς τὸν Isach τοῦ Groto εἶναι βασικόν, ὅχι μόνον διὰ τὴν ἀκριβεστέραν ἀντίληψιν τῆς ἀξίας τοῦ ποιήματος, ἀλλὰ καὶ πρὸς λύσιν διαφόρων σχετικῶν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν μυστήριον ζητημάτων, διὰ τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητος ἡ κατὰ μέρος ἀντιπαραβολὴ τῶν δύο κειμένων. Τὴν ἀντιπαραβολὴν ταύτην ἐπιχειροῦμεν κατωτέρω, ἀναγράφοντας τὰ ἀντιστοιχοῦντα χωρία τῶν δύο ἔργων. Πρὶν ὅμως προβῶμεν εἰς αὐτὴν ἐκρίναμεν σκόπιμον νὰ προτάξωμεν εὐρεΐαν περὶ τὴν Isach, ὡς καὶ γενικὰς πληροφορίας περὶ τῆς καθόλου συγγενείας τῶν δύο μυστηρίων καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Ἕλλην ποιητὴς ἐχρησιμοποίησε τὸ ξένον πρότυπον. Εἰς ταύτας θὰ προσθέσωμεν παρατηρήσεις τινάς, ἀφορώσας εἰς τὴν χρονολογικὴν σχέσιν τῆς Θυσίας καὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου ὡς καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέως αὐτῶν.

1) Ἡ Θυσία τοῦ Ἄβραάμ - Κριτικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, ἐνθ' ἀν.σελ. 89 - 90.

Β'. Ο ISACH ΤΟΥ GROTO

Τὸ μυστήριον τοῦ Groto ἀποτελεῖται ἀπὸ βραχὺν πρόλογον καὶ πέντε πράξεις, αἱ ὁποῖαι ὑποδιαιοῦνται εἰς σκηνάς. Ἐκάστην πράξιν κλείει ὁ χορός, ὅστις ψάλλει χορικά σχετικὰ πρὸς τὸ κύριον θέμα αὐτῆς. Τὸ ὄλον δράμα ἐν συντομίᾳ ἔχει ὡς ἑξῆς :

Πρόλογος (στίχ. 75)

Ὁ ποιητὴς, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς θεατὰς, λέγει ὅτι θὰ ἐκπλαγῶσιν ἀσφαλῶς, διότι ἐπὶ τῆς σκηνῆς δὲν πρόκειται—ὡς συνήθως εἰς τὰ λοιπὰ εἰδυλιακὰ τῆς ἐποχῆς δράματα—να ἔμφανισθῶσιν αἱ δενδροβριθεῖς κοιλάδες καὶ τὰ ὑψηλὰ ὄρη τῆς Ἄρκαδίας, οὔτε νὰ παρελάσωσιν αἱ Νύμφαι καὶ ἡ θεὰ Ἄρτεμις, οὔτε αἱ περικαλλεῖς ποιμενίδες καὶ οἱ νεαροὶ βοσκοί, ψάλλοντες τοὺς εὐτυχεῖς ἢ δυστυχεῖς ἔρωτάς των. Οἱ ἀκροαταὶ θὰ ἔχωσιν ἀναμφιβόλως ἀπαυδήσει, παρακολουθοῦντες θέματα τόσον κοινὰ καὶ συνήθη καὶ βλέποντες διαρκῶς τὰς πλουσίας καὶ υπερηφάνους πόλεις τῶν Ἀθηναίων, τῶν Σούσων καὶ τῆς Δαμασκοῦ, ὅπου ἐπιτήδειοι δοῦλοι καὶ κοῦφοι κόλακες ἀγωνίζονται νὰ προκαλέσωσι τὴν κενὴν εὐθυμίαν ἢ τὸν εὐκόλον γέλωτα, καθὼς καὶ τὰς πριγκιπικὰς Αὐλὰς, ὅπου αἱ πανηγύρεις καὶ αἱ καταστροφαί, αἱ ἔορται καὶ οἱ πόλεμοι προκαλοῦν τὴν συγκίνησιν καὶ τὸν τρόμον. Μακρὰν ἀπὸ τὰ θέματα αὐτὰ ὁ ποιητὴς μας προτιμᾷ νὰ παρουσιάσῃ βραχεῖαν καὶ ἀπλὴν ἱστορίαν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἡ ὁποία περισσότερον ἀρμόζει εἰς τοὺς νέους χρόνους, διότι ὄχι μόνον εὐχαρίστησιν, ἀλλὰ καὶ ἀφέλειαν θὰ ἀποκομίσωσιν οἱ θεαταί, παρακολουθοῦντες τὸ παράδειγμα τοῦ σεβασίμου Πατριάρχου Ἄβραάμ, ὅστις ὑπεβλήθη εἰς σκληρὰν δοκιμασίαν, κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου ὅπως θυσιάσῃ τὸν μονογενῆ υἱόν του Ἰσαάκ. Ἄς ἔχουν δὲ ὑπ' ὄψιν των ὅτι δὲν θὰ εὐρεθῶσι πλέον εἰς τὰ γνωστά των μέρη, ἀλλὰ θὰ μεταφερθῶσιν εἰς χώραν μακρονήν, εἰς τὰ σύνορα τῆς πόλεως Βεερσεβιά, καὶ μάλιστα εἰς παλαιοτάτην ἐποχὴν, ἀπὸ τῆς ὁποίας πολλὰ ἔτη μᾶς χωρίζουν. Προκειμένου δὲ νὰ ἀρχίσῃ ἡ παράστα-

σις, ὁ ποιητὴς παρακαλεῖ τοὺς θεατὰς ὅπως μετὰ σιωπῆς παρακολουθήσωσι τὴν ἐξέλιξιν τοῦ μυστηρίου.

Πραῖξις πρώτη (στίχ. 325)

Σκηρὴ Α΄. (στίχ. 77)—[πρόσωπα: Ἄγγελος καὶ Ἄβραάμ]. Ἄγγελος Κυρίου, ἐμφανιζόμενος ἐν καιρῷ νυκτὸς εἰς τὸν κοιμώμενον Ἄβραάμ, τὸν καλεῖ ν' ἀφυπνισθῆ καὶ ἀκολουθῶς ἀγγέλλει εἰς αὐτὸν τὴν θεῖαν ἐντολήν, νὰ παραλάβῃ ἀμέσως τὸν μονογενῆ υἱὸν τοῦ Ἰσαὰκ καὶ ἀνερχόμενος εἰς ὄρος, τὸ ὁποῖον ὁ Ἄγγελος θὰ τοῦ ὑποδείξῃ, νὰ προσφέρῃ τοῦτον εἰς θυσίαν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν. Εἰς τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς σκηνῆς, ὁ Ἄβραάμ, ἀφοῦ ἐξαφανίζεται ὁ Ἄγγελος, εἰς ἐκτενῆ μονόλογον (στίχ. 67), τρέμων ἀκόμη ἐκ τῆς συγκινήσεως καὶ τῆς ταραχῆς, διερωτᾶται ἂν πρόκειται περὶ πραγματικότητος ἢ περὶ ὄνειρου, ἀναλογιζόμενος ὅμως τὴν θεῖαν παραγγελίαν, μετὰ καρτερίας καὶ εὐλαβείας, ἐκφράζει ἐν πρώτοις τὴν χαρὰν του, διότι προβλέπει ὅτι ἡ φοβερὰ δοκιμασία θὰ χρησιμεύσῃ ὡς σωτήριον δίδαγμα εἰς τὸν κόσμον καὶ διότι διὰ τῆς θυσίας τοῦ υἱοῦ του, ἦν ὁ Θεὸς τοῦ ἐπιτάσσει, θὰ διαλάμψῃ ἡ ἰσχυρά του πίστις. Κατόπιν «κατερχόμενος ἐκ τοῦ πνεύματος εἰς τὴν σάρκα», ὁμολογεῖ ὅτι ἂν ἡ ψυχὴ του χαίρῃ, ἡ σὰρξ ὅμως ὑποφέρει καὶ πονεῖ, διότι ὡς πατὴρ φρικτῶς εἰς τὴν σκέψιν ὅτι διὰ τῶν ἰδίων του χειρῶν μέλλει νὰ συντελεσθῆ ἡ πρωτοφανὴς θυσία, πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖται καρδιά δράκοντος ἢ ἀγρίου θηρίου. Παρακαλεῖ ὅθεν τὸν Θεὸν νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπόφασιν ἢ ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὸν τῆς δοκιμασίας τοῦ νὰ θυσιάσῃ ὁ ἴδιος τὸν Ἰσαὰκ, ἢ, τοῦλάχιστον, νὰ ἀποθάνῃ αὐτὸς πρὶν ἀποθάνῃ ὁ υἱὸς του. Προσθέτει ὅτι δυσκόλως θὰ δυνηθῆ νὰ ὑπομείνῃ τὴν ἀπώλειαν τοῦ τέκνου του, ἀφοῦ δὲν ἔχει ἄλλον υἱόν, διότι καὶ ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀποκτήσει ἐκ τῆς Ἄγαρ δὲν ὑπάρχει πλέον. Ἰκετεύει τέλος τὸν Θεὸν νὰ τὸν εὐσπλαχνισθῆ, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Ἰσαὰκ ἐγεννήθη θεῖα χάριτι, εἰς γεροντικὴν ἡλικίαν, καθ' ἣν οὔτε αὐτὸς οὔτε ἡ Σάρρα ἦσαν πλέον εἰς θέσιν νὰ τεκνοποιήσωσι. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὸν λόγον μίᾳ τόσοσιν σκληρᾶς ποιῆς, ἀνάλογον πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν ἐγνώρισαν οἱ αἰῶνες ζητεῖ λοιπὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ νὰ εἰσακούσῃ τὰς ἰκεσίας του καὶ νὰ θεραπεύσῃ τοὺς πόρους του, οἱ ὁποῖοι δύναται νὰ προκαλέσωσι τὰ δάκρυα καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν θηρίων καὶ τῶν λίθων. Φοβούμενος δὲ μήπως τὰ δάκρυα καὶ οἱ ἀναστεναγμοὶ του ἀφυπνίσωσι τὴν παραπλεύρως κοιμωμένην Σάρραν, ὁ Ἄβραάμ ἀποφασίζει νὰ ἐγερωθῆ ἐκ τῆς κλίνης καὶ νὰ ἀπομακρυνθῆ.

Σκηρὴ Β΄. (στίχ. 72)—[πρόσωπα: Ἄβραάμ μόνος]. Ὀλόκληρος

ἡ σκηνὴ αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν συνέχειαν τοῦ μονολόγου τοῦ Ἄβραάμ, ὁ ὁποῖος, ἐγερθεὶς ἐκ τῆς κλίνης, σπεύδει νὰ ἀνάψῃ τὸ κανδήλι, διότι εἶναι ἀκόμη νυξ βαθεῖα. Βεβαίως, συνεχίζει ὁ Πατριάρχης, ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπιβαλλομένη θυσία πρέπει νὰ ἀποτελῇ τιμωρίαν διὰ βαρῦ τι ἁμάρτημα. Ἄλλ' ὁ Θεὸς ὡς πολυεύσπλαχνος, συγχωρεῖ τὰ ἀνθρώπινα σφάλματα, ὅταν μάλιστα ὁ ἄνθρωπος μετανοῇ διὰ τὰ παραπτώματά του καὶ ζητῇ ἔξιλασμον μετ' ἀναστεναγμῶν καὶ δακρῶν. Ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι δίκαιον νὰ ὑποβληθῶσιν ὅλοι εἰς δοκιμασίαν : Ἄν μὲν ἠμάρτησεν ὁ Ἰσαὰκ—ἀλλὰ τί ἁμάρτημα δύναται νὰ διαπραξῇ τις τόσον νέος ;—δὲν πρέπει νὰ βασανίζωνται οἱ γονεῖς του, ἂν δέ, πάλιν, ἠμάρτησεν ὁ Ἄβραάμ, δὲν πρέπει νὰ τιμωρηθῇ ἄνευ λόγου ὁ υἱὸς του ἂν, τέλος, οὐδεὶς ἠμάρτησεν, διατὶ νὰ ἐπιβληθῇ μία τόσον σκληρὰ ποινή ; Διερωτᾶται δὲ ὁ Ἄβραάμ ποία ποτὲ αἰτία ἐξώργισεν τὸν Θεόν ; Μήπως ὅταν ἐγεννήθη ὁ Ἰσαὰκ δὲν προσέφερον ἱκανὰ δῶρα ; Ἡ μήπως ὁ Κύριος ἐνόμισεν ὅτι ἡ πατρικὴ ἀγάπη ἠδύνατο νὰ παραγκωνίσῃ τὴν πρὸς Ἐκεῖνον ὀφειλομένην λατρείαν ; Ὁχι, ἡ λατρεία καὶ ἡ πίστις τοῦ Ἄβραάμ εἶναι ἀκλόνητοι, καὶ ἂν τώρα οὗτος διατάξῃ καὶ λυπῆται διὰ τὴν ἐπιβληθεῖσαν θυσίαν, τοῦτο ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν πίστεως καὶ ὑπακοῆς, ἀλλ' εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι ἀσθενὴς καὶ ἡ σὰρξ ὑποφέρει. Καίτοι δὲ εἶναι βέβαιος ὅτι αἱ μέλλονσαι γενεαὶ θὰ τὸν κατακρίνωσιν ὡς σκληρὸν καὶ ἀπάνθρωπον, ὅμως τὸ πνεῦμα εἶναι πρόθυμον νὰ ὑπακούσῃ καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν θεῖαν βουλήν, διότι οὐδεμία πρᾶξις εἶναι ὀρθοτέρα τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸν Θεόν. Βλέπων ὅμως ἀφυπνιζομένην τὴν Σάρρα, καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀπελπισίας, φοβούμενος μήπως ἡ σύζυγός του ἀντιληφθῇ τὸ φορικτὸν νέον.

Σκηνὴ Γ'. (στίχ. 162)—[πρόσωπα : Σάρρα, Ἄβραάμ]. Ἡ Σάρρα, βλέπουσα ὅτι ὁ Ἄβραάμ ἔχει ἐγερθῆ καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν ἀποφύγῃ, ζητεῖ νὰ μάθῃ τὴν αἰτίαν τῆς ταραχῆς του. Ὁ Ἄβραάμ, θέλων νὰ τὴν καθησυχάσῃ, τὴν προτρέπει νὰ συνεχίσῃ τὸν ὕπνον της, λέγων ὅτι οὐδεμία σκέψις τὸν ἀπασχολεῖ, ἀλλ' ἠγέρθη μόνον ἵνα κάμῃ τὴν προσευχὴν του. Ἡ Σάρρα ἀποκρίνεται ὅτι δὲν εἶναι κατάλληλος ὥρα πρὸς προσευχὴν, προσθέτει δὲ ὅτι ἡ στάσις καὶ ἡ ταραχὴ τοῦ Ἄβραάμ τὴν πείθουν ὅτι σκέψις θλιβερὰ τὸν ἀπασχολεῖ, διὰ τοῦτο ἀποφασίζει καὶ αὕτη νὰ ἐγερθῇ ἐκ τῆς κλίνης καὶ νὰ ἔλθῃ πλησίον του. Ὁ Ἄβραάμ χαμηλοφώνως ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Κύριον παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὸν ἀρχικὸν βαθύτατον πόνον τῆς θυσίας τοῦ Ἰσαὰκ, προσετέθη τώρα καὶ δεύτερος ἐξ ἴσου βαρῦς, ἡ ἀνησυχία διὰ τὴν Σάρρα, ἀποδίδει ὅμως τοῦτο εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Θεοῦ νὰ δοκιμάσῃ ὅλην τὴν δύναμιν τῆς πίστεώς του. Ἡ Σάρρα ἀκούουσα τὰς τελευταίας λέξεις τοῦ Ἄβραάμ, τοῦ λέγει ὅτι ὁ ἴδιος ὠμολόγησεν ὅτι ὑποφέρει καὶ ὅτι με-

γάλη θλίψις τὸν τυραννεῖ, ζητεῖ δὲ ἐπιμόνως νὰ τῆς φανερώσῃ τὴν αἰτίαν. Καὶ ἂν ἀκόμη ὁ σύζυγός της δὲν σύγκινῆται ἀπὸ τὰς παρακλήσεις της, θὰ ἔπρεπε—λέγει—νὰ τῆς ἔξομολογηθῆ τὸν πόνον τοῦ πρὸς ἰδίαν τοῦ παρηγορίαν, διότι διὰ τὸν τεθλιμμένον ἀποτελεῖ ἀνακούφισιν νὰ ἔχῃ σύντροφον τῶν πόνων του, αὕτη δὲ θὰ προσπαθῆσῃ νὰ τοῦ παράσῃ πᾶσαν δυνατὴν βοήθειαν καὶ παρηγορίαν. Ὁ Ἀβραὰμ ἀντίσταται ἀκόμη καὶ συμβουλεύει τὴν Σάρραν νὰ μὴ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἐρώτησίν της, διότι ἀντὶ νὰ ἱκανοποιηθῆ μάλιστα μάθῃ τὴν ἀλήθειαν, μᾶλλον θὰ αἰσθανθῆ τὴν μεγαλυτέραν θλίψιν, ὄντι δὲ νὰ παράσῃ οἰανδήποτε βοήθειαν καὶ παρηγορίαν, θὰ ἔχῃ μᾶλλον αὐτὴ ἀνάγκην παρηγορίας καὶ συνδρομῆς. Ἡ Σάρρα ἐκφράζει τὴν ἐκπληξίν της διὰ τὴν διστακτικότητα τοῦ συζύγου της, καὶ γονυπετῆς πρὸ αὐτοῦ, τὸν ἐκτεύει νὰ τῆς ἔξομολογηθῆ τὴν αἰτίαν, ἣ ὅποια τυραννεῖ τὴν καρδίαν του, βεβαία ὅτι οἰαδήποτε εἶναι αὕτη δὲν δύναται ποτὲ νὰ τὴν θλίψῃ ὅσον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀβραὰμ δὲν τρέφει πρὸς αὐτὴν ὅσην ἐμπιστοσύνην θὰ ἔπρεπε. Ὁ Ἀβραὰμ προσπαθεῖ ἀκόμη νὰ ὑπεκρύψῃ, παρατηρῶν ὅτι, ἀφοῦ ὁ Θεὸς δὲν ἀπεικάλυψε καὶ εἰς αὐτὴν ἀπ' εὐθείας τὸ μυστικόν, σημαίνει ὅτι ἢ ἐκείνη εἶναι καλυτέρα του καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑποφέρῃ ἢ ὅτι δι' ἄλλον τινὰ λόγον δὲν πρέπει νὰ μάθῃ τὴν πραγματικότητα· ἀλλ' ἢ Σάρρα, ἀντικρουούσα τοὺς ἰσχυρισμοὺς τούτους, ἀπαντᾷ ὅτι, εἰ μὲν εἶναι καλυτέρα, τότε πρέπει νὰ τῆς ἀποκαλύψῃ τὸ μυστικόν ὡς βραβεῖον τῆς ἀρετῆς της, ἂν δὲ εἶναι ἁμαρτωλὸς, πρὸς τιμωρίαν της. Ἐξορκίζει δὲ τὸν σύζυγόν της διὰ τελευταίαν φορὰν ἐν ὀνόματι τοῦ υἱοῦ των νὰ μὴ τὴν τυραννῆ πλέον. Ἡ ὑπόμνησις τοῦ τέκνου ταράσσει τὸν Ἀβραὰμ, ὅστις, παρακαλῶν τὴν Σάρραν νὰ δεῖξῃ τὴν δύναμιν, τὴν ὁποῖαν ὑπέσχετο καὶ νὰ μὴ παρασυρθῆ ἀπὸ τὴν σαρκικὴν ὀδύνην, ἀλλὰ νὰ ὑποκύβῃ ἀγογγύστως εἰς τὴν θεῖαν βουλήν, ἀποφασίζει τέλος νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν. Ἡ Σάρρα ἐκπληκτος διὰ τὸ ἀπίθανον νέον παραδίδεται εἰς θρήνον (στίχ. 43), νομίζουσα ὅτι αἰτία τῆς τιμωρίας εἶναι ἡ δυσπιστία τὴν ὁποῖαν αὕτη ἔδειξε διὰ τοῦ γέλωτός της πρὸς τὸν Θεόν, ὅτε τῆς ἀνηγγέλθη ὅτι, παρὰ τὰ γηρατεῖά της, θὰ ἀπέτα τέκνον. Δικαιολογουμένη δὲ παρατηρεῖ ὅτι ὁ γέλως της ὠφείλετο οὐχὶ εἰς ἀπιστίαν, ἀλλ' εἰς τὴν χαρὰν τὴν ὁποῖαν ἐδοκίμασε τότε καὶ ἣ ὁποῖα πρόκειται τώρα νὰ μεταβληθῆ εἰς αἰώνιον θρήνον. Παρακαλεῖ δὲ τὸν Θεὸν νὰ φεισθῆ τοῦ υἱοῦ της, δεχόμενος τὴν ἰδικὴν της θυσίαν: ἡ ζωὴ της, προσθέτει, ἄνευ ἐκείνου εἶναι περιττή, ἐνῶ ὁ Ἰσαὰκ πρέπει νὰ ζήσῃ ἵνα ἐπαληθεύσωσιν αἱ ὑποσχέσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ. Ἀλλ' ἐνῶ συνεχίζει ἀκόμη τὰς ἐκείας της, αἰσθάνεται νὰ τὴν ἐγκαταλείπωσιν αἱ αἰσθήσεις της καὶ καταλαμβάνεται ὑπὸ λιποθυμίας, καλεῖ δὲ τὰς δούλας της νὰ σπεύσωσιν εἰς βοήθειάν της, καίτοι προτιμότερον θὰ ἦτο νὰ ἀποθάνῃ.

Σκηνή Δ'. (στιχ. 15)—(πρόσωπα: "Αντα και Τάμαρ). Ἀκούσασα τὴν κραυγὴν τῆς κυρίας της, ἡ "Αντα σπεύδει πρώτη νὰ τῆς προσφέρει τὴν συνδρομὴν της, καλεῖ δὲ καὶ τὰς ἄλλας δούλας νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειάν της. Ἡ Τάμαρ ζητεῖ νὰ μάθῃ τὴν αἰτίαν τῆς λιποθυμίας, ἀλλ' ἡ "Αντα ἀπαντᾷ ὅτι δὲν εἶναι κατάλληλος στιγμὴ διὰ συζητήσεις, καὶ ὅτι πρέπει νὰ μεταφέρωσι τὴν Σάρραν εἰς τὴν κλίνην της καὶ νὰ τὴν ραντίσωσιν μὲ ὕδωρ, εἰς τοῦτο δὲ τὴν βοηθεῖ ἡ Τάμαρ, ἥτις προσπαθεῖ δι' ἐνθαρρυντικῶν λόγων νὰ ἐμψυχώσῃ τὴν εἰσέτι λιπόθυμον Σάρραν.

Χορὸς Α'. (Στιχ. 35)

Εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης πράξεως, ὁ Χορὸς θρηνεῖ τὴν σκληρὰν μοῖραν τῆς δυστυχοῦς μητρὸς καὶ τοῦ τεθλιμμένου πατρὸς, οἵτινες πρόκειται νὰ στερηθῶσι τὸν μονογενῆ υἱὸν των, ἰδίᾳ δὲ τοῦ πατρὸς, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ πρέπει διὰ τῶν ἰδίων του χειρῶν νὰ προσφέρει τὴν θυσίαν, ταυτοχρόνως εἶναι ἠναγκασμένος, παραβλέπων τὸν πόνον του, νὰ παρηγορήσῃ καὶ ἐνθαρρύνῃ τὴν σύζυγόν του, καίτοι εἶναι φύσει ἀδύνατον νὰ παρηγορήσῃ τις τὴν μητρικὴν θλίψιν δι' ἀπόλειαν τέκνου. Ἄν δὲν τὸν εἶχεν ἐμποδίσει ἡ Σάρρα, ὁ Ἀβραάμ θὰ εὗρισκετο ἤδη καθ' ὁδὸν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς θείας ἐντολῆς.

Πρᾶξις δευτέρα (στιχ. 124)

Σκηνή Α'. (στιχ. 97) — [πρόσωπα: Ἀβραάμ μόνος]. Ἡ δευτέρα πρᾶξις τοῦ δράμματος εἶναι ἡ βραχυτέρα. Ἀποτελεῖται ἐξ 124 μόνον στίχων καὶ διαιρεῖται εἰς δύο σκηνάς. Μονολογεῖ πάλιν ὁ Ἀβραάμ. Ὀδύρεται διὰ τὴν κατάστασιν τῆς Σάρρας, παρατηρῶν ὅτι αἱ γυναῖκες ἐκ φύσεως ἔχουν χαρακτηρὰ ἀσθενῆ καὶ δὲν δύνανται νὰ ὑπομένωσιν ὡς οἱ ἄνδρες τὰ πλήγματα τῆς τύχης, ἐκφράζει δὲ τὸν φόβον του μήπως ἡ σύζυγός του δὲν δυνηθῆ νὰ ἐπιζήσῃ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ἀμφισβᾷ εἰς τὴν κατορθώσῃ νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν συμφορὰν, διότι, καίτοι εἶναι πρόθυμος, ἀπομακρύνων κάθε σαρκικὸν αἰσθημα, νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν θεῖαν ἐντολὴν καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν θυσίαν, ὅμως, ὅταν σκέπτεται τὸν υἱὸν του καὶ ἀντιρῶσιν τὴν γυναῖκα του, αἰσθάνεται νὰ τὸν ἐγκαταλείπωσιν τὸ θάρρος καὶ ἡ δύναμίς του. Θρηνεῖ τὴν Σάρραν καὶ τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὸν ἑαυτὸν του, ἀναλογιζόμενος τὴν φορικτὴν θέσιν του. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ φονεὺς τοῦ υἱοῦ του, τοῦ μόνου στηρίγματος τῶν γηρατειῶν του; Εἰς τί θὰ τῷ χρησιμεύωσι πλέον οἱ ὀφθαλμοὶ του, ἀφοῦ δὲν θὰ βλέπωσιν εἰς τὸ μέλλον τὸ προσφιλέστερόν του πρόσωπον; Εἰς τί τὰ ὄτια, ἀφοῦ δὲν θὰ ἀκούωσιν τὴν ἀγαπητὴν φωνὴν του;

Εἰς τί τὰ χεῖλη, ἀφοῦ δὲν θὰ δύνανται νὰ προφέρωσι τὸ ὄνομά του ; Καὶ ποῖος θὰ κἀθηται πλέον εἰς τὴν πατρικὴν ἀγκάλην ; Ποῖος θὰ περιπτύσσεται τὸ πατρικὸν μέτωπον ; Ποῖος θὰ ἀσπάζεται τὸ πατρικὸν στόμα, ὅταν ὁ υἱὸς του δὲν θὰ ὑπάρχη πλέον ; Πρὸς τί λοιπὸν ἡ ζωὴ ; Αἴφνης διακόπτων τὸν θρηνον, ἐγείρεται καὶ ἐπιπλήττει ἑαυτόν, διότι παρασύρεται ὑπὸ τῶν ἐγκοσμίων παθῶν καὶ λησμονεῖ τὸν Κύριον. Δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν θνητὸν νὰ ἀντιπαραβάλλῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἀγάπην πρὸς τὴν θεϊκὴν πίστιν, οὐδὲ ἀρμόζει εἰς αὐτὸν νὰ χάσῃ τῶρα τὴν βαθεῖαν ἐμπιστοσύνην καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει τίποτε εἰς τὴν ἀπόλυτον κατοχὴν του : ὅτι ἔχει ἀνήκει εἰς τὸν Δημιουργόν, ὃ ὁποῖος τοῦ παρέχει τὰ πλούτη καὶ τὰ ἀγαθὰ κατὰ βούλησιν καὶ δύνανται, ἐπομένως, νὰ ἀφαιρῇ ταῦτα εἰς οἵανδήποτε θέλει στιγμὴν. Οὔτε τὰ τέκνα ἀνήκουν εἰς τοὺς γονεῖς, οὔτε αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀνήκουν εἰς ἑαυτούς, ἀλλὰ πάντες εἶναι δημιουργήματα καὶ κτήματα τοῦ Θεοῦ, ὅπως καὶ τὰ φυσικὰ στοιχεῖα, οἱ ἀστέρες, ὁ οὐρανὸς καὶ πάντα τὰ ὄρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα. Οὔτε πρέπει νὰ ἐναντιοῦται ποτὲ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν Κύριον, διότι αἱ θεῖαι βουλαὶ εἶναι ἀνεξιχνίαστοι καὶ διότι ὁ Θεὸς προνοεῖ διὰ πάντας, πολλακίς δὲ μετατρέπει εἰς χαρὰν τὴν δυστυχίαν. Δὲν δύνανται ὁ θνητὸς νὰ κατανοήσῃ τὰ θεῖα μυστήρια, διὰ τοῦτο ὁ Ἄβραάμ ἀποφασίζει τέλος νὰ μὴ χρονοτριβῇ πλέον, ἀλλὰ νὰ σπεύσῃ νὰ ἐτοιμασθῇ καὶ, ἀφοῦ παραλίβῃ τὰ ἀναγκαιοῦντα εἰς τὴν θυσίαν, ἐνῶ ἀκόμη ἡ Σάρρα θὰ εἶναι λιπόθυμος, νὰ ἀναχωρήσῃ μετὰ τοῦ Ἰσαάκ καὶ τῶν δούλων του.

Σκηνὴ Β'. (στιχ. 27)—[πρόσωπα : Ἄβραάμ καὶ οἱ δοῦλοι Σιμπᾶν καὶ Σόφερ]. Ὁ Ἄβραάμ, καλῶν τοὺς δύο δούλους του, διατάσσει αὐτοὺς νὰ φορτώσωσιν εἰς τὸν ὄνον τὰ πρὸς καῦσιν τῆς πυρᾶς ἀναγκαῖα ξύλα, ὁ ἴδιος δὲ μεταβαίνει ἵνα λάβῃ τὴν μάχαιραν διὰ τὴν θυσίαν. Προτρέπει τοὺς δούλους νὰ ἐκτελέσωσι μετὰ σπουδῆς τὴν παραγγελίαν, διότι ἐπείγεται νὰ προσφέρῃ τὸ ταχύτερον τὴν θυσίαν εἰς τὸν Θεόν. Ὁ Σόφερ ἐρωτᾷ, ἂν πρέπει νὰ παραλίβωσι καὶ ἄμνον ἢ ἄλλο θῦμα, ἀλλ' ὁ Ἄβραάμ, ἐν ἐμφανεῖ ταραχῇ, ἀπαντᾷ ὅτι θὰ φροντίσῃ εἰς τοῦτο ὁ ἴδιος. Οἱ δοῦλοι μεταβαίνουν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν του, ὁ δὲ Ἄβραάμ ἀπέρχεται ἵνα λάβῃ τὴν μάχαιραν, δι' ἧς μέλλει νὰ πλήξῃ ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀγαπᾷ εἰς τὸν κόσμον.

Χορὸς Β'. (στιχ. 24)

Ὁ χορὸς ἀπαγγέλλει δύο στροφάς· καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην θρηνεῖ τὴν τραγικὴν θέσιν τοῦ πατρὸς, ὃ ὁποῖος διὰ τῶν ἰδίων του χειρῶν πρέπει νὰ θυσιάσῃ τὸν υἱόν του, εἰς δὲ τὴν δευτέραν δεικνύει ζωηρὸν ἐνδια-

φέρων διὰ τὴν λιπόθυμον Σάρρα καὶ ἀποφασίζει νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειάν της.

Πράξις Τρίτη (στιχ. 378)

Σκηνή Α'. (στιχ. 68)— [πρόσωπα: Ἀβραάμ, Ἄντα, Τάμαρ, Σάρρα]. Ὁ Ἀβραάμ εἰσέρχεται εἰς τὴν σκηνήν, ἕτοιμος πρὸς ἀναχώρησιν καὶ κρατῶν εἰς χεῖρας τὴν μάχαιραν, ἣ ὁποία πρόκειται νὰ βαρῆ μετὰ τὸ αἷμα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ του, καὶ τὴν δῶδα, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἀνάψῃ τὴν πυρὰν ἵνα καύσῃ τὸ σῶμά του. Παρὰ τὴν μεγάλην του θλίψιν, ἀποφασίζει νὰ μὴ βραδύνη πλέον, ἀλλὰ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐφ' ὅσον ἡ Σάρρα εἶναι ἀκόμη λιπόθυμος, ἵνα μὴ παρεμβάλλῃ ἔμπόδια. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀκριβῶς ἡ Σάρρα ἀρχίζει νὰ ἀνακτᾷ τὰς αἰσθήσεις της μετὰ τὰς φροντίδας τῶν θεραπειῶν της, αἱ ὁποῖαι δοξολογοῦν τὸν Θεὸν καὶ σπεύδουν νὰ ἀναγγείλουν τὸ γεγονός εἰς τὸν Ἀβραάμ. Οὗτος ὅμως ἀντὶ νὰ χαρῆ, μᾶλλον αἰσθάνεται μεγαλύτεραν ταραχὴν καὶ καλεῖ τὸν θάνατον νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν σκληρὰν ταύτην δοκιμασίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Σάρρα ἀνοίγει τοὺς ὀφθαλμοὺς της καὶ διερωτᾷται πού εὐρίσκειται καὶ τί συνέβη, ἐνθυμουμένη δὲ τὸ φρικτὸν νέον, καταφέρεται κατὰ τοῦ θανάτου, διότι ἀντὶ νὰ τὴν ἀναπαύσῃ διὰ παντός, τὴν διατηρεῖ ἐν ζωῇ ἵνα ὑποφέρῃ τὴν φοβερὰν ἀγωνίαν. Φοβηθεῖσα δὲ μήπως ὁ Ἀβραάμ, συνοδειόμενος ὑπὸ τοῦ Ἰσαάκ, ἀνεχώρησεν ἤδη ἐπιφελοῦμενος τῆς λιποθυμίας της, ἐπιθυμεῖ νὰ ἐγερθῇ καὶ νὰ σπεύσῃ εἰς ἀναζήτησίν των. Αἱ δοῦλαι τὴν διαβεβαίουν ὅτι ὁ Ἀβραάμ δὲν ἀνεχώρησεν, ἀλλ' ὅτι εὐρίσκειται ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτήν. Πράγματι ὁ Πατριάρχης ἀκούσας τὴν Σάρρα νὰ προφέρῃ τὸ ὄνομά του, μεταβαίνει πλησίον της ἵνα τὴν ἀνακουφίσῃ καὶ παρηγορήσῃ.

Σκηνή Β'. (στιχ. 190)— [πρόσωπα: Σάρρα καὶ Ἀβραάμ]. Εἰς τὸν ἐκτενῆ μονόλογον τῆς σκηνῆς ταύτης, ὁ Ἀβραάμ προσπαθεῖ νὰ καθησυχάσῃ τὴν σύζυγόν του καὶ νὰ τὴν πείσῃ ὅτι πρέπει νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὴν θεῖαν ἐντολὴν ἀγογγύστως καὶ ἄνευ μεμψιμοιριῶν. Ἡ Σάρρα ἔξ ἄλλου, ἐπιθυμοῦσα νὰ ἐγερθῇ ἐκ τῆς κλίνης, αἰσθάνεται ὅτι δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν ποδῶν της, ἔνεκα τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς βαθυτάτης θλίψεως. Ὁ Ἀβραάμ σπεύδει νὰ τὴν καθησυχάσῃ καὶ καθήμενος πλησίον της, τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τὴν ἐγκαταλείρῃ λιπόθυμον καὶ νὰ ἀναχωρήσῃ. Τώρα ὅμως θὰ σπεύσῃ πρὸς ἐπέλεσιν τῆς θείας ἐντολῆς, τὴν παρακαλεῖ δὲ νὰ λυπηθῇ τὴν πολὺν κόμην του καὶ νὰ σταματήσῃ τὰ δάκρυά της. Ἄλλ' ἡ Σάρρα ἐπαναστατεῖ, ἀμφισβητοῦσα ὅτι ποτὲ ἠδύνατο ὁ Θεὸς νὰ ἀπαιτήσῃ ταύτην θυσίαν, θεωρεῖ δὲ τὸν Ἀβραάμ ὑπεύθυνον ἂν τολμήσῃ νὰ βάψῃ

τὰς χεῖράς του εἰς τὸ αἷμα τοῦ υἱοῦ των καὶ νὰ καύσῃ ἐπὶ τῆς πυρᾶς τὸ προσφιλὲς σῶμα. Ὁ Ἀβραὰμ τὴν ἐπιλήττει, διότι ἀνθίσταται εἰς τὸν Θεόν. Ὁ Θεός, λέγει, εἶναι παντοδύναμος καὶ πρέπει νὰ ὑπακούωμεν εἰς τὰς διαταγὰς του. Ἐκεῖνος μᾶς δίδει τὰ πλοῦτη, τὸν υἱόν, αὐτὴν τὴν ζωὴν, καὶ αὐτὸς εἶναι κύριος νὰ διαθέσῃ ταῦτα ἐλευθέρως. Δὲν πρέπει νὰ παραπονῆται κανεὶς καὶ νὰ ἐναντιοῦται εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ νὰ ὑποκύπτῃ εἰς ὅ,τι ἐκεῖνος προστάζει. Ἡ Σάρρα κλαίει τὴν ἀπώλειαν τοῦ Ἰσαὰκ: ἐννέα μῆνας, λέγει, σὲ ἐκράτησα εἰς τὴν κοιλίαν μου καὶ κατόπιν σὲ ἐγαλούχησα ἵνα τώρα μὲ ἐγκαταλείψῃς μόνην καὶ ἀπαρηγόρητον εἰς τὴν καλυτέραν σου ἡλικίαν. Ποῖος θὰ εἶναι πλέον ἢ παρηγοριὰ τῶν γηρατειῶν μου; Ἐλεῖπον μήπως ἄλλα δῶρα ἵνα ἀποτελέσωσιν εὐπρόσδεκτον προσφοράν εἰς τὸν Θεόν; Πῶς νὰ ἀπομείνω τώρα μόνη μὲ τὸν Ἀβραὰμ καὶ νὰ ἀποθάνῃ ὁ υἱὸς μας, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον τόσον πρωτοφανῆ καὶ ἀνήκουστον; Διατί, ἀφοῦ ἐπὶ τόσα ἔτη εἶχε παραμείνει στείρα, νὰ ἀποκτήσω εἰς τὰ γηρατεῖά μου τέκνον, ἵνα τὸ στερηθῶ τώρα; Ὁ Ἀβραὰμ προσπαθεῖ νὰ τὴν παρηγορήσῃ, λέγων ὅτι ἡ γέννησις τοῦ Ἰσαὰκ ἦτο ἀρχὴ δεινῶν καὶ πόνων, οἱ ὁποῖοι λήγουν τώρα, ὅτε ὁ Θεὸς καλεῖ πηλοῖον του τὸν υἱόν των. Δὲν πρέπει δὲ οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀξιάνωσι τὰς δυστυχίας των ἐναντιούμενοι εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ὡς ἔπραξαν οἱ πρωτόπλαστοι, οἱ ὁποῖοι ἕνεκα τῆς ἀνυπακοῆς των ἐτιμωρήθησαν διὰ τῆς αὐστηροτέρας τῶν ποινῶν, ἐκδιωχθέντες ἐκ τοῦ Παραδείσου. Ἡμεῖς ἀντιθέτως, λέγει ὁ Ἀβραὰμ, ὑλήρξομεν καθ' ὅλην μας τὴν ζωὴν εὐπειθεῖς καὶ θέλεις τώρα, μετὰ τὸ σπουδαιότατον τοῦτο παράγγελμα, νὰ ἀπομακρυνθῶμεν τῆς ὁρθῆς ὁδοῦ; Ἡ εἴμεθα δίκαιοι, ἢ εἴμεθα ἄδικοι: καὶ ἂν μὲν εἴμεθα δίκαιοι, τότε δὲν πρέπει νὰ φοβώμεθα μήπως μᾶς ἐγκαταλείψῃ ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε λησμονεῖ τοὺς ἐναρέτους: ἂν πάλιν εἴμεθα ἄδικοι, τότε δικαίως ὑφιστάμεθα τὰς μεγαλυτέρας τιμωρίας. Περαιτέρω ὁ Ἀβραὰμ συγκρίνων ἀποδεικνύει τὴν θεῖαν δικαιοσύνην πολὺ ἀνωτέραν τῆς ἀνθρωπίνης. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπελπίζεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι εἰς τὸν θνητὸν τὰ πάντα εἶναι μεταβλητὰ καὶ ὅτι, ὅπως ὁ καιρὸς παρέρχεται, οὕτω καὶ ἡ τύχη μεταστρέφεται εὐκόλως, ἢ δὲ δυστυχία τῆς σήμερον μεταβάλλεται αὔριον εἰς εὐτυχίαν. Καθὼς τὸ πῦρ καθαρῶς τὸν χρυσόν, οὕτω καὶ αἱ δοκιμασίαι τῆς ζωῆς ἑξαγνίζουσιν τὸν ἄνθρωπον. Ἐπομένως καταλήγει, ἅς μὴ χρονοτριβῶμεν, ἀλλ' ἅς ἐκτελέσωμεν τὸ ταχύτερον τὴν θεῖαν ἐντολήν. Ἡ Σάρρα, ἢ ὁποῖα στερηθῆκε τὴν μακρὰν ταύτην ὁμιλίαν τοῦ Πατριάρχου περὶ ταῦτα εἰς τοὺς λόγους του καὶ ὑποτίσσειται εἰς τὸ πεπρωμένον, παρακαλεῖ ὁμοῦ τὸ σύζυγον της νὰ προσευχηθῇ πρὸς τὸν Θεόν, ὅπως ἂν ὄχι ἀποροβῇ ἢ τελείως, τοῦλάχιστον ἀναβληθῇ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον ἢ θυσία, ἵνα ἐξοικειωθῇ πρὸς τὴν ἰδέαν

ταύτην. Προσθέτει δὲ ὅτι εἶναι ὀπωσδήποτε πρόθυμος νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὸ θεῖον θέλημα. Ὁ Ἄβραάμ τῆς ὑπόσχεται ὅτι ὁ Θεὸς θὰ μεταστρέψῃ τὴν συμφορὰν τῶν καὶ ὅτι εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ εἰσακούσῃ τὸς ἱκεσίας του· ἵνα ἐνθαρρύνῃ δὲ τὴν σύζυγόν του, ψευδόμενος λέγει πρὸς αὐτὴν ὅτι ὁ Θεὸς ἔδωκε προθεσίαν ὀκτῶ ἡμερῶν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς θυσίας. Τέλος τὴν συμβουλεύει νὰ ἱκετεύσῃ καὶ ἐκείνη τὸν Θεὸν καὶ τὴν προτρύνει νὰ ἀφυπνίσῃ τὸν Ἰσαὰκ καὶ νὰ τὸν ἐτοιμάσῃ ἵνα τὸν παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ.

Σκηνὴ Γ'. (στιχ. 55) — (πρόσωπα : Σάρρα, Ἄβραάμ, Ἰσαὰκ, Σιμπάν). Ἡ Σάρρα πλησιάζει τὸν κοιμώμενον υἱὸν της καὶ ἀρχίζει πάλιν νὰ θρηνητῆ τὴν σκληρὰν του μοῖραν. Ἰδοῦ, λέγει, ἡ καρδιὰ τῆς καρδιάς μου, ὁ ἀγαπητὸς μου Ἰσαὰκ, ὁ ὁποῖος ἀναπαύεται ἤρεμος, ἀγνοῶν ποία συμφορὰ τὸν ἀναμένει. Ἀποτεινομένη δὲ πρὸς τὸν Ἄβραάμ τὸν ἐρωτᾷ, ἂν θὰ ἔχῃ ποτὲ τὸ θάρρος νὰ φονεύσῃ τὸ ἀθῶον ἐκεῖνο πλάσμα καὶ νὰ ἀμαυρώσῃ τοὺς ὠραίους τοῦ ὀφθαλμοῦς. Ὁ Ἄβραάμ προσπαθεῖ νὰ καθησυχάσῃ τὴν νέαν κρίσιν τῆς συζύγου του καὶ τῆς συνιστᾷ νὰ παύσῃ τὰ δάκρυα, διότι ἄλλως θὰ ταραχθῆ καὶ ὁ Ἰσαὰκ, καὶ δὲν ἀποκλείεται ἴσως νὰ ἀντιληφθῆ τὴν ἀλήθειαν. Στρεφόμενος δὲ πρὸς τὸν κοιμώμενον υἱὸν του, τὸν καλεῖ μετὰ τὸ ὄνομά του νὰ ἀφυπνισθῆ. Ὁ Ἰσαὰκ ἀνοίγων τοὺς ὀφθαλμοῦς του, ἐρωτᾷ ποῖος τὸν καλεῖ, ὁ δὲ Ἄβραάμ τὸν προτρέπει νὰ ἐγερθῆ καὶ νὰ ἐτοιμασθῆ πρὸς ἀναχώρησιν, ἐνῶ ταυτοχρόνως συμβουλεύει τὴν Σάρραν νὰ ἀποσυρθῆ εἰς ἄλλο δωμάτιον καὶ νὰ ἀναμείνῃ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν προσευχομένη εἰς τὸν Θεόν. Ὁ Ἰσαὰκ ἐγερθεὶς ἐρωτᾷ τὸν πατέρα του πρὸς τί ἢ τὴν τὴν βία καὶ διατι τὸν ἀφύπνισαν τόσο ἐνωρίς. Ὁ Ἄβραάμ ἀπαντᾷ ὅτι πρέπει νὰ σπύσσωσι καὶ κατὰ θεῖαν ἐντολὴν νὰ προσφέρωσι θυσίαν εἰς τὸν Κύριον. Ἡ Σάρρα, βλέπουσα τὸν Ἰσαὰκ ἔτοιμον νὰ ἀναχωρήσῃ, τὸν ἐναγκαλίζεται καὶ τοῦ εὐχεται νὰ ἔχῃ τὸν Θεὸν βοηθόν. Τοῦτο δὲ ἐξαφνίζει τὸν μικρὸν Ἰσαὰκ, ὁ ὁποῖος ζητεῖ νὰ μάθῃ ποῦ ὀφείλονται αἱ τόσαι θωπεῖαι, τὰ φιλήματα, τὰ δάκρυα καὶ οἱ ἀναστεναγμοὶ τῆς μητρὸς του. Αὕτη ἵνα τὸν καθησυχάσῃ, τοῦ λέγει ὅτι λυπεῖται διότι πρόκειται νὰ ἀπουσιάσῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Σιμπάν εἰδοποιεῖ ὅτι αἱ δοθεῖσαι ἐντολαὶ ἐξετελέσθησαν καὶ ὁ Ἄβραάμ διατάσσει νὰ ἀναχωρήσωσι, διαβεβαιῶν τὴν Σάρραν ὅτι θὰ ἐπανέλθωσι ταχέως.

Σκηνὴ Δ'. (στιχ. 34) — [πρόσωπα : Ἰσαὰκ, Ἄβραάμ, Σιμπάν]. Καθ' ὁδὸν ὁ Ἰσαὰκ ἐρωτᾷ τὸν πατέρα του, διατι ὁ Θεὸς τόσο αἰφνιδίως διέταξε νὰ ἀναλάβωσιν ἐκείνην τὴν πορείαν, χωρὶς νὰ ἀναμείνωσι καὶ νὰ ἐξημερώσῃ, ὁ δὲ Ἄβραάμ ἀποκρίνεται ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἐξιχνιάσῃ τὴν θεῖαν βουλήν. Ὁ Ἰσαὰκ ὅμως, ἀντιλαμβανόμενος ὅτι ὁ πατήρ του εἶναι ἀνήσυχος καὶ θλιμμένος, ζητεῖ νὰ μάθῃ τὴν αἰ-

τίαν, ἐλπίζων ὅτι ἡ συμμετοχή του εἰς τὸν πόνον θὰ ἐλαφρύνῃ τὴν στενοχωρίαν τοῦ Πατριάρχου. Ὁ Ἀβραὰμ ἀπαντᾷ ὅτι ἡ στιγμή δὲν εἶναι κατάλληλος πρὸς ἐξηγήσεις καὶ διατάσσει τοὺς δούλους νὰ ἀναμείνῃσιν τὴν ἐπιστροφὴν του. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ὄνος δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ ἐντὸς τοῦ πυκνοῦ δάσους, ὁ Ἰσαὰκ φορτώνεται τὰ ξύλα καὶ συνεχίζουσι οὕτω τὴν πορείαν των πρὸς τὰ ἐνδότερα.

Σκηνὴ Ε΄. (στίχ. 30)—[πρόσωπα: Σιμπάν, Σόφερ]. Ὁ Σιμπάν ἐρωτᾷ τὸν Σόφερ ἂν τυχὸν γνωρίζῃ τὴν αἰτίαν τῆς νυκτερινῆς ἀφυπνίσεως καὶ τῆς λιποθυμίας τῆς Σάρρας. Ὁ Σόφερ ἀπαντᾷ ὅτι δὲν γνωρίζει τὴν αἰτίαν, ἐπειδὴ ὅμως ἤκουσε τὴν Σάρραν νὰ θρηνηῇ καὶ νὰ ὀδύρεται, ἐκφράζει τὴν ὑπόνοιαν μήπως εἰ κύριοί του ἔπεσαν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Σιμπάν προσθέτει, ὅτι καθ' ὅλην τὴν ὁδὸν ὁ Ἀβραὰμ εἶχε τὴν προσοχὴν καὶ τὰ βλέμματά του ἐστραμμένα πρὸς τὸν Ἰσαὰκ, ὡς ἂν οὗτος ἦτο ἡ αἰτία τῆς θλίψεως. Ὁ Σόφερ λέγει ὅτι καὶ αὐτὸς παρετήρησε τὴν ἀνησυχίαν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἀντελήφθη ὅτι προσεπάθει οὗτος νὰ ἀποκρύψῃ τὰ δάκρυά του, ἀπορεῖ μάλιστα διατὶ τοὺς ἐγκατέλειψε καὶ μόνος μετὰ τοῦ Ἰσαὰκ ἐπροχώρησεν ἐντὸς τοῦ δάσους. Τέλος, συμβουλεύει τὸν Σιμπάν νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς ἀπουσίας τοῦ κυρίου των καὶ, ἀφοῦ κατακλιθῶσιν ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν δένδρων, κοιμηθῶσι μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς του.

Χορὸς Γ. (στίχ. 32)

Ὁ χορὸς, ἐπαναλαμβάνων ὅτι ὁ Θεός, δίδων εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅλα τὰ ἀγαθὰ, δύναται καὶ νὰ τὰ ἀφαιρῇ κατὰ βούλησιν, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἀβραὰμ καὶ ὁ Ἰσαὰκ προχωροῦν ἐντὸς τοῦ δάσους, ὁ πρῶτος περιλύπος, ἐπειδὴ γνωρίζει τὴν σκληρὰν τύχην τοῦ υἱοῦ του, ὁ δεύτερος χαίρων καὶ ἀνύποπτος. Ποίος θὰ δυνηθῇ ποτὲ νὰ ἀντικρύσῃ τὸν δυστυχῆ πατέρα καὶ νὰ μὴ συγκινηθῇ, ἀναλογιζόμενος τὴν τραγικὴν θέσιν του καὶ τὸ βαρὺ καθῆκον νὰ θυσιάσῃ τὸ τέκνον του;

Πράξις Δ΄. (στίχ. 410)

Σκηνὴ Α΄. (στίχ. 275) — [πρόσωπα: Ἰσαὰκ καὶ Ἀβραὰμ]. Ἡ σκηνὴ αὕτη—ἡ ἐκτενεστέρα—εἶναι καὶ ἡ δραματικωτέρα τοῦ μυστηρίου, διότι κατ' αὐτὴν ὁ Ἀβραὰμ ἀναγκάζεται νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν υἱὸν του τὴν θεῖαν ἐπιταγὴν. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν των ἀπὸ τοὺς δούλους, ὁ Ἰσαὰκ, συνομιλῶν μετὰ τοῦ πατρὸς του, ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν του διὰ τὸ παράδοξον τῆς προετοιμασίας· βλέπει, λέγει, τὰ ξύλα διὰ τὴν πυρὰν καὶ τὴν μάχαιραν διὰ τὴν θυσίαν, ἀλλὰ δὲν βλέπει οὐδαμοῦ τὸ

θύμα, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ θυσιασθῆ, ἐνῶ συνήθως εἰς ἄλλας ἀναλόγους περιπτώσεις ὁ πατήρ του ἔφερε πάντοτε μεθ' ἑαυτοῦ τὸ σφάγιον. Ὁ Ἀβραὰμ ἀπαντᾷ, ὅτι πρωτόκουστος καὶ ἀσυνήθης θυσία πρόκειται νὰ γίνῃ, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν χρειάζεται οὔτε ἀμνός, οὔτε μόσχος. Ὁ Ἰσαὰκ ἐρωτᾷ πάλιν διατί, ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ὁ πατήρ του ἔσπευδε διὰ τὴν θυσίαν, τώρα, καίτοι ἤρχισεν ἡ τρίτη ἡμέρα, χρονοτριβεῖ καὶ συνεχίζει ἀκόμη τὴν πορείαν. Ὁ Ἀβραὰμ μὲ συντετριμμένην καρδίαν ἀπαντᾷ, ὅτι δυστυχῶς ταχέως θὰ φθάσωσιν εἰς τὸν καθωρισμένον τόπον τῆς θυσίας, ὅπου τὸ τέκνον θὰ πληροφορηθῆ τότε ὅτι θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ μὴ μάθῃ ποτέ. Ὁ Ἰσαὰκ, ἀνήσυχος, ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσῃ ἀμέσως τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὁ Ἀβραὰμ διακόπτων αὐτὸν ἀναγγέλλει ὅτι ἔφθασαν εἰς τὸ ὄρος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὀρίσει ὁ Θεός. Παρακαλεῖ δὲ τὸν Κύριον νὰ τὸν βοηθήσῃ καὶ νὰ τὸν συντρέξῃ εἰς τὸ βαρὺ ἔργον, διότι αἰσθάνεται νὰ τὸν ἐγκαταλείπωσιν αἱ δυνάμεις του καὶ τὸ θάρρος, καὶ παροτρύνει τὸν Ἰσαὰκ νὰ προσευχηθῆ, ἐν ὅσῳ αὐτὸς θὰ παρασκευάζῃ τὸν βωμόν. Ὁ Ἰσαὰκ τοῦ λέγει ὅτι δὲν δύναται νὰ τὸν ἀφήσῃ μόνον, ἀλλὰ θέλει νὰ τὸν βοηθήσῃ, ἵνα ἐκπληρώσωσι τὸ ταχύτερον τὴν ἀποστολὴν καὶ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν οἰκίαν των. Ὁ Ἀβραὰμ, μονολογῶν, ἐκφράζει πάλιν τὴν θλίψιν του, διότι ἡ χάρις, τὴν ὁποίαν, τῇ παρακλήσει του, τοῦ ἔδωκεν ὁ Κύριος, δηλ. ἡ ἀπόκτησις υἱοῦ, τώρα γίνεται αἰτία τῆς δυστυχίας του, ἐπειδὴ δὲ ὁ βωμὸς εἶναι ἤδη ἔτοιμος, παρακαλεῖ τὸν Ἰσαὰκ νὰ ἀποβάλλῃ τὸν ἐπενδύτην του. Ὅταν δὲ οὗτος τὸν ἐρωτᾷ τί τὸν χρειάζεται, ὁ Ἀβραὰμ λέγει ὅτι οὐχὶ τοῦ ἐπενδύτου, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἔχει ἀνάγκην: Δός μου, λέγει, τὰς χεῖράς σου, ἵνα τὰς δέσω. Τότε μόνον ὁ Ἰσαὰκ, ἀντιλαμβανόμενος τὴν σκληρὰν πραγματικότητα, ἐκπληκτος καὶ πλήρης τρόμου, ἐρωτᾷ τὸν πατέρα του διατί ἄρα γε θέλει νὰ τὸν φονεύσῃ ὡς σφάγιον, καὶ τὸν ἱκετεύει νὰ φεισθῆ τῆς νεαρᾶς του ἡλικίας. Ὁ Ἀβραὰμ παρατηρεῖ ὅτι ἡ θυσία δὲν γίνεται κατ' ἐπιθυμίαν του, ἀλλὰ κατὰ θεῖαν ἐπιταγὴν, καὶ ὅτι, ὅπισθεν τῆς ἰδικῆς του, εὐρίσκεται ἡ χεὶρ τοῦ Κυρίου. Ὁ Ἰσαὰκ, συνεχίζων τὰς παρακλήσεις του, ζητεῖ ἀπὸ τὸν πατέρα του νὰ τὸν λυπηθῆ καὶ νὰ τὸν συγχωρήσῃ ἂν ποτε ἡμάρτησεν ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἐκλέξῃ ἄλλην τινὰ τιμωρίαν: Δὲν πρέπει, τοῦ λέγει, νὰ βάψῃ τὴν πατρικὴν χεῖρα εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ αἷμα, φονεύων τὸν υἱόν, τὸν ὁποῖον ἡγάπα περισσότερον τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῆς καρδίας του. Ὁ Ἀβραὰμ τότε διὰ μακρῶν συμβουλεύει τὸν Ἰσαὰκ νὰ προσευχηθῆ εἰς τὸν Θεόν, ὅστις ὥρισε νὰ γίνῃ ἡ θυσία, ὀργισθεὶς ἴσως ἔνεκα σφάλματός τινος, προσευχόμενος δὲ καὶ ὁ ἴδιος, ἱκετεύει τὸν Θεὸν νὰ φανῆ ἕλεως, διότι δυσβάστακτον φορτίον εἶναι ἡ στέρησις τοῦ τέκνου του, προκειμένου μάλιστα ὁ ἴδιος νὰ θυσιάσῃ τοῦτο. Προσθετεῖ ὅτι ἡ θλίψις γίνεται μεγαλύτερα, ὅταν ἀναλογίζεται τὴν δοθείσαν εἰς τὴν Σάρραν ὑπόσχεσιν νὰ

ἐπαναφέρῃ τὸν υἱὸν τῆς ἡ τοῦλάχιστον νὰ ἀναβάλλῃ ἐπὶ ὀκταήμερον τὴν θυσίαν. Ἄν ὁ Κύριος δὲν στέργῃ νὰ μεταβάλλῃ τὴν ἀπόφασίν του, ἅς ἐλαττώσῃ τοῦλάχιστον τὴν πρὸς τὸν Ἰσαὰκ ἀγάπην τῶν γονέων του, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ὑπομείνωσι τὴν δοκιμασίαν. Καλύτερον ὅμως εἶναι νὰ συγχωρήσῃ τὸν μικρὸν Ἰσαὰκ, ὅστις ἀσφαλῶς εἰς οὐδὲν ἡμάρτησε, στερωῶν εἰς ἀντάλλαγμα τὸν Ἀβραὰμ οἰουδήποτε ἄλλου ἀγαθοῦ. Μὲ ποῖον ποτὲ θάρρος θὰ δυνηθῇ ὁ πατὴρ νὰ βυθίσῃ τὴν μάχαιραν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ υἱοῦ του; Δὲν εἶναι μέγα ἁμάρτημα νὰ φονεύσῃ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ; Ἄλλ' ἂν ἡ ἀπόφασις εἶναι ἀμετάκλητος, διατι ὁ Κύριος δὲν τοῦ ἀφαιρεῖ μόνος τὴν ζωὴν, χωρὶς νὰ ἐπιβάλλῃ τόσον σκληρὰν δοκιμασίαν εἰς τὸν πατέρα; Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰσαὰκ προσεύχεται, ἐπικαλούμενος τὴν θείαν εὐσπλαγγίαν καὶ ἱκετεύων τὸν Κύριον νὰ μὴ λησμονήσῃ τὰς ὑποσχέσεις τὰς ὁποίας εἶχε δώσει εἰς τοὺς γονεῖς του ἡ τοῦλάχιστον νὰ τοῦ στείλῃ φυσικὸν θάνατον. Ζητεῖ ἐπίσης παρὰ τοῦ Θεοῦ νὰ ἐλεήσῃ τοὺς γηραιοὺς γονεῖς του καὶ νὰ δεχθῇ, μετὰ τὸν θάνατόν του, τὸ πνεῦμά του εἰς τοὺς θεῖους κόλπους, ἀπαλλάσσων αὐτὸν νέων δοκιμασιῶν καὶ κατατάσσων αὐτὸν εἰς τὴν χορείαν τῶν μακάρων ἐπίσης παρακαλεῖ τὸν Θεὸν νὰ δωρήσῃ εἰς τοὺς γονεῖς τὸν ὅσα ἔτη καὶ ἡμέρας ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ καὶ νὰ τοὺς ἀξιώσῃ νὰ ἀποκτήσωσιν ἄλλο τέκνον εὐτυχέστερον. Ἄλλ' ὁ Ἀβραὰμ παρατηρεῖ ὅτι, μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Ἰσαὰκ, δὲν ἐπιθυμεῖ ἄλλο τέκνον, προσθέτει δὲ ὅτι οἱ λόγοι τούτου ἀρκοῦν ἵνα τοῦ πληγώσωσι τὴν καρδίαν καὶ τοῦ σπαράξωσι τὸ στήθος ἐκ τοῦ πόνου. Μεγαλυτέρα εἶναι ἡ ἰδική του θλίψις ἡ αὐτοῦ τοῦ Ἰσαὰκ, διότι οὗτος μᾶλλον εὐτυχῆς πρέπει νὰ λογίζηται, ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ του θὰ ἀπέλθῃ ἀπὸ τὸν κόσμον τούτον χωρὶς νὰ γνωρίσῃ τὰς δολιότητας καὶ τὰς κακίας. Ἀντιθέτως ὁ πατὴρ θὰ παραμείνῃ ἐν τῇ ζωῇ, ἵνα θρηνηῖ ἀδιακόπως τὸν σκληρὸν ἀποχωρισμὸν. Ὁ Ἰσαὰκ ἔξ ἄλλου, ὅσον προσεγγίζει ἡ στιγμή τοῦ τέλους του, ἐνθυμεῖται τὴν μητέρα του καὶ λυπεῖται, διότι δὲν δύναται νὰ τὴν ἐπανίδῃ καὶ νὰ τὴν ἐναγκαλισθῇ δι' ὑστάτην φορὰν. Δυστυχῶς καὶ ἐκείνη δὲν θὰ τὸν ἐπανίδῃ καὶ δὲν θὰ ἀσπασθῇ πλέον τὸ τέκνον, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ παρηγορία τῶν γηρατειῶν τῆς. Ἄλλ' εἴθε ὁ Θεὸς νὰ τὴν εὐσπλαγγισθῇ καὶ νὰ τῆς παράσχῃ χαρὰν καὶ εὐτυχίαν, ἀπαλλάσσων αὐτὴν τοῦ πόνου καὶ τῆς θλίψεως. Τέλος, ζητεῖ παρὰ τοῦ πατρὸς του τὴν εὐλογίαν του, ἀλλ' οὗτος ἀποκρίνεται ὅτι ἡ χεὶρ του, ἣτις πρόκειται νὰ τὸν πλήξῃ μετ' ὀλίγον, δὲν εἶναι ἀξία νὰ τὸν εὐλογήσῃ. Ἡ στιγμή τῆς θυσίας ἐσήμανε καὶ ὁ πατὴρ παρακαλεῖ τὸ τέκνον του νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸν βωμόν, ὅπου μετὰ τινὰς στιγμάς, συντελεσθείσης τῆς θυσίας, θὰ ἴδῃ αὐτὸ νεκρὸν καὶ μαραμένον, ὡς τὸ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ, τὸ ὁποῖον κοπὲν ὑπὸ τοῦ ἀρότρου κεῖται κατὰ γῆς, κατόπιν δὲ ξηραίνεται καὶ ἀποθνήσκει. «Κύψε τὴν κε-

φαλήν σου», λέγει αποτεινόμενος πρὸς τὸν Ἰσαάκ, «καὶ μὴ μὲ κυττάζης μετ' ὀλίγον θὰ σὲ χάσω διὰ παντός, διότι τὸ διατάσσει ὁ Κύριος, τὸν ὁποῖον καὶ ἀποθνήσκων πρέπει νὰ εὐχαριστῆς. Καὶ μὴ κραυγάσης, ἄλλως πρὶν ἀπὸ σὲ θὰ ἀποθάνω ἐγὼ ὁ ἴδιος». Ὁ Ἰσαάκ κύπτει τὴν κεφαλὴν καὶ ἀναμένων τὸ θανάσιμον πλήγμα ἐπικαλεῖται τὸν Θεὸν καὶ τὴν μητέρα του.

Σκηνὴ Β'. (στίχ. 74)—[πρόσωπα : Ἄγγελος, Ἀβραάμ, Ἰσαάκ]. Ὁ Ἄγγελος, ἐμφανιζόμενος τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀβραάμ εἶναι ἔτοιμος νὰ πλήξῃ τὸ τέκνον του, τὸν ἀναχαιτίζει, διατάσσει αὐτὸν νὰ μὴ καταφέρῃ τὴν μάχαιραν κατὰ τοῦ ἀθύου παιδίου· ἀλλὰ νὰ τὸ ἀπελευθερώσῃ ἀπὸ τὰ δεσμά. Ἄς εἶναι εὐτυχὴς διὰ τὴν πίστιν, τὴν ὁποίαν ἔδειξε καὶ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἠθέλησε νὰ θέσῃ ὑπὸ δοκιμασίαν. Τώρα πλέον ὁ Ἰσαάκ ἐσώθη, μεταξύ δὲ τῶν θάμων διακρίνεται ἄμνός, τὸν ὁποῖον ὁ Πατριάρχης θὰ θυσιάσῃ ἀντὶ τοῦ μονογενοῦς τέκνου του. Ὁ Ἀβραάμ, συγκεκινημένος καὶ κατάπληκτος, σπεύδει νὰ ἐκφράσῃ τὴν βαθυτάτην του εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν Βασιλέα τῶν Οὐρανῶν διὰ τὸ μέγα θαῦμα, μετανοῶν διότι ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ἔδειξεν ἀδυναμίαν καὶ λιποψυχίαν. Ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Ἰσαάκ, τὸν καλεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ πάντα φόβον ἀπὸ τῆς καρδίας του, νὰ ἀναθαρρήσῃ καὶ διὰ ψαλμῶν καὶ ὕμνων νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Κύριον διὰ τὴν ἀπειρον εὐσπλαχνίαν Του, ἀφιερῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν Αὐτοῦ ὅλον κληρον τὴν ὑπαρξίν του, διότι διὰ δευτέραν φορὰν τοῦ ἐχάρισε τὴν ζωὴν. Ὁ Ἰσαάκ, ἀκολουθῶν τὴν συμβουλὴν τοῦ πατρὸς του, παρακαλεῖ τὸν Θεὸν νὰ ἀναγνώσῃ ἐν τῇ καρδίᾳ του, ὅτι τὰ χεῖλη του δὲν εἶναι ἱκανὰ νὰ ἐκφράσωσιν. Ὁ Ἀβραάμ θυσιάζει τὸν προσκομισθέντα ἄμνόν, εὐχόμενος ὅπως ἡ προσφορά του γίνῃ εὐπρόσδεκτος, τὸ δὲ ἄγνον αἷμα τοῦ θύματος χρησιμεύσῃ πρὸς καθαρμὸν πάσης τιχὸν ἁμαρτίας. Ὁ Ἰσαάκ ζητεῖ νὰ ἐπανέλθωσι τὸ ταχύτερον εἰς τὴν οἰκίαν, ἵνα φέρωσι τὴν χαρμόσυνον εἶδησιν εἰς τὴν μητέρα του, ἀλλ' ὁ Ἀβραάμ πρὶν ἀναλάβωσι τὴν πορείαν ἐπιθυμεῖ νὰ δώσῃ τὴν εὐλογίαν του εἰς τὸν υἱὸν του, εἰς τὸν ὁποῖον εὐχεται πᾶσαν δυνατὴν εὐτυχίαν νὰ αὐξάνῃ εἰς ἀγαθὰ καὶ ἀπογόνους, καὶ νὰ ἀπολαύῃ πάντοτε τῆς θείας προστασίας καὶ ἀγάπης.

Σκηνὴ Γ'. (στίχ. 61) — [πρόσωπα : Σιμπάν, Σόφερ, Ἀβραάμ]. Οἱ δύο δοῦλοι τοῦ Ἀβραάμ, τοὺς ὁποίους οὗτος εἶχε διατάξει νὰ ἀναμένωσιν εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ δάσους, ἀνησυχοῦν διὰ τὴν μακρὰν ἀπουσίαν του, ὁ δὲ Σιμπάν, φοβούμενος μήπως κακόν τι συνέβῃ εἰς αὐτούς, προτρέπει τὸν σύνδουλόν του νὰ μεταβῶσιν εἰς συνάντησίν του. Ὁ Σόφερ παρατηρεῖ ὅτι, ἀφοῦ ὁ Ἀβραάμ ἀπεφάσισε νὰ προχωρήσῃ μόνος μετὰ τοῦ Ἰσαάκ, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς αὐτούς νὰ παραβῶσι τὰς ὁδηγίας

του, ἀλλ' ὁ Σιμπάν ἀντικρούει αὐτὸν λέγων ὅτι ὁ πιστὸς καὶ καλὸς ὑπηρέτης, ὅταν δοῦνται ἀπὸ ἀγαθῶν προθέσεις καὶ ἐπιθυμῆ νὰ συνδράμῃ τὸν Κύριόν του, δύναται νὰ παραβῆ καὶ αὐτὰς τὰς ὁδηγίας του. Ἐνῶ ὅμως οἱ δοῦλοι ἐτοιμάζονται νὰ μεταβῶσιν εἰς ἀναζήτησιν τοῦ Ἀβραάμ, βλέπουν τοῦτον νὰ ἐπιστρέφῃ εὐθυμος καὶ πλήρης χαρᾶς, εὐχόμενος εἰς αὐτοὺς τὴν ἐκ Θεοῦ εἰρήνην. Ὁ Σιμπάν ἐκφράζει τὴν χαρὰν του, διότι ἐνῶ πρότερον καθ' ὁδὸν ὁ Ἀβραάμ ἦτο ἀνήσυχος καὶ τεθλιμμένος, τώρα εἶναι ἡρεμος καὶ περιχαρής, εὐχεται δὲ ἡ νέα μεταστροφή νὰ εἶναι διαρκῆς καὶ προτείνει νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν οἰκίαν. Ὁ Ἀβραάμ ἀποκαλύπτει τώρα εἰς τοὺς δούλους του τὸ μυστικὸν τῆς θείας ἐντολῆς, φοβούμενος δὲ διὰ τὴν ἀπόγνωσιν τῆς συζύγου του, παρακαλεῖ νὰ σπεύσῃ εἰς ἕξ αὐτῶν καὶ νὰ τὴν εἰδοποιήσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ Ἰσαάκ. Ὁ Σόφερ προθυμοποιεῖται νὰ μεταφέρῃ τὸ ταχύτερον τὴν εὐφρόσυνον εἰδησιν, ἐνῶ ὁ Ἀβραάμ, προτρέπων τὸν δοῦλόν του νὰ μὴ χρονοτριβῆ, συνιστᾷ εἰς τὸν ἀκόμη κατάπληκτον Ἰσαάκ νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ ὄνου διὰ νὰ ἐπιστρέψωσι καὶ οὗτοι τὸ ταχύτερον.

Χορὸς Δ'. (στίχ. 26)

Ὁ Χορὸς ὑμνεῖ τὸν Θεὸν καὶ δοξάζει τὸ ὄνομά του διὰ τὰς ἀνεξερευνήτους βουλὰς του καὶ διὰ τὴν χαρὰν τὴν ὁποίαν ἐδώρησεν εἰς τὸν Ἀβραάμ διὰ τῆς ἀπειρου εὐσπλαχνίας του. Ἀναλογιζόμενος δὲ τὴν θλίψιν τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασεν ἡ δυστυχὴς μήτηρ, ἐκφράζει τὴν πρὸς αὐτὴν συμπάθειάν του καὶ σκέπτεται τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν θὰ αἰσθανθῆ αὐτὴ διὰ τὸ εὐτυχὲς νέον, φοβεῖται ὅμως μήπως ἡ μεγάλη συγκίνησις περισσότερον τῆς θλίψεως γίνῃ αἰτία συμφορᾶς, διότι ἐνίοτε ἡ μεγάλη χαρὰ ὑπῆρξεν ἀφορμὴ θανάτου.

Πρᾶξις πέμπτη (στίχ. 202)

Σκηνὴ Α'. (στίχ. 42)—[πρόσωπα : Ἄντα, Σόφερ]. Ἡ Ἄντα, ἣτις εἶχεν ἐξέλθει πρὸς συνάντησιν τοῦ Κυρίου της, διερωτᾶται ποίαν ὁδὸν πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ. Ἐπείγεται νὰ ἀνεύρῃ τὸν Ἀβραάμ, διότι ἡ Σάρρα, ἀναμένουσα ἐναγωνίως τὴν ἐπιστροφὴν του, κατέχεται ὑπὸ βαθυτάτης θλίψεως, ἂν δὲ ἡ ἐπιστροφή ἢ σχετικαὶ εἰδήσεις καθυστερήσωσιν ἀκόμη, ὑπάρχει σοβαρὸς κίνδυνος διὰ τὴν ζωὴν της. Βλέπουσα ἐρχόμενον πρὸς αὐτὴν τὸν Σόφερ, τοῦ λέγει ὅτι μετέβαινε πρὸς συνάντησίν των καὶ ζητεῖ πληροφορίας περὶ τοῦ Ἀβραάμ. Ὁ Σόφερ ἀπαντᾷ ὅτι πρόκειται νὰ φθάσῃ μετ' ὀλίγον καὶ ὅτι ὁ ἴδιος προηγεῖται ἵνα φέρῃ παρήγορον μῆνυμα εἰς τὴν Σάρραν. Ἀποκαλύπτει τότε εἰς τὴν Ἄντα, ὅτι ὁ Ἀβραάμ εἶχεν ἀποφασίσει, κατὰ διαταγὴν τοῦ Θεοῦ, νὰ

θυσιάση τὸ τέκνον του, καὶ ὅτι ὁ Θεὸς τὴν ὑστάτην στιγμήν ἀπέτρεψε τὸ κακόν. Ἀκολουθῶς σπεύδουν καὶ οἱ δυὸ νὰ ἀνακοινώσωσι τὴν εἶδησιν εἰς τὴν Σάρρα.

Σκηνὴ Β'. (στίχ. 21)—[πρόσωπα: Σιμπάν, Ἀβραάμ]. Ὁ Σιμπάν ἐκφράζει τὸν θαυμασμόν του διὰ τὴν πίσιν τοῦ Ἀβραάμ καὶ προσθέτει ὅτι μεγάλη θὰ εἶναι ἡ ἀνταμοιβὴ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ φήμη εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς, προλέγει μάλιστα ὅτι ἡ πίστις καὶ ἡ δοκιμασία του αὕτη θὰ ἀποτελέσῃ τὸ θέμα μελλοντικῶν θεατρικῶν παραστάσεων. Ὁ Ἀβραάμ ἀπαντᾷ ὅτι αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ θὰ δοξάσωσι ἔτι μᾶλλον τὸν Θεὸν διὰ τὸ μέγα θαῦμα, λυπεῖται δὲ διότι ἔδειξε κατ' ἀρχὰς δισταγμὸν τινα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θείας ἐντολῆς, ἀλλ' ὁ Σιμπάν τὸν καθησυχάζει, λέγων ὅτι ἂν πρὸς στιγμήν ὑπῆρξε διστακτικός, ὅμως τελικῶς ἀπεδέχθη προθύμως τὴν θείαν ἐντολήν καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν θυσίαν.

Σκηνὴ Γ'. (στίχ. 140)—[πρόσωπα: Σάρρα, Σόφερ, Ἄντα, Ἀβραάμ, Σιμπάν, Ἰσαάκ, Ἀγγελιοφόρος, Ἄγγελος]. Ἡ σκηνὴ αὕτη, καθ' ἣν ἐμφανίζονται ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος—πλὴν τῆς Τάμαρ—εἶναι καὶ ἡ τελευταία τοῦ μυστηρίου, ἔχει δὲ χαρακτῆρα μᾶλλον διδακτικὸν διὰ τοὺς ἀκροατάς, οἵτινες καλοῦνται νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου Πατριάρχου. Ἡ Σάρρα, πληροφορηθεῖσα παρὰ τοῦ Σόφερ ὅτι ὁ Ἀβραάμ καὶ ὁ Ἰσαάκ ἐπιστρέφουν σῶοι ἐκ τοῦ ὄρους, ἐπιθυμεῖ νὰ τρέξῃ εἰς συνάντησίν των, ἀλλ' ἡ Ἄντα καλεῖ καὶ τὰς λοιπὰς ὑπηρετρίας νὰ συγκρατήσωσι τὴν κυρίαν των, διότι δὲν εἶναι ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ ὑποβληθῇ εἰς τλαιπωρίας καὶ κόπους. Ἡ Σάρρα ἐν τῷ μεταξὺ ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας της πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐκδηλοῖ τὴν πίσιν αὐτῆς, ζητοῦσα συγγνώμην διὰ τὴν δεχθεῖσαν ἀπὸ μέρους της ἀδυναμίαν. Καθὼς βλέπει νὰ φθάνωσιν ὁ σύζυγος καὶ ὁ υἱὸς της, ἀρχίζει νὰ κραυγάζῃ καὶ νὰ καλῇ τὸν Ἰσαάκ νὰ σπεύσῃ πλησίον της, ταυτοχρόνως ὅμως αἰσθάνεται νὰ τὴν ἐγκαταλείπωσι καὶ πάλιν αἱ δυνάμεις της ἀπὸ τὴν μεγάλην χαρὰν. Ὁ Ἀβραάμ προσπαθεῖ νὰ τὴν καθησυχάσῃ καὶ τὴν παροτρύνει νὰ δεῖξῃ καὶ εἰς τὴν χαρὰν τὴν ἡρεμίαν, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξε καὶ εἰς τὴν δυστυχίαν, ἐκείνη δὲ παρακαλεῖ τὸν σύζυγόν της νὰ τὴν βοηθήσῃ εἰς τοῦτο, καὶ ἐναγκαλιζομένη τὸν Ἰσαάκ, εὐχαριστεῖ τὸν Θεόν, διότι ἔσωσε τὸ ἀγαπητόν της τέκνον. Ὁ Ἰσαάκ παρατηρεῖ εἰς τὴν μητέρα του, ὅτι πρέπει νὰ εἶναι εὐγνώμονες πρὸς τὸν Ὑψιστον, ὅστις ἔδειξε πρὸς αὐτοὺς ἐξαιρετικὴν εἴνοιαν, πρῶτον μὲν δωρήσας εἰς αὐτοὺς υἷὸν εἰς γηραιὰν ἡλικίαν καὶ τώρα διασώσας αὐτὸν ἐκ τοῦ θανάτου. Ἡ Σάρρα ἐκφράζει πράγματι τὰς εὐχαριστίας της, ὁ δὲ Ἀβραάμ προσθέτει ὅτι δὲν ἀρκεῖ νὰ εὐχαριστῶσι τὸν Θεόν, ἀλλὰ πρέπει ἐκ παραλλήλου νὰ προσπαθήσωσι νὰ μὴ παραβῶσι ποτὲ τὰς ἐντολάς του. Τὴν

στιγμὴν ἐκείνην ὁ Σιμπὰν ἀναγγέλλει εἰς τὸν Ἄβραάμ ὅτι κατέφθασεν ἀγγελιοφόρος, ἐπιθυμῶν νὰ τοῦ ὁμιλήσῃ. Ὁ ἀγγελιοφόρος πληροφοροεῖ τὸν Ἄβραάμ ὅτι ὁ ἀδελφός του Μελχὰ ἀπέκτησε καὶ αὐτὸς υἱόν, ὁ δὲ Ἄβραάμ συγκεκινημένος ἐκφράζει τὴν χαρὰν του, διότι ὁ Θεὸς ἐχάρισεν εἰς τοὺς δυὸ ἀδελφούς τὴν αὐτὴν ἡμέραν διπλὴν χαρὰν, καὶ παρατηρεῖ ὅτι, ὁ τρέφων ἀκλόνητον πίστιν, δύναται νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι πᾶσα θύελλα θὰ μετατραπῇ εἰς ἡρεμίαν καὶ γαλήνην. Ἐμφανίζεται καὶ πάλιν ὁ Ἄγγελος Κυρίου, ὁ ὁποῖος εἰς μακρὰν ὁμιλίαν του (στίχ. 35) μακαρίζει τὴν Σάρραν καὶ τὸν Ἄβραάμ, οὔτινες διὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποφασίσωσι τὴν θυσίαν καὶ αὐτοῦ τοῦ υἱοῦ των καὶ βεβαιοῖ αὐτοὺς περὶ τῆς θείας εὐμενείας, προλέγει δὲ εὐτυχίαν καὶ πλοῦτον, προσθέτων ὅτι οὐδεμία ἀνθρωπίνη θυσία πρόκειται νὰ γίνῃ εἰς τὸν κόσμον μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν θὰ ἔλθῃ ἐπὶ τῆς γῆς ὁ Θεάνθρωπος ἵνα προσφέρει ἑαυτὸν εἰκουσίως εἰς θυσίαν ὡς ξιλαστήριον ἀμνόν καὶ καταλήγει ὅτι ὁ Θεὸς ἐγνώριζε τὴν πίστιν τοῦ Ἄβραάμ, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ παράσχωι παράδειγμα εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἵνα λάμπῃ ἡ πίστις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος. Προτρέπει τέλος τοὺς θεατὰς νὰ ἀέλθωσιν εἰς τὰς οἰκίας των, συμβουλεύων αὐτοὺς νὰ ἀντλήσωσι πολύτιμον δίδαγμα ἐκ τοῦ προκειμένου παραδείγματος καὶ νὰ ἔχωσιν, εἰς οἰανδήποτε δοκιμασίαν, πλήρη ἐμπιστοσύνην καὶ ὑποταγὴν εἰς τὸν Θεόν.

Γ'. Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ ΚΑΙ Ο ISACH ΤΟΥ GROTO ΥΠΟ ΕΠΟΨΙΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Ὁ ποιητὴς τῆς Θυσίας ποιῶν τὸ ἔργον του εἶχεν ἀναμφιβόλως πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Isach τοῦ Grotto, τοῦ ὁποίου καὶ ἀκολουθεῖ πιστῶς τὰς γενικὰς γραμμὰς. Ἄλλ' ἡ μίμησις δὲν εἶναι δουλικὴ καὶ παθητικὴ. Ὁ ποιητὴς ἐπέφερε καὶ τινὰς καινοτομίας, αἵτινες, ἂν δὲν ἀλλοιοῦσιν τὴν βασικὴν πλοκὴν τοῦ μυστηρίου, προσδίδουν ὅμως εἰς αὐτὸ ποιὰν τινα χοριὰν πρωτοτυπίας. Κατήργησεν ἐν πρώτοις οὗτος τὸν πρόλογον καὶ τὰ χορικά, διότι ἐπεθύμει νὰ συντομεύσῃ τὸ κείμενον ἢ ἴσως διότι ταῦτα ἦσαν ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν δραματικὴν αὐτοῦ νοοτροπίαν, ἐθεώρησε δὲ περιττὴν τὴν διαίρεσιν τοῦ μυστηρίου εἰς πράξεις καὶ σκηνάς, προτιμῶν ὅπως ἡ δράσις ἐξελίσσεται γοργότερον, ἄνευ διακοπῆς, ὑπὸ τύπον συνεχοῦς ἐκθέσεως τῶν γεγονότων (*).

Κατὰ δεύτερον λόγον ὁ Κρῆς ποιητὴς δὲν παρέλιπε νὰ φέρῃ καὶ μεταβολὰς τινὰς εἰς τὸ περιεχόμενον, ὅτε μὲν ἐπουσιώδεις καὶ δευτερευούσης σημασίας, ὅτε δὲ σημαντικοῦ καὶ βασικοῦ χαρακτήρος, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἢ συμπύξεως ὀρισμένων ἐπεισοδίων καὶ χωρίων ἢ διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ προσθήκης νέων εἰκόνων καὶ στίχων, ὡς ἤδη ἀνεφέρομεν.

Παρὰ τὰς ἐπενεχθείσας ὅμως μεταβολὰς, τὰ δύο μυστήρια εἰς ἔκτασιν δὲν παρουσιάζουν αἰσθητὴν διαφορὰν: ὁ Isach σύγκειται ἐκ 1630 περίπου στίχων, ἀφαιρουμένου δὲ τοῦ προλόγου καὶ τῶν χορικῶν, ἐκ 1440 περίπου, ἡ δὲ Θυσία ἐκ 1200 περίπου, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν στίχων, οἵτινες ἀπαντοῦν μόνον εἰς τὸ χειρόγραφον τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, ἀλλ' ἐλλείπουν ἀπὸ τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν 240 περίπου στίχων θὰ φανῆ μικροτέρα, ἂν ληφθῇ

1) Ἀναφέρεται ὅτι ἡ Θυσία ἐδιδάχθη καὶ ἀπὸ σκηνῆς εἰς τὴν Κρήτην, ἀγνοοῦμεν ὅμως ἂν κατὰ τὴν παράστασιν, τὸ μυστήριον ἐδιδάχθη ὀλόκληρον κατὰ συνέχειαν, ἄνευ διακοπῆς τινὸς ἢ ἂν εἰσῆχθησαν διαιρέσεις εἰς πράξεις καὶ εἰς σκηνάς.

ὑπ' ὅψιν ὅτι τὸ μὲν κρητικὸν μυστήριον ἔχει γραφῇ εἰς δεκαπεντασουλάβους, ὁ δὲ Isach εἰς στίχους βραχυτέρους.

Τελεία σύμπτωσις διακρίνει τὰ δύο μυστήρια ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς πρωταγωνιστὰς καὶ τὰ λοιπὰ πρόσωπα τοῦ δράματος, ἔξαιρέσει τοῦ ἀγγελιοφόρου τοῦ ἀναγγέλλοντος εἰς τὴν τελευταίαν σκηνὴν τοῦ Isach τὴν ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀβραάμ Μελχὰ ἀπόκτησιν τέκνου. Ὁ ἀγγελιοφόρος οὗτος δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὴν Θυσίαν, δεδομένου ὅτι ὁ Κρῆς ποιητῆς ἀπῆλειψεν ὀλοσχερῶς τὸ ἀνωτέρω ἐπεισόδιον ἀπὸ τοῦ μυστηρίου του.

Ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ταυτότης τῶν ὀνομάτων τῶν δούλων τοῦ Ἀβραάμ εἰς τὰ δύο μυστήρια. Εἰς τὰ λοιπὰ γνωστὰ θεατρικὰ ἔργα μὲ θέμα τὴν θυσίαν τοῦ Ἰσαάκ, τὰ ὀνόματα τῶν δούλων δὲν ἀναφέρονται διόλου. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφὴν οἱ δοῦλοι φέρονται ἀνωλύμως, ἐκ δὲ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν Θυσίαν, ὁ Σόφερ οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ, τὰ δὲ λοιπὰ ἀπαντῶσι μὲν ἀλλοχού τῆς Γραφῆς, ἀλλ' ὑπὸ τύπον διάφορον (Ἀδά, Θάμαρ, Σιβά), ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχη οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ τύπος τῶν ὀνομάτων τοῦ κρητικοῦ μυστηρίου ὀφείλεται εἰς ἀπομίμησιν τοῦ Isach.

Ἡ ὁμοιότης ὅμως τῶν δύο μυστηρίων καὶ ἡ ἀναντίρρητος ἑξάρτησις τοῦ ἑνὸς ἐκ τοῦ ἑτέρου πιστοποιοῦνται κυρίως ἐκ τῆς ὅλης θεατρικῆς οἰκονομίας τῶν δύο ἔργων καὶ τῆς ἀνελιξεως τῶν γεγονότων, ἧτις βαίνει παραλλήλως εἰς αὐτὰ, ὡς θὰ ἀποδείξη ἡ κατωτέρα σύγκρισις τοῦ περιεχομένου αὐτῶν.

* *

Α' Πρᾶξις. Ἡ πρώτη πρᾶξις τοῦ Isach, συγκειμένη ἐκ 325 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 1—250 τῆς Θυσίας καὶ διαιρεῖται εἰς τρεῖς σκηνάς.

Ἡ πρώτη σκηνὴ ἀποτελεῖται ἐξ 77 στίχων καὶ ἀντίστοιχεῖ πρὸς τοὺς πρώτους 74 στίχους τῆς Θυσίας. Ἐν τῷ Isach, ὁ ἐνώπιον τοῦ Ἀβραάμ ἐμφανιζόμενος κατὰ τὴν νύκτα Ἄγγελος, περιορίζεται δι' ὀλίγων μόνον λέξεων ν' ἀναγγεῖλῃ εἰς τὸν ἀφυπνισθέντα Πατριάρχην τὴν θεῖαν βουλήν περὶ τῆς θυσίας τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ του, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐν τῇ Θυσίᾳ ὁ Ἄγγελος ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν (28 στίχους), ὑπενθυμίζων εἰς τὸν Ἀβραάμ τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ὑποχρεώσεις καὶ παρέχων συμπληρωματικὰς τινὰς περὶ τῆς θυσίας ὁδηγίας. Μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ Ἀγγέλου, ἀκολουθεῖ εἰς ἀμφοτέρα τὰ μυστήρια μονόλογος τοῦ Ἀβραάμ, ἐκφράζοντος τὴν κατάπληξιν του διὰ τὴν ἐπιβαλλομένην σκληρὰν τιμωρίαν. Ἐν τῷ Isach ὁ μονόλογος οὗτος, συγκείμενος ἐξ 69 στίχων, δύναται νὰ διακριθῇ εἰς δύο μέρη: Εἰς τὸ πρῶτον ὁ Ἀβραάμ προβλέ-

πων ὅτι διὰ τῆς δοκιμασίας του μέλλει νὰ διαλάμψη ἡ θερμὴ πίστις του καὶ νὰ παρασχεθῇ σωτήριον παράδειγμα εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς, ὅχι μόνον δὲν αἰσθάνεται πόνον, ἀλλ' ἀντιθέτως χαίρει διὰ τὴν θυσίαν, ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον μέρος, σκεπτόμενος πλέον οὐχὶ ὡς δοῦλος θεοσεβῆς, ἀλλ' ὡς δυστυχῆς πατὴρ, ἐκφράζει τὴν βαθυτάτην του θλίψιν καὶ τὸν σπαραγμὸν τῆς καρδίας του διὰ τὴν προσεχῆ ἀπώλειαν τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ του καὶ εὔχεται, εἰ δυνατόν, νὰ ἀποτραπῇ αὕτη. Ἐν τῇ Θυσίᾳ παραλείπεται τὸ πρῶτον μέρος, ἔχον καθαρῶς διδακτικὸν χαρακτῆρα, ἴσως διότι ὀρθῶς ὁ Κρηὶς ποιητὴς ἐσκέφθη, ὅτι κατὰ τὰς τραγικὰς ἐκείνας στιγμὰς ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ τεθλιμμένου πατρὸς δὲν ἐπέτρεπε θεωρητικὰς συζητήσεις. Οὕτως ὁ μονόλογος τοῦ Ἀβραάμ περιορίσθη εἰς 46 στίχους καὶ κατέστη ὀλιγώτερον κουραστικὸς καὶ μονότονος.

Ἡ δευτέρα σκηνὴ τοῦ Isach, συγκειμένη ἐξ 72 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 75—94 (στιχ. 20) τῆς Θυσίας, καὶ ἀποτελεῖται ἐπίσης ἀπὸ μονόλογον τοῦ Ἀβραάμ, ὅστις συνεχίζει τὴν θρηνηδίαν του καί, ἀποδίδων τὴν θεῖαν τιμωρίαν εἰς τὴν ἀνεπαρκῆ παρ' αὐτοῦ προσφορὰν δώρων ἢ τὴν μεγάλην του ἀγάπην πρὸς τὸν Ἰσαάκ, ζητεῖ νὰ κατευνάσῃ τὴν θεῖαν ὀργὴν, βεβαιῶν τὸν Θεὸν ὅτι ἢ πρὸς τὸν υἱὸν του ἀγάπῃ δὲν ἦτο δυνατόν κατ' οὐδένα τρόπον νὰ μειώσῃ ἢ ὀψωσθῆποτε νὰ ἐπισκιάσῃ τὴν πρὸς Ἐκεῖνον λατρείαν καὶ ἀφοσίωσιν. Ὁ Κρηὶς ποιητὴς παρέλιπε τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος καὶ συνέπτυξε τὴν δευτέραν σκηνὴν εἰς εἴκοσι μόνον στίχους, οἵτινες κρατοῦν ζωηρότερον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ θεατοῦ. Ἀπαλλάξας τὸ μυστήριόν του μίᾳ ἀτέρμονος καὶ μονοτόνου ἀφηγήσεως, κατώρθωσε νὰ περιορίσῃ τοὺς 140 περίπου στίχους τῶν δύο πρώτων σκηνῶν τοῦ Isach εἰς 66 μόνον, χωρὶς νὰ παραμελήσῃ οὐσιωδῆς τι στοιχεῖον ἢ νὰ καταργήσῃ σπουδαίαν τινὰ εἰκόνα τοῦ προτύπου του.

Ἡ τρίτη σκηνὴ τοῦ Isach, ἐξ 161 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 95—194 (ἦτοι 100 στίχους τῆς Θυσίας). Ἡ Σάρρα προσπαθεῖ νὰ συγκινήσῃ τὸν σύζυγόν της καὶ νὰ ἀποσπάσῃ παρ' αὐτοῦ τὸ μυστικὸν τὸ ὁποῖον τὸν κατατρέπει, ὁ Ἀβραάμ ὅμως ἀνθίσταται καὶ ζητεῖ νὰ καθησυχάσῃ τὴν σύζυγόν του. Ἡ περιγραφή τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων αἰσθημάτων περιγράφεται ἐν τῷ Isach διὰ μακρῶν στίχων, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι διὰ τοῦτο καὶ δραματικωτέρα. Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς διαφορᾶς τῆς ἐκτάσεως, καὶ ἡ ἀφήγησις διαφέρει εἰς δύο κυρίως σημεῖα: Ἐν τῇ Θυσίᾳ τοῦ Ἀβραάμ (στιχ. 142) ἡ Σάρρα, ἵνα ἀποσπάσῃ τὸ μυστικὸν τοῦ συζύγου της, λέγει πρὸς αὐτὸν ὅτι θὰ φανῇ λογικῆ καὶ θὰ ὑποφέρῃ μετὰ καρτερίας τὸ νέον, ἀκόμη καὶ «ἄ μοῦ ἴπες πὼς ὁ Ἰσαάκ σήμερον ἀποθαίνει». Ἡ Σάρρα ἀναφέρει τὸ γεγονός τοῦτο ὡς

τὸ πλέον ἀπίθανον, ἀλλ' ὁ θεατῆς, ὅστις γνωρίζει τὴν πραγματικότητα, αἰσθάνεται τὴν τραγικὴν θέσιν τῆς μητρὸς καὶ τὴν σκληρὰν δοκιμασίαν τοῦ Ἀβραάμ. Τὸ εὔρημα τοῦτο τοῦ ποιητοῦ τῆς Θυσίας, δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῷ Isach, ἀντ' αὐτοῦ δὲ παρεμβάλλονται εἰς τοῦτον στίχοι τινές— μὴ ἀναφερόμενοι ἐν τῇ Θυσίᾳ—εἰς τοὺς ὁποίους ἡ Σάρρα, προσπαθοῦσα νὰ ἐξηγήσῃ τὴν αἰτίαν τῆς θείας ὀργῆς, ἀποδίδει ταύτην εἰς τὴν παρ' αὐτῆς ἐπιδειχθεῖσαν δυσπιστίαν εἰς τὴν θείαν ὑπόσχεσιν περὶ ἀποκτήσεως τέκνου εἰς γεροντικὴν ἡλικίαν. Ὁ Κρῆς ποιητῆς παρέλιπε τὸ χωρίον τοῦτο, ὡς καὶ τὴν εἰς τὴν προηγουμένην σκηνὴν ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ δοθεῖσαν ἐξήγησιν, ἵνα ἡ ἐπιβαλλομένη θυσία παρουσιασθῇ ὡς δοκιμασία καὶ οὐχὶ ὡς τιμωρία.

Ἡ τετάρτη σκηνὴ τοῦ Isach, συγκειμένη ἐκ 15 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 195—200 τῆς Θυσίας καὶ περιγράφει κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὸ ἑλληνικὸν μυστήριον τὸ ὑπὸ τῶν θεραπευαίνιδων ἐπιδειχθὲν πρὸς τὴν λιπόθυμον Σάρραν ἐνδιαφέρον, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἐν τῷ Isach ἡ περιγραφή γίνεται λεπτομερέστερον.

Β'. Πρῶξις. Ἡ δευτέρα πρῶξις τοῦ Isach, ἣτις εἶναι καὶ ἡ βραχυτέρα, συγκειμένη ἐξ 124 μόνον στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 200-284 τῆς Θυσίας καὶ διαιρεῖται εἰς δύο σκηνάς.

Ἡ πρώτη σκηνή, ἐξ 97 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 201—236 (ἦτοι 36 στίχους) τῆς Θυσίας. Ἐν τῷ Isach ὁ Ἀβραάμ συνεχίζει τὸν τρόπον τινὰ τοὺς προηγουμένους μακροὺς μονολόγους, θρηνῶν τὴν προσεχῆ ἀπώλειαν τοῦ τέκνου του, εἰς τὴν ὁποίαν προστίθεται τώρα καὶ ὁ πόνος διὰ τὴν τραγικὴν κατάστασιν τῆς συζύγου του. Ὁ Κρῆς ποιητῆς μιμεῖται τὸ πρότυπον, ἀλλ' εἶναι συντομώτερος ἐν τῇ περιγραφῇ, παραλείπων μακρηγορίας καὶ ἐπουσιώδεις ἐπαναλήψεις.

Ἡ δευτέρα σκηνή, ἐξ 27 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 237 - 284 (στίχοι 48) τῆς Θυσίας. Εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην ὁ Ἀβραάμ δίδει διαταγὰς εἰς τοὺς δούλους του νὰ παρασκευάσωσι τὰ πρὸς ἀναχώρησιν καὶ νὰ λάβωσι μεθ' ἑαυτῶν τὰ πρὸς τὴν θυσίαν ἀναγκαῖα. Ἡ ἐν τῇ Θυσίᾳ ἐκτενεστέρα ἀνάπτυξις εἶναι μόνον φαινομενική, καὶ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Κρῆς ποιητῆς προσέθεσεν ἐνταῦθα καὶ τινας στίχους τοὺς ὁποίους ἀπέσπασεν ἐκ τῆς ἐπομένης πράξεως τοῦ Isach.

Γ'. Πρῶξις. Ἡ τρίτη πρῶξις τοῦ Isach, συγκειμένη ἐκ 378 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 285 - 744 (ἦτοι 460 στίχους) τῆς Θυσίας καὶ διαιρεῖται εἰς πέντε σκηνάς.

Ἐν τῇ πρώτῃ σκηνῇ (στίχοι 68), ἣτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 285 - 324 (στίχ. 40) τῆς Θυσίας, ὁ Ἀβραάμ συνεχίζει κατ' ἀρχάς τὸν προηγούμενον θρηῆνόν του διὰ τὴν θυσίαν τοῦ Ἰσαάκ, ἀλλ' οἱ στίχοι οὗτοι (δεκαεξὶ τὸν ἀριθμόν), ὡς ἤδη ἀνεφέρομεν, ἀπεσπίασθησαν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ καὶ ἐν τῇ Θυσίᾳ προσεκολλήθησαν εἰς τὸν προηγούμενον μονόλογον τοῦ Ἀβραάμ. Περαιτέρω, ἐν τῷ Isach ἡ Σάρρα ἀνακτῆσασα τὰς δυνάμεις καὶ φοβηθεῖσα μήπως ὁ Ἀβραάμ ἀνεχώρησεν ἤδη συναποκομίζων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν υἱόν της, ἐπικαλεῖται τὸν θάνατον καὶ καταφέρεται κατὰ τοῦ συζύγου της—τὸν ὅποσον ἀπαξιῶ καὶ πατέρα νὰ ὀνομάσῃ—καὶ ἀποφασίζει νὰ σπεύσῃ εἰς ἀναζήτησίν των ἵνα ἀποτρέψῃ τὴν θυσίαν. Ὁ Κρηὶς ποιητῆς, καίτοι ἀκολουθῶν τὴν πλοκὴν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ προτύπου, συνέπτυξεν αἰσθητῶς τὸ μέρος τοῦτο, ἀπαλλάξας τὸ ἑλληνικὸν μυστήριον ἀπὸ περιττά τινα ἢ ἐπουσιώδη χωρία.

Ἡ δευτέρα σκηνή, ἐξ 191 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 325 - 406 (82 στίχοι) τῆς Θυσίας καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μακρὸν διάλογον μεταξὺ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς Σάρρας, διὰ τοῦ ὁποίου οὗτος προσπαθεῖ νὰ τὴν πείσῃ, ὅπως μετὰ καρτερίας ὑπομείνῃ τὴν θεῖαν βουλήν. Ὁ διάλογος ἐν τῷ Isach καὶ ἐν τῇ Θυσίᾳ βαίνει παραλλήλως, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Κρηὶς ποιητῆς συνέπτυξε πολλοὺς στίχους ἢ καθ' ὅλοκληρίαν κατήργησεν ἐπεισόδιά τινα δευτερευούσης σημασίας. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς : Ἡ ψευδὴς ἄρνησις τοῦ Ἀβραάμ ὅτι εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀναχωρήσῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς λιποθυμίας τῆς συζύγου του, ἢ ὑπὸ τῆς Σάρρας πρὸς τὸν Πατριάρχην ἐπιδειχθεῖσα δυσπιστία, ἢ ὑπόνοια τοῦ Ἀβραάμ ὅτι τὰ προσφερθέντα εἰς τὸν Θεὸν δῶρα ἦσαν ἀνεπαρκῆ, ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ γενομένη σύγκρισις μεταξὺ θείας καὶ ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης, ἢ πρὸς παρηγορίαν τῆς Σάρρας δοθεῖσα ψευδὴς ὑπόσχεσις ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ περὶ δῆθεν παρεχομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὀκταήμερον προθεσμίας διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς Θυσίας. Ἐκτὸς τῆς περικοπῆς τῶν ἀνωτέρω χωρίων, καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν διαφόρων εἰκόνων ὁ Κρηὶς ποιητῆς παρουσιάζει μεγάλην ἐλευθερίαν διατυπώσεως, ἰδιαίτερος εἰς τὸν θρηῆνον τῆς Σάρρας (στίχ. 339 - 360), ὅπου ἡ ἐπίδρασις τῆς λαϊκῆς ποιήσεως καὶ ἄλλων συγχρόνων ποιημάτων εἶναι ἀναμφισβήτητος.

Ἡ τρίτη σκηνή, ἐκ 55 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 407 - 554 (στίχ. 148) τῆς Θυσίας καὶ περιγράφει τὴν ἀφύπνισιν τοῦ Ἰσαάκ καὶ τὴν ἀναχώρησιν διὰ τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ περιγραφὴ τῆς Θυσίας εἶναι ἐκτενεστέρα καὶ ἔχει τόνον λυρικώτερον τοῦ προτύπου. Πράγματι, ἐνῶ ἐν τῷ Isach τὰ σχετικὰ γεγονότα ἀπασχολοῦν ὀλίγους μόνον στίχους, ἐν τῇ Θυσίᾳ ἐξελλίσσονται διὰ μακρῶν, ἐπειδὴ ὁ Κρηὶς ποιητῆς προσέθηκε καὶ νέα στοιχεῖα προσδίδοντα μεγαλυτέραν δραματικότητα εἰς τὴν σκηνήν. Οὕτως ἡ ἐπιθυμία

τοῦ Ἰσαὰκ νὰ συνεχίσῃ τὸν ὕπνον του, ἢ δῆλωσις τοῦ Ἀβραὰμ εἰς τὸν Ἰσαὰκ ὅτι πρόκειται νὰ μεταβῶσιν εἰς ἐορτήν, ἢ μνεΐα τοῦ σχολείου, (ἣτις ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν ἀναχρονισμόν τοῦ ἑλληνικοῦ μυστηρίου), ἢ ἀπορία τοῦ Ἰσαὰκ διότι ἡ μήτηρ του δὲν ἐφρόντισεν ὡς συνήθως νὰ τὸν ἐνδύσῃ, ἢ ἐξηγήσις ἢ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ὅτι αὕτη ἐτοιμάζει τὸ φαγητὸν διὰ τὴν ἐκδρομὴν, ἢ ἐκ μέρους τοῦ Ἰσαὰκ ὑπόσχεσις ὅτι εἰς τὴν ἐξοχὴν θὰ συλλέξῃ μῆλα διὰ τὴν μητέρα του, καὶ ἢ ἐκ μέρους τῆς Σάρρας προσφορὰ ἀπιδίων εἰς τὸν υἱὸν της, τέλος δὲ ἢ διαίθησις τοῦ Ἰσαὰκ ὅτι συμφορὰ τις ἀναμένει αὐτόν, εἶναι ἐπεισόδια ἄγνωστα εἰς τὸν Grotto, δι' αὐτῶν δὲ ἐπιτυγχάνεται «ἡ ἀπεικόνισις τοῦ παιδίου Ἰσαὰκ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς γονεῖς, τὰ μαθήματα καὶ τοὺς συντρόφους, τὰ ὁποῖα πληροῦν τὸ ἔργον εἰδυλλιακῆς τρυφερότητος», ὡς παρατηρεῖ ὁ Μέγας (1).

Ἡ τρίτη σκηνὴ τοῦ Isach, ἐκ 34 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 555 - 582 (στίχ. 28) τῆς Θυσίας. Ἀμφότερα τὰ μυστήρια, μὲ ἐπισημάνσεις μόνον παραλλαγῆς, περιέχουν τὴν καθ' ὁδὸν μεταξὺ Ἰσαὰκ καὶ Ἀβραὰμ στιχομυθίαν, καθ' ἣν ὁ Πατριάρχης προσπαθεῖ δι' ἀορίστων ὑποσχέσεων νὰ διασκεδάσῃ τὰς ἀπορίας καὶ τὴν ἀνησυχίαν τοῦ υἱοῦ του διὰ τὴν παράδοξον ταύτην πρωϊνὴν πορείαν των. Περαιτέρω ὅμως τὰ δυὸ κείμενα ἀκολουθοῦν διάφορον πλοκήν, διότι ἐν μὲν τῷ Isach ὁ Ἀβραὰμ, συνοδευόμενος μόνον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του, ἀποχωρίζεται τῶν δούλων του καὶ προχωρεῖ εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ δάσους πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς θυσίας, ἐνῶ ἐν τῇ Θυσίᾳ, ὁ ἀποχωρισμὸς γίνεται, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, μετὰ τὴν παρεμβολὴν ὀλοκλήρου νέας σκηνῆς, μὴ ὑπαρχούσης ἐν τῷ προτύπῳ.

Ἡ τετάρτη σκηνή, ἐκ 30 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 583 - 744 (στίχ. 162) τῆς Θυσίας, διαφέρει δὲ αἰσθητῶς τοῦ κρητικοῦ μυστηρίου. Ἐν τῷ Isach οἱ δύο δοῦλοι, καίτοι ἀντιλαμβάνονται ὅτι σοβαρὸν γεγονός ἀπασχολεῖ τοὺς κυρίους των, διατελοῦν ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῶν πραγμάτων, μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ ἐννοήσωσι διὰ τίνα λόγον ὁ Ἀβραὰμ ἐπροχώρησε μόνος μετὰ τοῦ Ἰσαὰκ, ἀποφασίζουσι ν' ἀναμείνωσι τὴν ἐπάνοδόν του, ἀναπαυόμενοι εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ δάσους. Ἀντιθέτως ἐν τῇ Θυσίᾳ οἱ δοῦλοι, ὑποπτευόμενοι τὴν σκληρὰν ἀλήθειαν, ἐξορκίζουσι τὸν Πατριάρχην νὰ τοὺς ἀνακοινώσῃ τὴν αἰτίαν τῆς κατηφείας του. Ὁ Ἀβραὰμ μετὰ τινὰς δισταγμοὺς καὶ ἀφοῦ συνεβούλευσε τὸν ἐκ τῆς μακρᾶς πορείας κατάκοπον υἱὸν του ν' ἀναπαυθῆ, ἐκμυστηρεύεται τὴν θεῖαν ἐντολὴν εἰς τοὺς δούλους, οἵτινες καταβάλλουσι ἀπεγνωσμένας προσπαθείας, ἵνα ἀποτρέψωσι τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου,

1) Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ—Κριτικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 90.

ἄλλ' ἀναγκάζονται νὰ υποχωρήσωσι πρὸ τῆς ἀκλονήτου πίστεως τοῦ κυρίου τῶν. Οὕτως οἱ στίχοι 607 - 744 τῆς Θυσίας ἀποτελοῦν ὅλος πρωτότυπον σκηνὴν—καίτοι στίχοι τινὲς ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ ἄλλα μέρη τοῦ Isach—διὰ τῆς ὁποίας, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Μέγας, ὁ Κρῆς ποιητῆς ἐπέτυχε τὴν ἀνάδειξιν «τῶν δούλων ὡς ἀληθινῶν οἰκείων, μετεχόντων μετὰ συμπαθείας εἰς τὴν λύπην καὶ τὴν χαρὰν τῶν κυρίων τῶν, ἡ ὁποία παρέχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκδηλωθῆ διὰ στόματος αὐτῶν ἢ κατέχουσα τὸν ἀκροατὴν ἀντιλογία διὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκτελέσεως τῆς θυσίας, καὶ συγχρόνως διατρανωθῆ ἢ ἄκρα τοῦ Πατριάρχου ἀφοσίωσις εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς τὸ ἀνεξερεύνητον τῶν θείων βουλῶν» (1).

* * *

Δ'. *Πρᾶξις*. Ἡ τετάρτη πρᾶξις τοῦ Isach, ἐκ 40 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 745 - 1044 (στίχ. 298) τῆς Θυσίας καὶ διαιρεῖται εἰς τρεῖς σκηνάς.

Ἡ πρώτη σκηνή, ἐκ στίχων 275, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 745 - 940 (στίχ. 196) τῆς Θυσίας. Ἡ ἀφήγησις εἰς τὰ δύο μυστήρια βαίνει παραλλήλως. Ἀφοῦ πρῶτον διὰ διαφόρων παρελκυστικῶν ἀπαντήσεων, ὁ Ἄβραὰμ ζητεῖ ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς φόβους τοῦ υἱοῦ του, τέλος, ὅταν μὲ τὴν βοήθειαν τούτου τὰ πάντα εἶναι ἔτοιμα διὰ τὴν θυσίαν, ἀποφασίζει νὰ φανερώσῃ τὸ φορικτὸν μυστήριον τῆς θείας ἐντολῆς. Ὁ τρόπος τῆς ἀποκαλύψεως εἶναι ὁμοῦς διάφορος εἰς τὰ δύο δράματα. Ἐν μὲν τῷ Isach ἡ ἀποκάλυψις γίνεται ἀμέσως, μὲ τὴν πρόσκλησιν τοῦ Ἄβραὰμ πρὸς τὸν υἱὸν του ὅπως ἀφαιρέσῃ τὸν μανδύαν του καὶ τοῦ δώσῃ τὰς χεῖράς του ἵνα τὰς δέσῃ, ἐνῶ ἐν τῇ Θυσίᾳ ἡ ἀποκάλυψις γίνεται ἐμμέσως, διὰ τῆς δηλώσεως τοῦ Ἄβραὰμ πρὸς τὸν Ἰσαὰκ ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἐπανίδῃ τὴν μητέρα του. Ἡ περαιτέρω στιχομυθία μετὰξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ εἶναι ἡ αὐτὴ περίπου, ἀλλ' ἐν τῇ Θυσίᾳ ὁ διάλογος εἶναι βραχύτερος καὶ ζωηρότερος. Εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην ὁ Κρῆς ποιητῆς προσέθηκε καὶ νέον στοιχεῖον, τὴν μνεῖαν τοῦ Ἐλισεὲκ καὶ τὴν εἰς αὐτὸν δωρεὰν τῶν γραμμένων καὶ ἀγράφων χαρτίων τοῦ Ἰσαὰκ, ἀναχρονισμὸς καὶ αὐτὸς τῆς Θυσίας, μὴ ἀπαντῶν ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Groto.

Ἡ δευτέρα σκηνή, ἐξ 74 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 941 - 1016 (στίχ. 76) τῆς Θυσίας καὶ περιγράφει κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὸ κρητικὸν μυστήριον τὴν νέαν ἐμφάνισιν τοῦ Ἀγγέλου, ὅστις, ἐρχόμενος καθ' ἑνὲς ἄκριβῶς στιγμὴν ὁ Ἄβραὰμ ἦτο ἔτοιμος νὰ ἐκτελέσῃ τὴν θυσίαν, ἀποτρέπει αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ φονεύσῃ τὸν υἱόν

1) Ἡ Θυσία τοῦ Ἄβραὰμ—Κρητικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 90.

του. Ἐν τῇ Θυσίᾳ ἡ προσφώνησις τοῦ Ἀγγέλου εἶναι ἐκτενεστέρα, διότι ὁ Κρηὶς ποιητὴς προσέθεσεν ἐδῶ στίχους τινάς (στίχ. 955 - 964), τοὺς ὁποίους ἐν τῷ Isach ὁ Ἄγγελος λέγει ὅταν, διὰ τρίτην φοράν, ἐμφανίζεται εἰς τὴν τελευταίαν σκηνήν, τὴν ὁποίαν ὁ Κρηὶς ποιητὴς ἀπλήρην ὄλοσχερῶς ἀπὸ τοῦ δράματός του.

Ἡ τρίτη σκηνή, ἔξ 61 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 1017-1044 (28 στίχ.) τῆς Θυσίας. Εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ μυστήρια οἱ δύο δοῦλοι, ἀνήσυχτοι ἕνεκα τῆς ἀργοπορίας τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαάκ, ἀποφασίζουσι νὰ μεταβῶσιν εἰς συνάντησίν των, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι, ἐνῶ ἐν τῇ Θυσίᾳ οὗτοι εἶναι ἤδη ἐν γνώσει τῆς θείας ἐντολῆς, ἐν τῷ Isach οὐδὲν γνωρίζουσι περὶ τῆς ἐπιβληθείσης θυσίας. Βλέποντες ὅμως ἐπιστρέφοντα τὸν Ἀβραάμ μετὰ τοῦ τέκνου του, ἠρεμοῦν καὶ ἐν μὲν τῇ Θυσίᾳ ἐκφράζουσι ἀμέσως τὴν χαρὰν των διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἰσαάκ, ἐνῶ ἐν τῷ Isach τότε μόνον πληροφοροῦνται τὴν ἀλήθειαν. Ἀκολουθῶς ἀποφασίζεται ὅπως εἰς δοῦλος σπεύσῃ εἰς τὴν οἰκίαν καὶ ἀναγγεῖλῃ εἰς τὴν ἀγωνιώσαν μητέρα τὸ χαρμόσυνον γεγονός· τὴν ἀποστολὴν δὲ ταύτην ἀναλαμβάνει ἐν μὲν τῷ Isach ὁ Σόφερ, ἐν δὲ τῇ Θυσίᾳ ὁ Σιμπάν.

* *

Ε' Πρῶξις. Ἡ πέμπτη πρῶξις, συγκειμένη ἐκ 283 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 1045—1154 (στίχ. 110) τῆς Θυσίας καὶ διαιρεῖται εἰς τρεῖς σκηνάς.

Ἡ πρώτη σκηνή, ἐκ 42 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 1045—1078 (στίχ. 34) τῆς Θυσίας καὶ περιγράφει τὴν καθ' ὁδὸν συνάντησιν τοῦ Σόφερος (τοῦ Σιμπάν ἐν τῇ Θυσίᾳ) καὶ τῆς Ἄντα, ἣτις εἶχεν ἀποσταλῆ ὑπὸ τῆς Σάρρας πρὸς ἀνέυρεσιν τοῦ Ἀβραάμ. Ἐν τῷ Isach ὁ Σόφερος ἀποκαλύπτει διὰ βραχέων εἰς τὴν Ἄντα τὰ τῆς θυσίας τοῦ Ἰσαάκ, ἐνῶ ἐν τῇ Θυσίᾳ ὁ Σιμπάν ὁμιλεῖ πρὸς αὐτήν, ὡς ἐὰν αὕτη ἐγγώριζεν ἤδη τὰ καθέκαστα.

Ἡ δευτέρα σκηνή, ἔξ 21 στίχων συγκειμένη, καὶ περιέχουσα διάλογον μετὰ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Σιμπάν περὶ τῆς μελλοντικῆς φήμης τοῦ Πατριάρχου, ὅστις τοιαύτην πίστιν καὶ ὑπακοήν ἔδειξε πρὸς τὸν Θεόν, ἐλλείπει παντελῶς ἐκ τῆς Θυσίας.

Ἡ τρίτη καὶ τελευταία σκηνή τοῦ Isach, ἔξ 140 στίχων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 1079—1154 (στίχ. 74) τῆς Θυσίας. Κατ' ἀρχὰς τὰ δύο μυστήρια βαίνουν ἐκ παραλλήλου : Ἡ Σάρρα ἡμιλιπόθυμος καὶ ἀγωνιώσα, ἀναμένει εἰδήσεις περὶ τοῦ τέκνου της καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ μεταβῆ ἢ ἰδίᾳ πρὸς συνάντησίν του, ἀλλ' ἀποτρέπεται ὑπὸ τῶν θεραπεινίδων της. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀφιξίς τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαάκ καὶ αἱ εὐχαριστίαι τοῦ μεγάλου Πατριάρχου πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ἡ μὲν Θυ-

σία τελειώνει με τους λόγους του Ἀβραάμ, ἐν τῷ Isach ὅμως ἀκολουθοῦσι καὶ ἄλλα ἐπεισόδια, ἤτοι ἡ ἄφιξις ἀγγελιοφόρου ἐκ μέρους τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀβραάμ Μελχά, ὅστις ἀγγέλλει ὅτι καὶ οὗτος ἀπέκτησεν υἷον, τέλος δὲ ἡ ἐκ νέου ἐμφάνισις τοῦ Ἀγγέλου, ὅστις πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἀβραάμ καὶ καλεῖ τοὺς θεατὰς νὰ ἔχωσι τὴν αὐτὴν ὡς ἐκεῖνος πίστιν.

* * *

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀντιπαραβολῆς καθίσταται πρόδηλος ἡ μεταξὺ τοῦ Isach καὶ τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ στενὴ σχέσηις ἢ μᾶλλον ἡ ἀναντίρρητος προέλευσις τῆς τελευταίας ἀπὸ τοῦ πρώτου. Βεβαίως, ὡς ἦδη παρατηρήσαμεν, τὰ δύο μυστήρια παρουσιάζουν καὶ τινὰ διαφορὰς γενικοῦ ἢ λεπτομερικοῦ χαρακτῆρος, δεδομένου ὅτι ὁ Κρηὶς ποιητὴς ἐπεξεργάσθη τὸ πρότυπον ἀφαιρῶν, συντέμνων, διασκευάζων ἢ προσθέτων σκηναὶς ὀλοκλήρους ἢ ὠρισμένα μόνον ἐπεισόδια, τινὰ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν καταφόρους ἀναχρονισμούς, ὡς ἡ λειτουργία σχολείων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀβραάμ καὶ ἡ χρῆσις χάρτου πρὸς γραφὴν. Πάντως τὸ γενικὸν αἶσθημα τὸ ἐμπνέον τὰ δύο ἔργα εἶναι ἀνάλογον, ὡς ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν χαρακτήρων τῶν πρωταγωνιστῶν τῶν μυστηρίων, ἤτοι τοῦ Ἀβραάμ, τῆς Σάρρας καὶ τοῦ Ἰσαάκ, μετὰ μόνον τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ τόνος τῆς μὲν Θυσίας εἶναι γενικῶς λυρικώτερος, τοῦ δὲ Isach σχολαστικώτερος.

Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ Μαυροκορδάτος, «ὁ Isach τοῦ Grotto εἶναι μὲν ἐκτενέστερος τῆς Θυσίας ἔχων 1626 στίχους (ἔναντι 1154 τῆς Θυσίας), ἀλλὰ φαίνεται πολὺ κενώτερος, διότι ἡ συζήτησις εἶναι μονότονος, τὰ δὲ πρόσωπα τοῦ δράματος παραμένουν ὡς βιβλικὰ ἀνδρείκελα. Ἀναμβιβόλως τὰ δύο ἔργα κατὰ τὴν σύνθεσιν εἶναι τὰ αὐτά, ἀλλ' ὁ Ἕλληνας καλλιτέχνης προσέθεσε τὴν ποίησιν καὶ τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἔργου του οὐδόλως θὰ μειωθῇ διὰ τῆς ἀνακαλύψεως ὅτι ἡ Θυσία συνετάχθη ἐπὶ τῇ βάσει ἰταλικοῦ προτύπου» (1).

1) Mavrogordato Jean : The greek Drama in Crete in the 17. Century ἐνθ. ἄνωτ. Βλ. μετάφρασιν τοῦ ἀποσπάσματος ὑπὸ Γ. Μέγα, ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 91.

Πίναξ τῆς κατὰ πράξεις καὶ σηνῶς διαιρέσεως τοῦ Isach καὶ τῆς
κατὰ πράξεις ἀντιστοιχίας τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ.

Isach

Θυσία τοῦ Ἀβραάμ

Πρόλογος		στιχ. 75		
Πραΐεις Α΄	$\left\{ \begin{array}{l} \text{σκηνή α΄} \\ \text{σκηνή β΄} \\ \text{σκηνή γ΄} \\ \text{σκηνή δ΄} \end{array} \right.$	$\left. \begin{array}{l} \text{στιχ. 77} \\ \text{» 72} \\ \text{» 161} \\ \text{» 15} \end{array} \right\}$	στιχ. 325	1- 200 (στ. 200)
Χορὸς Α΄		στιχ. 35		
Πραΐεις Β΄	$\left\{ \begin{array}{l} \text{σκηνή α΄} \\ \text{σκηνή β΄} \end{array} \right.$	$\left. \begin{array}{l} \text{στιχ. 97} \\ \text{» 27} \end{array} \right\}$	στιχ. 124	201- 284 (στ. 84)
Χορὸς Β΄		στιχ. 24		
Πραΐεις Γ΄	$\left\{ \begin{array}{l} \text{σκηνή α΄} \\ \text{σκηνή β΄} \\ \text{σκηνή γ΄} \\ \text{σκηνή δ΄} \\ \text{σκηνή ε΄} \end{array} \right.$	$\left. \begin{array}{l} \text{στιχ. 68} \\ \text{» 191} \\ \text{» 55} \\ \text{» 34} \\ \text{» 30} \end{array} \right\}$	στιχ. 378	285- 744 (στ. 460)
Χορὸς Γ΄		στιχ. 32		
Πραΐεις Δ΄	$\left\{ \begin{array}{l} \text{σκηνή α΄} \\ \text{σκηνή β΄} \\ \text{σκηνή γ΄} \end{array} \right.$	$\left. \begin{array}{l} \text{στιχ. 275} \\ \text{» 74} \\ \text{» 61} \end{array} \right\}$	στιχ. 410	745- 1044 (στ. 300)
Χορὸς Δ΄		στιχ. 26		
Πραΐεις Ε΄	$\left\{ \begin{array}{l} \text{σκηνή α΄} \\ \text{σκηνή β΄} \\ \text{σκηνή γ΄} \end{array} \right.$	$\left. \begin{array}{l} \text{στιχ. 42} \\ \text{» 21} \\ \text{» 140} \end{array} \right\}$	στιχ. 203	1045- 1154 (στ. 110)
		σύνολον	στιχ. 1632	

Δ'. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ISACH

Εἴπομεν ἤδη, ὅτι ἡ ἐκ τοῦ Isach προέλευσις τῆς Θυσίας εἶναι καταφανής. Καίτοι ὅμως ὁ Κρής ποιητής ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸν Grotto εἰς τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἐπεισοδίων καὶ τὴν καθόλου δραματικὴν διάρθρωσιν τοῦ ἔργου, εἰς τὴν λεκτικὴν ἀπόδοσιν παρουσιάζει ἀξιοζήλευτον ἐλευθερίαν, ἐπιτυχὸν νὰ ἀποφύγῃ τὴν δουλικὴν καὶ στεῖραν ἀπομίμησιν καὶ νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ μυστήριόν του πνοὴν καὶ χάριν ἔργου νέου, μὲ ἰδίαν ὑπόστασιν καὶ καλλιτεχνικὴν ἀξίαν.

Ὁ ποιητὴς τῆς Θυσίας ἐζήτησε νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ δράμα του ἀπὸ τὰς συχνὰς ἐπαναλήψεις καὶ τοὺς μακροὺς μονολόγους τοῦ προτύπου, οἵτινες μειοῦσι τὴν δραματικὴν ἐνότητα, ἐνῶ ἀλλαγῶν προσθέτει νέας περιγραφὰς ἢ ἀναπτύσσει ἐπεισόδιά τινα, προσδίδοντα μεγαλυτέραν ζωηρότητα καὶ λυρισμὸν εἰς τὸ δράμα. Ἡ δρᾶσις εἶναι πάντοτε γοργή καὶ ὁ διάλογος βαίνει ὁμαλὸς καὶ ἀβίαστος. Γενικῶς ὁ ποιητὴς λαμβάνει ἐκ τοῦ προτύπου τὰς εἰκόνας, ἀλλ' ἐπενδύει ταύτας μὲ νέαν μορφήν καὶ μὲ στοιχεῖα εἰλημμένα ἐκ τῆς λαϊκῆς χρήσεως, ὥστε τὸ ποίημά του ἀποκτᾷ καθαρῶς δημοτικὸν χαρακτῆρα.

Πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Μέγας, ὅτι ἡ «ἐλευθερία μὲ τὴν ὁποίαν ὁ ποιητὴς μας ἐπεξεργάσθη τὴν ὑπόθεσιν, συντέμων καὶ διασκευάζων τὸ πρότυπόν του, εἶναι ἀρκετὴ ἔνδειξις, ὅτι καὶ εἰς τὰ ἐπὶ μέρος δὲν περιορίσθη εἰς τὸ νὰ μεταφράσῃ πιστῶς τὸ ἔργον τοῦ Grotto, ἀλλ' εἰργάσθη ἐν τούτῳ ἐλευθέρως, προσδῶσας οὕτως εἰς τὸ ἔργον του χαρακτῆρα ἀκραιφνῶς ἑλληνικόν. Κανεῖς βιασμὸς γλώσσης, κανεῖς φραστικὸς ξενισμὸς δὲν προσδίδει προσπάθειαν μεταφραστοῦ ἀλλοτριῶν φραστικῶν τρόπων. Τοῦναντίον λέξις καὶ φράσις τῆς Θυσίας μαρτυροῦν ἀβίαστον καὶ ἀνεπιτήδευτον χρῆσιν τῆς γλώσσης, ἀπλότητα καὶ ἐνάργειαν καὶ δύναμιν ἐκφράσεως, οἷαν ἀπαντῶμεν εἰς τὰ ἄριστα τῶν μνημείων τῆς κρητικῆς γλώσσης, ὥστε νὰ δικαιολογῶνται καὶ ὁ Ψυχάρης καὶ ὁ Φ. Πολίτης πιστεύσαντες, ὅτι τὸ ἔργον εἶναι πρωτότυπον» (1).

1) Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ—Κρητικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 92.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Ἕλλην ποιητὴς ἐχρησιμοποίησε τὸ πρότυπόν του, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι εἰς τίνα σημεῖα οὗτος μεταφέρει αὐτούσια τὰ παράλληλα χωρία τοῦ Isachi, εἰς ἄλλα σημεῖα ὀλίγον ἀφίσταται τοῦ προτύπου, ἐνῶ, τέλος, εἰς ἄλλα τὸ ἰταλικὸν μυστήριον χρησιμεύει μόνον ὡς ἀφετηρία πρὸς ἀνάπτυξιν νέων εἰκόνων, ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων. Εἶναι ὁμῶς ἀνάγκη νὰ προστεθῇ ἀμέσως, ὅτι καὶ εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Κρήσιος ποιητὴς ἠκολούθησε πιστῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ Goto, σπανίως περιορίζεται εἰς ἀπλὴν κατὰ λέξιν μετάφρασιν, προτιμῶν πλήρη λεκτικὴν ἐλευθερίαν καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἔμπνευσιν καὶ καλαισθησίαν διατύπωσιν τοῦ κειμένου. Οὕτως ἡ πρωτοτυπία τῆς μορφῆς παραμένει πάντοτε τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ποιητοῦ μας.

Παραδείγματά τινα δύνανται σαφέστερον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μαρτυρία τῶν ἄνωτέρω (1).

Οἱ κάτωθι στίχοι ἐκ τῆς πράξεως Γ, σκηνὴ α τοῦ Isachi, ἐνθα ὁμιλεῖ ὁ Ἀβραάμ :

Ecco il ferro, che tosto fia macchiato

nel sangue di colui, ch' io generai...

Ecco la fiamma c' havrà tosto cinto

le care membra, che cotanto amai.

δύνανται νὰ μεταφρασθῶσιν ὡς ἑξῆς :

«Νὰ τὸ σίδερο (σπαθί) ποὺ γρήγορα θὲ νὰ βαφτῆ στὸ αἷμα κεινοῦ, ποὺ ἐγὼ ὁ ἴδιος γέννησα· νὰ ἡ φλόγα ποὺ γρήγορα θὰ περικυκλώσῃ τ' ἀγαπημένα μέλη, ποὺ τόσο ἀγάπησα».

Ἴδου τώρα πῶς ἀπέδωσε τοὺς ἰδίους στίχους ὁ Κρήσιος ποιητὴς [στίχ. 273 - 276] :

Καὶ θὲ νὰ κόψῃ τὸ σπαθί, π' ἀκονισμένον ἔχω·

ἓνα λαιμὸν ὅπ' ἀκριβὸν πλιὰ παρὰ μένα ἔχω.

Τοῦτα τὰ πυροβολικά, ὅπου κρατῶ δεξιά μου,

θέλουσι ν' ἄψουσι φωτιά, νὰ κάψου τὴν καρδιά μου (2).

Τὸ κάτωθι δίστιχον ἐκ τῆς πράξεως Α, σκηνὴ γ τοῦ Isachi, ἐνθα ὁμιλεῖ ἡ Σάρρα :

Poi che al misero è gioia nel suo male

havere almen conforto, ὁ compagnia.

1) Βλ. καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Σ. Μπό-Μποβύ: Ἑλληνικότητα καὶ ξένες ἐπιδράσεις, Ἐπιθεώρησις, ἔτος Β, τεύχ, 6, Ἰούνιος 1939, σελ. 185—187.

2) Τὰ ἀναφερόμενα χωρία τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ λαμβάνω ἐκ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Γ. Μέγα, ἐνθ' ἄνωτ., διατηρῶν πιστῶς καὶ τὴν γραφὴν αὐτοῦ.

δύναται ὡς ἐξῆς νὰ μεταφρασθῆ κατὰ λέξιν :

«Γιατὶ στὸ δύστυχο εἶναι χαρά, στὴ πίκρα του νὰ ᾄχῃ τοῦλάχιστο παρηγοριὰ ἢ συντροφιὰ».

Ὁ δὲ ποιητὴς τῆς Θυσίας ἀπέδωκεν ὡς ἀκολούθως τὸ ἴδιον δί-
στιχον [στιχ. 621 - 622, ὁμιλεῖ ὁ Σιμπάν] :

Δὲν ξεύρεις κ' ἢ παρηγοριὰ τῶν πίκρας ἔβωτάνι ;

ὅπου τὸ βάνει ᾄ τὴν πληγὴν ντελόγο τότε γιάνει ;

Τὸ δίστιχον ἐκ τῆς πράξεως Β, σκηνὴ α τοῦ Isach, ἔνθα ὁμιλεῖ
ὁ Ἄβραάμ :

Ne l'abisso di quegli alti secreti
non può trascender la terrena mente.

τὸ ὁποῖον δύναται νὰ μεταφρασθῆ :

«Στὴν ἄβυσσο τῶν ὑψηλῶν ἐκείνων μυστηρίων δὲν μπορεῖ νὰ
φθάσῃ ὁ νοῦς τ' ἀνθρώπου»,

ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ ὡς ἐξῆς [στίχ. 723 - 724] :

Ποιὸς νοῦς, ποιά γνώση δύναται ποτὲ νὰ λογαριάσῃ

τὰ τοῦ Θεοῦ μυστήρια κ' ἔτσι ψηλὰ νὰ φθάσῃ ;

Οἱ κάτωθι στίχοι ἐκ τῆς πράξεως Δ, σκηνὴ α τοῦ Isach, ἔνθα
ὁμιλεῖ ὁ Ἰσαάκ :

Tu porti il fuoco
ne la sinistra man, ne l'altra il ferro,
et io ne vengo carco de le legna :
hor dove è l' animal, c' hà da cadere
per la tua mano, vittima al Signore ?

οἱ ὁποῖοι δύναται νὰ μεταφρασθῶσιν :

«Ἐσὺ κρατεῖς τὴ φωτιά στ' ἀριστερό σου χέρι καὶ στ' ἄλλο τὸ σί-
δερο (μαχαίρι), κ' ἐγὼ ἔρχομαι φορτωμένος μὲ τὰ ξύλα μὰ ποῦ ἔναι τὸ
ζῶο, ποῦ ἂν τὸ χέρι σου θὰ πέσῃ θυσία τοῦ Κυρίου ;»

ἀπεδόθησαν ὡς ἐξῆς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ μας [στίχ. 745-748] :

Κύρη, τὰ πυροβολικά, θωρῶ, κρατεῖς ᾄ τὸ χέρι,
ᾄ τὸν κόκκαλον ἐξώστηκες τὸ κοφτερὸ μαχαίρι
ἐγὼ σηκώνω τοὺς δαυλοὺς, ὅπου μᾶς κάνουν χρεῖα,
μὰ ποῦ ἔν τ' ἀρνί, ποῦ ἔν ὁ κριγιός, ὅπου θέλ' ἢ θυσία ;

Εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα—ἀνάλογα πρὸς τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν
καὶ ἄλλα—ὁ ποιητὴς τῆς Θυσίας ἀκολουθεῖ σχεδὸν κατὰ λέξιν τὸ περιε-
χόμενον τοῦ προτύπου, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ πιστῆς
μεταφράσεως. Ἄλλαχού ἢ ἀπόδοσις ἀπομακρύνεται κάπως τοῦ προτύ-
που, διότι ὁ ποιητὴς ὅτε μὲν καταργεῖ ἢ συμπτύσσει παρὰλληλα χωρία
τοῦ Isach, ὅτε δὲ ἀναπτύσσει τοιαῦτα καὶ προσθέτει νέους στίχους.

Ἴδου ὀλίγα τινὰ παραδείγματα. Εἰς τὴν προᾶξιν Α, σκηνὴ γ τοῦ Isach, ἔνθα ὁμιλεῖ ἡ Σάρρα, οἱ στίχοι :

Questa non è l'usanza, non è l' hora
di fare oration, nè questo il modo.
Ti riconosco à la sembianza, à i gesti
à la voce, al parlar pien di tristezza,
ma vò vestirmi, e più farmiti appresso,

τῶν ὁποίων ἡ μετάφρασις ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Δὲν εἶν' αὐτὴ ἡ συνήθεια, δὲν εἶν' ἡ ὥρα νὰ κάνης προσευχή,
οὐτ' εἶν' αὐτὸς ὁ τρόπος. Σὲ γιόθω ἀπ' τὴν ὄψι, ἀπ' τὶς κινήσεις, ἀπ'
τὴ φωνή, ἀπ' τὴ μιλιὰ πού 'ναι γεμάτη θλίψι· μὰ θὲ νὰ ντυθῶ καὶ νὰ
'ρθω πιὸ κοντά σου».

ἀπεδόθησαν μὲ ποιίαν τινα ἐλευθερίαν ὡς ἑξῆς ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ
[στίχ. 105 - 110] :

Δὲν εἶν' καιρὸς τῆς προσευκῆς· τί 'ναι αὐτὰ πού λέγεις ;

ἡ ἐμιλιὰ σου φανερά τὸ μαρτυροῦ πῶς κλαίγεις.

Τὴ γλώσσα σου γροικῶ ξερὴ, θαμπὸ τ' ἀνάβλεμμα σου,
περγιωρισμένο σὲ θωροῦ 'πὸ τ' ἀναρρίματά σου.

Δὲν εἶν' καιρὸς νὰ κείτωμαι καὶ νὰ 'μαι ἀναπαυμένη,
μὰ θέλω νὰ 'ρθω νὰ μοῦ 'πῆς, τί 'ναι πού σὲ βαραίνει.

Τοὺς στίχους τῆς προᾶξως Α, σκηνὴ γ τοῦ Isach, ἔνθα ὁμιλεῖ ὁ
Ἀβραάμ :

Questo, questo m' avanza, o Padre eterno,
ad empirmi, e colmarmi il sen di doglia.

Ecco che homai hò da temprar non purre
il mio : ma il duolo ancor de la mogliera.

Non ti bastava o Dio l'interno affanno
ch'io haveva pria, senza quest'altro darmi?

τῶν ὁποίων ἡ πιστὴ μετάφρασις ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Αὐτό, αὐτό, αἰώνιε Πατέρα, εἶναι πολὺ γιὰ νὰ μὲ γεμίση καὶ νὰ
ξεχειλίση τὸ στῆθος μου ἀπὸ πόνο· νὰ πού τώρα πιά ἔχω νὰ συγκρατήσω
ὄχι μονάχα τὸν δικό μου, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῆς γυναίκας μου τὸν πόνο· δὲ
σοῦ 'φθανε, Θεέ μου, ἡ ἐνδόξερη θλίψι πού εἶχα πρώτα, χωρὶς αὐτὴ τὴ
νέα νὰ μοῦ δώσης ;»

ἀπέδωσεν ὡς ἑξῆς ὁ ποιητὴς τῆς Θυσίας [στίχ. 113 - 118] :

Γεῖς πόνος μ' ἔσφαξε δοιμύς, μὰ 'δὰ μὲ σφάζει κι ἄλλος,

καὶ νὰ λογιᾶσω δὲ μορῶ, ποιὸς νὰ 'ναι πιὸ μέγανος.

Τὸν ἕνα δὲν ἐδύνουμου, τόσοι δυὸ πῶς νὰ γροικῆσῶ ;

εἶντα λογιῆς νὰ τῆ φανῆ, σὰ τῆ τ' ὁμολογήσω ;

Κύριε, ἐσὺ ποὺ τ' ὄρισες βόηθα τοῦ δουλευτῆ σου,
μετάστρεψε τὸ βῆρος σου καὶ πάψε τὴν ὀργή σου.

Μεγαλυτέρα ἐλευθερία παρατηρεῖται εἰς ἄλλα χωρία. Τὸ κάτωθι
χωρίον τῆς πράξεως Α, σκηνή γ τοῦ Isach, ἔνθα ὀμιλεῖ ἡ Σάρρα :

Io potrò forse darti alcun aiuto,
e se ciò non potrò, potrò consiglio,
e se nè men consiglio potrò darti,
darotti forse almen qualche conforto,

τὸ ὁποῖον εἰς αὐτολεξεῖ μετάφρασιν ἔχει οὕτω :

« Ἐγὼ θὰ μπορέσω ἴσως νὰ σοῦ δώσω καμμιά βοήθεια, καὶ ἂν
αὐτὸ δὲν κατορθώσω, θὰ μπορέσω νὰ σοῦ δώσω συμβουλή, καὶ ἂν δὲν
μπορέσω οὔτε συμβουλή νὰ σοῦ δώσω, θὲ νὰ σοῦ δώσω ἴσως τοῦλάχισ-
στο κάποια παρηγοριά»,

ἔχει ἀποδοθῆ ἐπιγραμματικώτερον ἀπὸ τὸν ποιητὴν τῆς Θυσίας [123-124] :

Ἐπέ το καὶ σκιάς παρηγοριά ἐγὼ σοῦ θέλω δώσει,
ἂν ἡ βουλή μου παραμπρὸς δὲν ἠμπορῆ νὰ σώσῃ.

Αἰσθητὴ εἶναι ἡ σύμπτυξις χωρίων τινῶν τοῦ Isach, ὡς τῶν κατω-
τέρω στίχων ἐκ τῆς πράξεως Γ, σκηνή α, ἔνθα ὀμιλεῖ ἡ Σάρρα :

Aime, che mal mio grado non allenta
il fato questo spirito, anzi ritienlo
il crudo già non vuol ch' ancor mi muoia.
Viva tiemmi per darmi più tormento.
Ah sventurata me, che 'l mio consorte
mentre non li contesi, da me lungi
co 'l mio figliuol (che suo dirlo non voglio)
se ne debb' esser facilmente gito.

Κατὰ λέξιν οἱ στίχοι οὗτοι μεταφράζονται ὡς ἑξῆς :

« Ὅϊμέ, ποῦ ἀιδεά μου δὲν χαλαρώνει (ἐγκαταλείπει) ἡ μοῖρα τὴν
ψυχή μου, μ' ἀντίθετα τὴν συγκρατεῖ ἡ σκληρὴ δὲ θέλει ἀκόμα νὰ πε-
θάνω μὲ κραταίει ζωντανὴ γιὰ νὰ μὲ παιδέψῃ περισσότερο. Ἄχ! δυστυχι-
σμένη ἐγὼ, ποῦ ὁ ἄντρας μου, σὰν δὲν τοῦ ἀντιστάθηκα, μακρὰ μὲ τὸ
παιδί μου (γιατὶ δὲ θέλω πιά νὰ τὸ λέω δικό του) εὐκολὰ θὰ μούφυγε».

Ἴδου οἱ παράλληλοι στίχοι τῆς Θυσίας [στιχ. 311 - 314] :

Ἄφῃτε μ' ὁποῦ νὰ ἴμουν αἴμα σήμερ' ἀποθαμένη.

Ἦ Ἄβραάμ, ὦ Ἰσαάκ, ποῦ νὰ ἴστε μακρήμενοι ;

Εἰς ποιὰν ὁδὸν νὰ πορπατῆ τὸ κανακάρικό μου,

καὶ τίς μοῦ τὸ ξενίτευσε τὸ φῶς τῶν ὀμματιῶ μου ;

Στίχοι ολόκληροι τοῦ Isach ἀποδίδονται δι' ἑνὸς μόνου στίχου ἐν τῇ Θυσία. Οὕτω τὸ χωρίον ἐκ τῆς πράξεως Γ, σκηνὴ β, ἔνθα ὁμιλεῖ ὁ Ἀβραάμ :

Noi sempre fummo ubbidienti a Dio,
e in questo solo, in quello estremo passo
lo disubbidiremo? Vorrem dunque
perder si tosto, e facilmente quanto
s' acquistò con fatiche in tanto tempo ?

ἐν μεταφράσει ἔχει ὡς ἑξῆς :

« Ἡμεῖς πάντα σταθήκαμε ὑπάκουοι στὸ Θεὸ καὶ σ' αὐτὸ μονάχα, σ' αὐτὸ τὸ ἕστατο βῆμα θὰ τὸν παρακούσουμε; Θὰ χάσουμε λοιπὸν τόσο γρήγορα καὶ εὐκολα ὅσο ἀποκτήσαμε μὲ κόπους σὲ τόσα χρόνια; » ὁ δὲ Κρῆς ποιητῆς τὸ ἀποδίδει δι' ἑνὸς μόνου στίχου [στίχ. 362] :

Καὶ κάμης με ἀνυπόληφτον δοῦλον ἔς τὰ γερατεία μου.

Ἄλλοτε ὁ ποιητῆς τῆς Θυσίας συμπληρώνει καὶ ἀναπτύσσει τὸ πρότυπον : Οὕτως οἱ πρῶτοι στίχοι τοῦ Isach :

Ang. Abrahamo ? Abram ? destati — e sorgi hor hora.

Abr. Eccomi desto, e à ciò che — vuoi, accinto.

Ang. Prendi il figliuolo tuo, — prendi veloce
l'unigenito tuo diletto Isache.

In terra va di visione, et ivi
in un de' monti, che da me mostrato
il terzo dì ti fia poco da lungi,
in holocausto di tua man me l'offri-

τῶν ὁποίων ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις ἔχει ὡς ἑξῆς :

« Ἄγγ. Ἀβραάμ; Ἀβραάμ; ξύπνα καὶ σήκω ἀμέσως — Ἀβ. Νά με ξυπνητὸς καὶ σ' ὅ,τι θέλης ἔτοιμος. — Ἄγγ. Πάρε τὸ παιδί σου, πάρε γρήγορα τὸν μονάκριβό σου ἀγαπημένο Ἰσαάκ πῆγαινε σὲ γῆ τῆς ὀπτασίας καὶ κεῖ σ' ἕνα ὄρος ποῦ ἐγὼ θὲ νὰ σοῦ δεῖξω τὴν τρίτη μέρα ἀπὸ κοντά, σὲ θυσία μὲ τὰ χέρια σου νὰ τὸ προσφέρῃς », ἔχουν ἀποδοθῆ ὡς ἑξῆς ἀπὸ τὸν ποιητὴν τῆς Θυσίας [στίχ. 1-28] :

Εὐπν', Ἀβραάμ, ξύπν', Ἀβραάμ, γείρου κι ἀπάνω στάσου,
μανταῖο ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς σοῦ φέρνω κι ἀφουκράσου.

Εὐπνησε, δοῦλε τοῦ Θεοῦ, ἴσε καὶ μπιστεμένε,
καὶ νὰ κοιμᾶσαι ἀμέριμνα ἐδὰ καιρὸς δὲν ἔναι.

Εὐπνα καὶ γροίκησε, Ἀβραάμ, ἐκεῖνο ὅπου θέλει
Ἀφέντης ὁποῦ προσκυνῶ καὶ τρέμουν οἱ ἀγγέλοι.

Θυσίαν ἄξια καὶ καλὴ τὴν σήμερον ἡμέρα
θέλει ὁ Θεὸς καὶ πεθυμᾷ ἐκ τῆ δικῆ σου χέρα.

Δὲ θέλει πλὶθ ἑσθίαι ἀρνιῶ καὶ πράματα φθαγμένα,
μὰ μιὰ θυσία πεθυμᾷ μεγάλην ἀπὸ ἴσνα·
τὸ τέκνο σου τὸ μοναχό, τὸ κανακάρικόν σου,
εἰσὲ θυσία τὸ ζητᾷ καὶ θέλει το ὁ Θεὸς σου·
ἕς τόπον ἀρνιοῦ, ἕς τόπο ριφιοῦ ὀρίζει ὁ Θεὸς καὶ θέλει
νὰ θυσιάσῃς, Ἰσραάμ, τοῦ Ἰσαὰκ τὰ μέλη.

Καὶ ξύπνησέ το γλήγορα, μετὰ σου ἄς συνοδέψῃ,
κι ἀνέβα σὲ ψηλὸ βουνί, ποὺ θέλω σ' ἀρμηνέψαι·
ἀνέβα το προθυμερὰ κ' εἰς τὴν κορφὴν ὡς φτάσῃς,
σφάξῃς τὸ τέκνο, κάψῃς το καὶ βλέπε μὴ δειλιάσῃς.
Σπούδαξῃς, ξύπνα, τὸ παιδί κ' ἔπαρ' το μετὰ ἴσνα,
ξετέλειωσε προθυμερὰ τὰ σ' ἔχω μιλημένα.

Μὴν ἀνιμένῃς, Ἰσραάμ, πλὶθ δευτέρου μαντάτο
καὶ μὴ βαρένῃς, μὴ γρινιάς, γιὰτ' ὁ Θεὸς γροικᾷ το·
Ἐν τρεῖς ἡμέρας νὰ γινῇ τούτῃ ἡ θυσία τυχαίνει,
τέτοιαις λογῆς εἶν' ὀρισμὸς κ' ἡ ὀρδινιά δοσμένη.

Ἦκουσες τὴν παραγγελιά τοῦ ποιητῆ καὶ πλάστη
καὶ γείρου, κίνησε νὰ πᾶς καὶ τὴν τρομάραν ἄς τη.
Τοῦ λογιμοῦ σου ἡ συννεφιά κ' ἡ σκότιση ἄς πάψῃ,
κι ἄς ἔρθ' ἡ πιστοσύνη σου εἰς οὐρανούς νὰ λάψῃ.

Ἐναφέρομεν ἐπίσης καὶ ἄλλο ἀνάλογον παράδειγμα. Οἱ κατωτέρω
στίχοι ἐκ τῆς πράξεως Γ, σκηνὴ γ :

Abr. Isach, Isache ; levati, rischiara
le tenebre del sonno, et esci fuori.

Is. Chi mi dimanda ?—*Abr.* Andiamo tosto.—*Is.* Hor hora.

Abr. Non far lunga tardanza nel vestirti.

οἱ ὅποιοι εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν ἔχουσιν ὡς ἑξῆς :

«*Αβ.* Ἰσαάκ, Ἰσαάκ, σηκώσου, ξεδιάλυνε τὰ σκότη τοῦ ὕπνου κ'
ἔβγα ἔξω—*Ἰσ.* Ποιὸς μὲ φωνάζει ;—*Αβ.* Πᾶμε γρήγορα—*Ἰσ.* Ἀμέσως.
—*Αβ.* Μὴν ἀργοπορήσῃς νὰ ντυθῆς»,

ἀπεδόθησαν ὡς ἑξῆς εἰς τὴν Θυσίαν (στιχ. 479—494) :

Ἀβ. ὦ Ἰσαάκ, ὦ Ἰσαάκ, ξύπνησε, τὸ παιδί μου,
ξύπνησε, γείρου νὰ ντυθῆς, ποὺ νὰ ἔχῃς τὴν εὐκὴ μου.

Ἰσ. Τίς εἶν' ἐπά ; τίς μοῦ μιλεῖ ; τίς μὲ κουνεῖ ; ἄς μ' ἀφήσῃ·
νυστάζω καὶ ζαλιζομαι, κ' ἦρθε νὰ μὲ ξυπνήσῃ.

Ἀβ. Ξύπνησε, κανακάρη μου, κ' ἐγὼ ἔμαι ὀποῦ σὲ κράζω,
δουλειὰ σὲ θέλω βιαστική, γιὰ κείνο σὲ σπουδάζω.

Ἰσ. Μὴ μὲ ξυπνήσῃς κι ἄσῃ με, κ' ὕπνο γλυκὸν κοιμοῦμαι,
νύκτα ν' πολλὴ κι ἄς θέσωμε, καλέ, ν' ἀναπαυθῶμε.

Μὴ μὲ ξυπνᾶς, νὰ μὲ χαρῆς, νὰ ζήσης, ἀφεντιάκη,
μὴ μὲ πειράζης, ἄφης με νὰ κοιμηθῶ δαμάκι.

Ἄβ. Ὡρωῶ καὶ πλιά παρὰ ποτὲ ὁ ὕπνος τὸ ζαλιζέι,
κοντὸ γροικᾶ τὸ τέλος του, γι' αὐτος παραμανίζει.
Εὐπνησε, τὸ παιδάκι μου, νὰ πᾶμε εἰς περιβόλι·
θυσία θεὲ νὰ κάμωμε σήμερο πού 'ναι σκόλη.

Ἰσ. Ὡφου, ἀφεντιάκη μου γλυκύ, κι ἄς ἤθελες μ' ἀφήσει,
καὶ μὲ τὴν ὄρα τοῦ σκολειοῦ ἐγὼ 'θελα ξυπνήσει.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ Κρητὸς ποιητὴς, ἔχων πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ μυστήριον τοῦ Γροτο, ἐνίοτε ἀκολουθεῖ αὐτὸ κατὰ πόδας, παραμένων πιστὸς εἰς τὸ πρότυπον, ἄλλοτε διασκευάζει ἐλαφρῶς τὸ κείμενον, καὶ ἄλλοτε ἐπιφέρει ριζικὰς καὶ εὐρείας τροποποιήσεις.

Ἐπέστη ὁμως ὁ ποιητὴς ἄλλοθεν ἐπιδράσεις καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὕφους του καὶ ποῦ ὀφείλονται αὐταί; Νομίζω ὅτι δύο εἶναι αἱ πηγαί, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησεν ὁ συγγραφεὺς τῆς Θυσίας, ἤτοι ἡ δημοτικὴ ποίησις καὶ τὰ ἄλλα ποιητικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ποιητὴς μας, βαθὺς γνώστης τῆς δημοτικῆς ποιήσεως καὶ λάτρης τοῦ λαϊκοῦ ποιητικοῦ πλούτου, ἤντησεν ἐξ αὐτῶν ἀφίθονον ὕλικόν, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν εὐρύτατα εἰς τὸ ποίημά του, ἐπενδύων οὕτω μὲ καθαρῶς τοπικὸν χρῶμα καὶ χαρακτηριστῆρα τὸν σκελετὸν τοῦ δράματος, τὸν ὁποῖον ἐδανείσθη παρὰ τοῦ ξένου μυστηρίου. Περὶ τῆς ἐπιδράσεως ταύτης ἡσχολήθη ὁ Μέγας, ἀποδείξας ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Θυσίας «ἐνεπνεύσθη ἐν πολλοῖς ἐκ τῆς λαϊκῆς Μούσης καὶ ἤντησεν ἀφθονα στοιχεῖα ἐκ τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἐθίμων τοῦ λαοῦ τῆς ἑλληνικῆς μεγαλονήσου» (1), θεωροῦμεν δὲ περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα ὅσα οὗτος ἐπὶ τοῦ θέματος λεπτομερῶς ἔγραψεν.

Ὁ ποιητὴς μας ὁμως ἐγνώριζεν ὄχι μόνον τὴν δημοτικὴν ποίησιν, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ ἔργα τῆς κρητικῆς περιόδου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐν τῇ Θυσίᾳ ἀνευρίσκομεν στίχους ἀπαντῶντας αὐτολεξείῃ ἢ κατὰ τρόπον ἀνάλογον καὶ εἰς ἄλλα σύγχρονα κρητικὰ ἔργα. Πλὴν τῆς στενοτάτης συγγενείας, ἣτις ὑπάρχει πρὸς τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, ἴδου καὶ ἄλλα τινὰ παραδείγματα :

Ὁ στίχος 127 τῆς Θυσίας τοῦ Ἄβραάμ :

ἢ σάρκα μου 'ναι σάρκα σου καὶ ἡ καρδιὰ καρδιά σου
εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν στίχον 434 τῆς Ρίμας θρηνητικῆς εἰς τὸν πικρὸν καὶ ἀκόρεστον Ἄδην τοῦ Ἰωάννου Πικατόρου :

καὶ σάρκα ἐκ τὴν σάρκα μου καὶ αἷμα ἐκ τὴν καρδιά μου.

1) Ἡ Θυσία τοῦ Ἄβραάμ—Κρητικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, ἐνθ. ἀν., σελ. 95.

Τὸ δίστιχον 673 - 674 τῆς Θυσίας :

θυμᾶσαι πῶς σου ἔταξεν ὁ Θεὸς τὴν ὥρα ἵκεινη,
τὸ σπέρμα του τοῦ Ἰσαὰκ σὰν τ' ἄστρα νὰ πληθύνῃ ;
ὑπενθυμίζει ἀνάλογον δίστιχον (437 - 438) τῆς Ρίμας τοῦ Πικατόρου :
κ' εὐλόγησέ τους εἰς τὴν γῆν τὸ σπέρμα τους νὰ μένη,
στὴν οἰκουμένην πάντοτε ν' αὐξαινῇ, νὰ πληθύνῃ.

Ἐομοιωμένης στίχος 986 τῆς Θυσίας :

φύλλο δὲν πέφτει ἐκ τοῦ δέντρο ἄνευ τοῦ θέλημά σου,
εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸν στίχον 362 ἐπίσης τῆς Ρίμας τοῦ Πικατόρου :
δὲν πέφτει φύλλον εἰς τὴν γῆν ἐκ τοῦ δένδρον ἀπάνω
ἀνόριστα τοῦ ἀφεντός, καθὼς καταλαμβάνω.

Ἐομοιωμένης στίχος 86 τῆς Θυσίας :

πάλιν ἡ εὐσπλαγγνία σου νικᾷ τὰ σφάλματά μου
εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸν στίχον 447 τοῦ γνωστοῦ στιχοῦργήματος Πέν-
θος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφῆ :
ἡ εὐσπλαγγνία τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὰ σφάλματά σου.

Ἐομοιωμένης στίχος 332 τῆς Θυσίας :

μὲ κλάσματα καὶ μὲ δαρμούς, καημένη, δὲ φελαῖσαι
ὑπενθυμίζει τὸν στίχον 322 τῆς τετάρτης πράξεως τῆς κρητικῆς τραγω-
δίας Ζήνων :

παιδί μου, πᾶψε τὸν κλαυθμὸν κι αὐτὰ δὲν σὲ φελοῦσι,
ὡς καὶ τὸν στίχον 129 τῆς τετάρτης πράξεως τοῦ Γύπαρι :
βοσκοί, τὰ δάκρυα τὰ πολλὰ ποσῶς δὲ σᾶς φελοῦσι.

Ἐομοιωμένης στίχος 36 τῆς Θυσίας :

καὶ νὰ συντρέξῃ τὸ κορμί, ποὺ τρέμει σὰν καλάμι
παρέχει ἀνάλογον εἰκόνα πρὸς τὸν στίχον 172 τῆς δευτέρας πράξεως
τοῦ Γύπαρι :
κι ὡσὰν τὸ φυλλοκάλυμνο τρομάσσει τὸ κορμί μου.

Οἱ στίχοι 191 - 192 τῆς Θυσίας :

ἐχάθηκέ μου ἡ δύναμη, ἐκόπηκε ἡ καρδιά μου,
ἡ ψή μου συμμαζώνεται κ' ἤρθαν τὰ ὑστερά μου
ὑπενθυμίζουν τοὺς στίχους 168-169 τῆς δευτέρας πράξεως τοῦ Γύπαρι :
τὰ σωθικά μου ἐσφάγηκα κ' ἐρράϊσε ἡ καρδιά μου
τὰ μέλη μου ἐκοπήσασιν, τὴν αἵσθησί μου ἐχάσα
ὡς καὶ τοὺς στίχους 77 καὶ 79 τῆς πέμπτης πράξεως τοῦ αὐτοῦ δράματος :
ἡ δύναμί μου ἐχάθηκε κ' ἡ ψή μου ἀπολιγαίνει . . .
τὰ μέλη μου ὅλα κόβγονται κ' εἶναι ἀπονεκρωμένα.

Ὁ στίχος 572 τῆς Θυσίας:

καὶ πορπατῶ χαϊράμενο καὶ καλοκαρδισμένο
εἶναι ἀνάλογος πρὸς τοὺς στίχους 22 τοῦ Α' προλόγου καὶ 52 τῆς
πρώτης πράξεως τοῦ Γύπαρι, ἔχοντας οὕτω:

καί: μὰ πάντοτε χαϊράμενος καὶ καλοκαρδισμένος
καί: μὰ πάντα του χαϊράμενος καὶ καλοκαρδισμένος.

Ὁ στίχος 684 τῆς Θυσίας:

κύρη ἄπονον καὶ ἀλύπητο μὴ κάμης νὰ σὲ λέσι
εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν στίχον 10 τῆς τρίτης πράξεως τοῦ Γύπαρι:
καὶ ἐσένα πάντα ἀλύπητη κι' ἄπονη νὰ σὲ λέγη.

Ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν στίχων τῆς Θυσίας πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ἀλλὰ
καὶ πρὸς ἄλλα σύγχρονα κείμενα, δύναται νὰ συνεχισθῇ ἐπὶ μακρόν.
Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ ὁμοιότης στίχων τινῶν πιθανὸν νὰ μὴ
ὑποφύεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν προγενεστέρων συγγραφέων, δεδομένου
μάλιστα ὅτι τινὲς τῶν στίχων τούτων ἀποτελοῦσι κοινούς τόπους καὶ
ἴσως ἔχουσι λαϊκὴν τὴν προέλευσιν, δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ ὁμοιότης
ἄλλων νὰ ὑποφύεται εἰς ἀπομίμησιν συγχρόνων ἔργων, τὰ ὅποια ὁ ποιη-
τῆς τῆς Θυσίας—ὅστις φαίνεται ὅτι ἐπὶ μακρόν εἶχεν ἀσχοληθῆ εἰς τὴν
ποιητικὴν τέχνην—δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀγνοῇ. Ὁπωσδήποτε ἡ ὁλοκλήρω-
σις τῆς ἐρεῦνης θὰ ἠδύνατο νὰ παράσχη πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῶν
πηγῶν, τὰς ὁποίας εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ ποιητῆς τῆς Θυσίας καὶ περὶ
τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἀσκηθείσης ἐπιδράσεως καὶ νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν λύσιν
διαφόρων συναφῶν προβλημάτων.

Καὶ διεξοδικώτερα μελέτη ἀντιπαραβολῆς ὄλων τῶν κρητικῶν κει-
μένων θὰ παρῆχε σημαντικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν σχέσιν τῶν δια-
φόρων ποιημάτων τῆς κρητικῆς ἐποχῆς καὶ διὰ τὰς ἀμοιβαίας αὐτῶν
ἐπιδράσεις, θὰ συνέβαλλε δὲ καὶ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐποχῆς τῆς
συγγραφῆς αὐτῶν. Ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων θέλομεν ἀσχοληθῆ ἄλλοτε.

Καὶ τώρα, μετὰ τὰς ἀνωτέρω γενικὰς παρατηρήσεις, ἄς ἐξετάσωμεν
εἰδικώτερον τὰ κριωτέρα σημεῖα ὁμοιότητος μεταξὺ τοῦ Isach τοῦ
Grotto καὶ τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραὰμ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ, ἀντιπαρα-
βάλλοντες τὰ ἀντιστοιχοῦντα χωρία (1).

1) Εἰς τοὺς κατωτέρω πίνακας, ὁ παρὰ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἀριθμὸς δη-
λοῖ τὸν στίχον τῆς Θυσίας (ἔκδοσις Μέγα), τὰ δὲ παρὰ τὸ ἰταλικὸν κείμενον
γράμματα τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν σκηνὴν τοῦ ἀντιστοίχου χωρίου τοῦ Isach.

Ε. ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟΥΝΤΑ ΧΩΡΙΑ
ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ ΚΑΙ ΤΟΥ ISACH

Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ

- 1 Ξύπν', Ἀβραάμ, ξύπν', Ἀβραάμ, γείρου κι ἀπάνω στάσου.
- 7-10 Θυσίαν ἄξια καὶ καλὴ τὴν σήμερον ἡμέρα
θέλει ὁ Θεὸς καὶ πεθυμᾷ ἐκ τῆ δικῆ σου χέρα.
Δὲ θέλει πλὴθ θυσίαις ἀρνιῶν καὶ πράματα φθαρμένα,
μὰ μιὰ θυσία πεθυμᾷ μεγάλην ἀπὸ σένα.
- 15-18 Καὶ ξύπνησέ το γλήγορα, μετὰ σου ἄς συνοδέψη,
κι ἀνέβα σὲ ψηλὸ βουνί, ποὺ θέλω σ' ἀρομηνέψει
ἀνέβα το προθυμερὰ κ' εἰς τὴν κορφὴν ὡς φτάσης,
σφάξε τὸ τέκνο, κάψε το καὶ βλέπε μὴ δειλιάσης...
- 23-24 Ὅσες τρεῖς ἡμέρες νὰ γενῆ τούτη ἡ θυσία τυχαίνει,
τέτοιας λογῆς εἶν' ὄρισμός κ' ἡ ὀρδινιά δοσμένη.
- 30 Κοιμούμενος ἢ ξυπνητὸς ἂν εἶμαι, δὲν κατέχω.
- 33-38 Ὅ βασιλεῦ τῶν βασιλιῶν, εἶντα γροικοῦν τ' αὐτιά μου ;
εἶντά ἔναι ἔτοῦτο τ' ὄρισες ἐδᾶ ἔς τὰ γερατειά μου ;
Πῶς γὰ τὸ ἔδοῦν τὰ μάτια μου κ' ἡ χέρα νὰ τὸ κάμη
καὶ νὰ συντρέξῃ τὸ κορμί, ποὺ τρέμει σὰν καλάμι ;
Ὅφου, μὲ ποιὰν ἀποκοτιά νὰ μπῆ ἔς τὴν ὄρεξή μου,
μὲ τίνος λιονταριοῦ καρδιά νὰ σφάζω τὸ παιδί μου ;
- 45-46 Κι ὡς ἔσμιξα ἔς τὰ γέρα της, ὄρισες κ' ἐγαστρῶθη
καὶ μὲ τὸν θεϊκὸ ὄρισμόν ἡ φύσις ἐκομπώθη.

Isach

Abrahamo ? Abram ? destati,
e sorgi hor hora. (A, α)

Un sacrificio inusitato, e novo
il maggior, che giamai fatto si sia
habbiamo a far figliuol : dove nè capra,
nè vitello, nè bue spegner si deve. (Δ, α)

Prendi il figliuolo tuo,—prendi veloce
Punigenito tuo diletto Isache.
In terra va di visione, et ivi
in un de' monti, che da me mostrato
il terzo dì ti fia poco da lungi,
in holocausto di tua man me l'offri. (A, α)

Son' io desto o pur sogno ? (A, α)

Anzi ho ancor ne l'orecchie, e ne la mente
il parlar del Signor grave, et acerbo..
E d'onde avien, che tal timor m'ha impresso
in mezo al cuor, ch' ancor tremante sono ?..
Con qual mente di drago, ò d'orso, ò d'aspe
sarà il padre homicida del suo figlio ? (A, α)

Io con la madre non l'havrei cacciato
già se non fosse stato il tuo volere. (A, α)

49- 50 Καὶ τώρα τίς ἢ ἀφορμὴ κ' ἤλλαξες τὸ σκοπὸ σου
κ' ἐπέρασε τὸ σπλάγγνος σου κ' ἤφερες τὸ θυμό σου ;

51 Κύριέ μου, καὶ λυπήσου με καὶ ὄδεις τὰ κλάηματά μου.

65- 66 Κι ἂν ἔχω φταίσιμον ἐγώ, κρίματα καμωμένα,
μὴν τὰ πλερώσῃ ὁ Ἰσαὰκ τὰ σφάλματά μου ἔμένα.

69- 72 Ἡ μάνα ἢ κακορρίζικη κοιμάται, δὲν κατέχει,
οὐδὲ γροικᾷ ἢ βαρειόμοιρη, εἶντα τὴν περιτρέχει.
Ἄς τῆς μακρύνω ἀποδῶ, μὴν πὰ νὰ τὸ γροικῆσῃ
καὶ πάρη πέτρα καὶ δαρθῆ καὶ κακοθανατίσῃ.

74 Σηκώνεται ὁ Ἀβραάμ ἀπὸ τὸ στῶμα του καὶ γονατιστὸς
[προσεύχεται.

79- 80 Ἐπαρέ μου τὸν Ἰσαὰκ, καὶ μὴ μοῦ τὸν ἀφήσῃς,
μὰ νὰ τοῦ δώσῃ θάνατον ὁ κύρης μὴ θελήσῃς.

85- 86 Σφαίνω καὶ φταίγω σου πολλά, γνωρίζω τὰ κακά μου,
παλιν ἢ εὐσπλαγγνία μου νικᾷ τὰ σφάλματά μου.

90 Γιατ' ἔχω σάρκα καὶ πονῶ, καρδιὰ καὶ λακταρίζω.

87- 94 Ποῦρι ἂ δὲν ἔναι μπορετὸ τοῦτο νὰ μεταθέσῃ,
δὸς μου καρδιὰ κι ἀποκοτιὰ κ' ἢ ψή μου ἄς τὸ μπορέσῃ
γιὰ τέκνο μου τὸν Ἰσαὰκ νὰ μὴ τονε γνωρίζω...
Κ' ἐσύ, Θεέ, πὸν τ' ὄρισες, δὸς δύναμη κ' ἔμένα,
νὰ κάμω τ' ἀνημπόρετα σήμερο μπορεμένα,
νὰ τὸν ἰδῶ πὸν καίγεται, νὰ μὴν ἀναδακρυσώσω
καὶ τὴ θυσία, ὅπὸν ζητᾷς, σωστὴ νὰ τήνε δώσω.

95- 96 Ὡ Ἀβραάμ, ὦ Ἀβραάμ, εἶντά ναι τὰ δηγᾶσαι ;
νειρεύεσαι ἢ ξυπνητὸς εἶσαι καὶ δὲν κοιμᾶσαι ;

Respondimi, o Signor, tu già si grato,
sei fatto sordo, e più non senti Abrahamo?...
Ma veggio ben, che meco irato sei. (A, α)

Habbi pietà de' mei lamenti, o Dio. (A, α)

S' io peccai, sopra io solo : i miei peccati
non denno offender quei, che non peccaro. (A, β)

Ma, lasso, se per caso i mesti accenti
ode la moglie mia, che qui si dorme
qual maggior mal potrà di ciò venirmi ?
Meglio dunque sarà, che quindi io m' esca. (A, α)

Abrahamo solo, levato del letto col lume acceso. (A, β)

Comanda almen, ch'io uccida un figlio altrui
o pur che un'altro padre uccida il mio...
non far, che nel mio sangue io la man macchi. (A, α-β)

Però qualche peccato haver debb' io
comesso qualche grande error mi carca.
Ma se pietoso è ogn' hor l' eterno padre,
non de' mirar le nostre estreme colpe. (A, β)

Ma la carne, ci' è carne si risente. (A, α)

Se la sentenza tua cangiar non vuoi
cangia l'amor nel cor di Sarra almeno
lei spoglia, e me del filiale affetto,
come il figlio i' spogliai di questo manto
danne qualche rimedio, onde soffriamo
la passion, che 'l sangue imprime in noi.
Danne aiuto, a fornir ciò, che tu vuoi.
Poi voglia ciò, che vuol la voglia tua.
O con la pazienza, ò con l'oblio,
ò con altro soccorso ne soccorri. (A, α)

Abraham perchè dormendo ti lamenti ? (A, γ)

- 99-100 Γυνή μου, δὲ ἵνειρεύγομαι, τὸ στόμα μου μουρμουρίζει,
τὴν προσευκὴ μου ὡς τὸν Θεὸν κἀνώ πού μᾶς ὀρίζει.
- 103-104 Λοιπὸν μὴ στέκης ν᾽ ἀγρυπνᾷς, μὰ γύρισε, κοιμήσου,
νυκτὰ ἵναι κι ἅμ᾽ ἀκούμπησε εἰς τὴν ἀνάπαυή σου.
- 105-110 Δὲν εἶν᾽ καιρὸς τῆς προσευκῆς· τί ἵναι αὐτὰ πού λέγεις·
ἢ ἔμιλιά σου φανερὰ τὸ μαρτυροῦν πὼς κλαίγεις.
Τῆ γλῶσσα σου γροικῶ ξεροῦ, θαμπὸ τ᾽ ἀνάβλεμμα σου,
περγιωρισμένο σὲ θωροῦ πὸ τ᾽ ἀναροίματά σου.
Δὲν εἶν᾽ καιρὸς νὰ κείτωμαι καὶ νὰ ἵμαι ἀναπαυμένη,
μὰ θέλω νὰ ῥθω νὰ μοῦ ᾽πῆς, τί ἵναι πού σὲ βαρῆνει.
- 113-115 Γεῖς πόνος μ᾽ ἔσφαξε δοιμύς, μὰ ᾽δὰ μὲ σφύζει κι ἄλλος,
καὶ νὰ λογιᾶσω δὲ μποροῦ, ποιὸς νὰ ἵναι πλιὸ μεγάλος·
Τὸν ἕνα δὲν ἐδύνουμου, τσοὶ δυὸ πῶς νὰ γροικῆσω ;
- 119-126 ᾽Αβραάμ, δὲν εἶναι πλιὸ καιρὸς νὰ χώνης τὰ κουρφά σου·
τὰ μάτια σου τὸ μολογοῦ τὸ βάρος τῆ καρδιάς σου.
Βαρὺν μαντᾶτο καὶ προικὸ θὲς ἔχει γροικημένα·
᾽πέ το λοιπὸν καὶ μὴ δειλιᾷς, θαρρῆσου το κ᾽ ἐμένα·
᾽πέ το καὶ σκιάς παρηγοριᾶ ἐγὼ σοῦ θέλω δώσει,
ἂν ἢ βουλή μου παραμπρὸς δὲν ἤμπορη νὰ σώση.
Κι ἀπάλυνε ὡς τὰ λόγια μου κι ἂς τῆ σκληριᾶ τὴν τόση,
δὸς θέλημα τῆ γλώσσας σου νὰ μοῦ τὸ φανερώση.
- 129-132 ᾽Εκεῖνο, ὅπου μοῦ ζητᾷς καὶ πεθυμᾷς νὰ μάθης,
μάθεις το θὲς καὶ ᾽δεῖς το θὲς, καημένη, σὰν τὸ πάθης·
μὰ, πρὶ γενῆ, νὰ σοῦ τὸ ᾽πῶ, ἀποκοτιὰ δὲν ἔχω,
γιατὶ τῆ γνώμη σου γροικῶ, τσοὶ προᾶξες σου κατέχω.
- 139-140 Μολόγησέ μου το κ᾽ ἐμέ, ἂν ἀγαπᾷς τὴ Σάρρα,
᾽πές μου το καὶ μηδὲ δειλιᾷς, κι ἂς πάψη ἢ τρομάρα.

Mi levai per orare al mio Signore,
tu non mi turbar, tacita dormi (A, γ)

Deh cara moglie acquetati nel sonno
se m'ami al primo tuo riposo torna. (A, γ)

Questa non è l'usanza, non è l'ora
di fare oration, nè questo il modo.
Ti riconosco à la sembianza, à i gesti
à la voce al parlar pien di tristezza,
ma vò vestirmi, e più farmiti appresso. (A, γ)

Questo, questo m'avanza o Padre eterno
ad empirmi, e colmarmi il sen di doglia
ecco che homai hò da temprar non purre
il mio: ma il duolo ancor de la mogliera. (A, γ)

Tu proprio il confessasti, e più negarlo
non puoi, sò che gran doglia ti tormenta
hora ti prego dimmi la cagione
s'han teco i preghi miei punto di forza...
Io potrò forse darti alcun aiuto,
e se ciò non potrò, potrò consiglio,
e se nè men consiglio potrò darti,
darotti forsì almen qualche conforto...
Sciogli Signor la lingua, e manda fuore
quella necessità, che ti costringe
con decreto sì duro, e sì possente. (A, γ)

Anzi quanto da poi rincrescerati
la tua domanda, o quanto al fin pentita
ti vedrò io del folle tuo desire...
Non cercar di saper quel, che saputo
non ti darà, ma ti torrà ogni gioia. (A, γ)

Hor dillo, e non temer di darmi doglia. (A, γ)

- 145 Ἄέ μ', Ἀβραάμ, γοναιστή, πῶς σοῦ ζητῶ τὴ χάρη.
- 153-154 Μὴ στέκης, σὲ παρακαλῶ, μὲ χεῖλη σωπασμένα,
μά, νὰ χαρῆς τὸν Ἰσαάκ, μολόγα το κ' ἐμένα.
- 155-156 Κάτεχε πῶς ἀφέντης μας καὶ πλάστης καὶ Θεό μας
θυσίαν ἀπεθύμησε νὰ κάμω τὸν υἱό μας—τὸν Ἰσαάκ.
- 161-162 Λοιπὸν τὴν πίσρα, ὡς φρόνιμη, διῶξε ἀπὸ τὴν καρδιά σου,
καὶ διῶξε πᾶσα σαρκικὴ λύπη ἀπὸ κοντά σου.
- 166 Ἄμ' εὐχαρίστα τὸν Θεὸν εἰς ὅ,τι κι ἂν παθένης.
- 168 Τὸ θέλημά του ἄς γενῆ, ὄχι τὸ ἐδικό μας.
- 183-184 Ὡ μεγαλώτατε κριτή, καὶ πάψε τὸν θυμό σου,
ἕς τὴ σημερινὴν ἀπόφαση ἄλλαξε τὸ σκοπό σου.
- 188-189 Κι ἄφης τὸ τέκνο μας νὰ ζῆ τώρα ἕς τὰ γερατεία μας·
ἢ δός μου ἐμένα θάνατο, πρὶ νὰ ποθάνη ἐκεῖνο.
- 191-194 Ἐχάθηκέ μου ἡ δύναμη, ἐκόπηκε ἡ καρδιά μου,
ἢ ψή μου συμμαζώνεται κ' ἦρθαν τὰ ὕστερά μου·
βοηθᾶτε μου καὶ δὲ μπορῶ, γρουκῶ κ' ἐβγαίνει ἡ ψή μου,
ἐτέλειωσαν τὰ ἔτη μου, ἐδιάβηκε ἡ ζωή μου.
- 195-196 Βοηθᾶτε ἕς τ' ἀνεπόλπιστο, δοῦλοι, καὶ μαζωκτῆτε,
καὶ τὴν κυρά μας τὴν καλὴ πὼς εἶν' νεκρὴ νὰ ὀῆτε.
- 197-200 Δὲ λὲς μὲ δίχως ἀφορμὴ εἶντά ἕχε κ' ἐλιγώθη,
κ' ἐχλώμνιανεν ἡ ὄψη τση καὶ τῶν νεκρῶν ὠμοιώθη;
Πιάστε νὰ τὴ σηκώσωμε, νὰ πᾶμε εἰς τὴν κλίνη·
δὲν εἶναι τούτη γιὰ ζωή, γλήγορα μᾶς ἀφίνει.
- 201 Ὅμιε τὸν κακορρίζικο, ὀμιε τὸν κακομοίρη.

Ecco à' tuoi piedi inginocchiata piango. (A, γ)

E del figliuol per lo commune pegno,
che sò pur, ch'ami al par de gli occhi tuoi,
fammi la gratia udir quel, ch'io domando. (A, γ)

Vuol la somma bontà del sommo Dio,
ch'io gli offra il nostro Isach in sacrificio. (A, γ)

Hor pigliati l'ardir l'animo invitto...
hor non esser tu priva di conforto...
da te rimovi ogni carnale affetto. (A, γ)

China gli homeri al peso, ch'ei vi carca. (Γ, β)

E non ti oppore al gran voler divino. (A, γ)

Rivoca la sentenza, o giudice alto. (A, γ)

E al semplice garzon perdono porgi,
accetta in sacrificio me per lui. (A, γ)

Ecco ch'io muoio, et esco homai d'affanni,
ecco perduto il cor, la faccia fredda
e più forza non hà di sostenermì
soccorrettimi serve, o pur lasciate,
ch'io muora, e questo fià pietoso ufficio. (A, γ)

Voi altre, uscite, uscite velocissimi,
ad aiutar la morta afflitta donna. (A, δ)

E d'onde avien, che giace stesa in terra
Sarra come vicina al punto estremo?
Qual sì gran duol, sì trista nova l'ange?...
convjen che la prendiamo hor su le braccia...
e voi me l'aiutate à porre in letto. (A, δ)

Misero me, me lasso. (B, α)

- 203-206 Ἐπάνω ἔς τοὺς καιμούς καιμὸς καὶ ἀπάνω εἰς πρίκας πρίκα,
καὶ πρὸς τὰ πρῶτα βάσανα ἄλλα πάλιν μ' εὐρῆκα.
Ὁ Ἰσαὰκ ἀπόφασις ἐδόθη νὰ ποθάνῃ;
καὶ τῶρὰ πάλιν Ἀβραὰμ καὶ τὴν γυνήν του χάνει.
- 225-226 Βλέπε μὴ σφάλῃς, Ἀβραὰμ, τώρα ἔς τὰ γερατεῖά σου
τὸ τέκνο πού ἴδωκεν ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πλιὸ τσ' ἔξᾶς σου.
- 231-236 Λοιπὸ μὴ στέκῃς νὰ θωρῆς, κάμε κ' ἡ ὥρα πάγει,
κρέμασε τὸ σκληρὸ σπαθὶ εἰς τὸ δεξιό σου πλάγι
καὶ μίλησε τῷ δούλῳ σου μ' ὅλη τὴν ὄρεξή σου;
ἄψε φωτιά νὰ τὴ βαστᾶς, ξύπνησε τὸ παιδί σου,
καὶ, πρὶν ἢ Σάρρα σηκωθῆ καὶ ἴδῃ τὸ μίσσημό σου,
σπούδαξ' ἐσὺ, ὅσο μπορεῖς, πηγᾶνε ἔς τὴν ὁδὸ σου.
- 237-238 Σιμπάν, Σοφέρ, δοῦλοι πιστοί, ξυπνάτε, σηκωθῆτε,
δουλειὰ σᾶς θέλω καὶ τσοὶ δυὸ κ' ἐλάτε, μὴν ἀργῆτε.
- 241-242 Ἀφέντη, ἐπά ἄμεθεν κ' οἱ δυὸ, μὰ τί ἔναι τὸ σπουδάξεις
καὶ μὲ φωνὴ λυπητερῆ παρὰ ποτὲ μᾶς κράξεις;
- 251-256 Πιάσετε ξύλα, δέσετε, ὀγιά ἔφανὸ μεγάλο,
ἔς τὸ κτῆμά τὰ φορτώσετε, νὰ πᾶμε ἔς τόπον ἄλλῳ.
Θυσίαν ἐβουλήθηκα νὰ κάμω τοῦ Θεοῦ μου
καὶ θέλω μὲ τοῦ λόγου μου τὴ συντροφιὰ τοῦ γιοῦ μου.
Σπουδάξετε πρὸθυμερά; νὰ τὴ σακκούλα πιάσ' τη,
νὰ πὰ νὰ θυσιάσωμε τοῦ ποιητῆ καὶ πλάστη.
- 257-260 Ἀφέντη, ὀρίζεις τίποτις ἀπὸ τὰ πρόβατά σου
νὰ κάμῃς τὴ θυσία σου, σὰν εἶν' τὸ μάθημά σου;
νὰ προσκινήσωμεν ἔμεῖς, νὰ πᾶμε ἔς τὸ κουράδι
καὶ νὰ σοῦ φέρωμεν ἄρνι, κριγιὸν καὶ ρίφ' ὀμάδι;
- 263-264 Καὶ κάμετε νὰ πηαίνωμε κ' ἐγὼ τὴν ἔγνωιαν ἔχω,
τ' ἄρνι, πού θὲ νὰ σφάξωμε, πού βρίσκεται κατέχω.
- 265-270 Ἄς πὰ νὰ πιάσω τὸ σπαθί, τὸ κοφτερὸ μαχαῖρι,
νὰ κάμω λιονταριοῦ καρδιά καὶ σιδερὸ τὸ χεῖρ
ἄς πάρω πυροβολικά, νὰ πορπατῶ, νὰ πηαίνω,

E dolore crescendo al mio dolore,
del mio pprio dolor via più mi duole ;
piango la moglie, il figlio, e me medesimo. (B, α)

Non perder qui la fè non mai perduta,
mostrati forte, e novo non ti paia
quel, che ti diede già restituirli. (B, α)

Hora così disposto i servi chiama.
Metti à l'asino il basto, desta il figlio,
cingiti il ferro al fianco, e accendi il fuoco,
e mentre Sarra il tuo partir non ode,
lascia la casa, e con la casa il duolo,
e intrepido ti metti al gran viaggio. (B, α)

Ministri miei venite à me qui fuori. (B, α)

Eccone qui, che ne comandi ? (B, β)

Andate

a porre il basto à l'asino, e qui carco
di due falci di legna il conducete...
perch' andarmi convien senza dimora
a offrire il sacrificio sopra un monte
lontan di qui ben molte miglia, à Dio. (B, β)

Vuoi, ch' andiamo al presepio, e ne portiamo
per questo anco l'agnel ? (B, β)

Nò de l'agnel provvederò ben' io.
Fate sol quanto io vi comando, andate. (B, β)

Mentre vanno costoro, e fan ritorno
andrò in casa à pigliar l'aspro coltello,
c' ha da ferir colui, che vivo io bramò,

θωρῶ κ' ἢ ὥρα παρωρεῖ, μὴ στέκω ν' ἀνιμένω·
ἄς πηαίνω, πρίχου σηκωθῆ ἢ λιγωμένη Σάρρα
καὶ κάμη πάλι ταραχὴ καὶ σκότιση κι ἀντάρα.

271-280 Ἐτούτ' ἢ χέρα σήμερον ἔχει νὰ θανατώση
κεῖνο τὸ τέκνο πού 'βλεπα, ἥλιος νὰ μὴν τοῦ δώση·
καὶ θεὸς νὰ κόψη τὸ σπαθί, π' ἀκονισμένον ἔχω,
ἕνα λαιμόν ὅπ' ἀκριβὸν πλιά παρὰ μένα ἔχω.
Τοῦτα τὰ πυροβολικά, ὅπου κρατῶ δεξιά μου,
θέλουσι ν' ἀψουσι φωτιά, νὰ κάψου τὴν καρδιά μου.
Δὲν εἶν' καιρὸς νὰ καρτερῶ, ἢ ὥρα μὲ σπουδάζει,
τὸ θέλημα τ' ἀφέντη μου κ' ἢ ὀρδιναὶ μὲ βιάζει.
Ἄς πὰ νὰ βρῶ τὸ τέκνο μου, γρήγορα νὰ σηκώσω,
νὰ τὸ ξυπνήσω νὰ ὄρχεται, νὰ μ' ἀκλουθῆ καμπόσο...

283-284 Δίχως ἀντάρα καὶ φωνὴ τοῦτ' ἢ δουλειὰ ἄς γένη,
ἐδὰ πού ἢ Σάρρα κείτεται ἀκόμη λιγωμένη.

285-288 Τάμαρ, θωρῶ τη τὴν κερά κ' εἶναι συνηφευμένη.
ἤνοιξε καὶ τὰ μάτια τση, ὅπου τὸ λιγωμένη.
Τρέξε νὰ πᾶς ἔς τ' ἀφέντη μας μὲ τὸ καλὸ μαντᾶτο,
πὼς ἢ κερά ν' εστιάθηκεν ἀπὸ τὸν ἕδη κάτω.

289-290 Ἀφέντη, μὴ πικραίνεσαι, καρδιά σου μὴ βαρένη.
κ' ἐξελιγώθη ἢ κερά, ὅπου τὸ λιγωμένη.

291 Καὶ πάσκει ν' ἀνεσηκωθῆ, νὰ ὀρθῆ νὰ σ' εὔρη θέλει.

299 Θαρρεῖ ἢ δουλεύτρα κ' ἤφερε μαντᾶτο πού μ' ἀρέσει.

307-310 Κερά μου, καλοκάρδισε, κερά μου, ξεξαλίσου.
διῶξε τοὺς ἀναστεναγμοὺς κι ἄλλαξε τὴ βουλή σου,
συνήφερε τὰ λογικά, μὴ δειλιᾶς, μὴν κλαίγης.

311-314 Ἀφῆτε μ' ὅπου νὰ ἴμουνα σήμερ' ἀποθαμένη.
ὦ Ἀβραάμ, ὦ Ἰσαάκ, ποῦ νὰ ἴστε μακρομένοι;

e ad accendere il fuoco, che m'abbruccia
pria che fia acceso: e affretteromi à farlo
innanzi che mi dia novo disturbo,
la sconsolata, e tramortita moglie.

(B, β)

Ecco la man, che deve armarsi tosto
contra il figliuolo, ò pur contra me stesso ...
Ecco il ferro, che tosto fia macchiato
nel sangue di colui, ch' io generai...
Ecco la fiamma c' havrà tosto cinto
le care membra, che cotanto amai...
Horsù non più tardar, destalo homai,
ma pur che Sarra non si desti prima,
e mi turbi, ò prolunghi il mio disegno.

(Γ, α)

Ecco ch' ella ritorna, ella si muove,
homai pigliate o mie conserve speme...
Una di voi vada correndo fuori
ove lo sconsolato vecchio s' ange ;
tu fa il pietoso ufficio, e à lui raporta,
che non s'accorri più, che Sarra è viva.

(Γ, α)

Abraham ritorna lieto, la tua Sarra
ha cominciato a risentirsi homai.

(Γ, α)

Hor che pensi, che fai, che non ti levi
che non ti metti senza indugio in via?

(Γ, α)

Serva l' annuntio tuo, ch' in altro tempo
mi darebbe allegrezza, hor mi da noia.

(Γ, α)

Apri gli occhi, racquista i sensi homai,
ristora il mesto cuor, leva la faccia,
rallegrati madonna.

(Γ, α)

Aimè, che mal mio grado non allenta
il fato questo spirto, anzi ritienlo.

Εἷς ποιὰν ὁδὸν νὰ προπατῆ τὸ κανακάρικό μου,
καὶ τίς μοῦ, τὸ ξενίτσειε τὸ φῶς τῶν ὀμματιῶ μου ;

- 316 Σ' τὸ σπῖτι εἶναι κι ἀφέντης μας, δὲν εἶσαι μοναχὴ σου.
- 323-324 Ἄς πάγω μέσα νὰ τὴ βρῶ, νὰ τὴν παρηγορήσω,
νὰ σιγανέψῃ τσοὶ φωνὲς κι ὥρᾳ ἔναι νὰ κινήσω.
- 325-328 Δὲν ἔχω πλιό μου νάκαρα, ἡ δύναμή μου ἔχᾳθη·
ἐτοῦτο φέρνουν οἱ καημοί, τῶν σωθικῶν τὰ πάθη.
Δὲν ἔχω πόδια νὰ σταθῶ, ζαλίζομαι νὰ πέσω,
δὲν ἔχω νοῦ νὰ δέωμαι καὶ νὰ παρακαλέσω.
- 329-332 Ἐγαπημένη μου γυνή, μὴν κάνης σὰν κοπέλλι
τοῦτο πού θε νὰ πάθωμεν ἀφέντης μας τὸ θέλει.
Σίμωσε, κάτσε μετὰ ἔμέ, μὴν κλαίγης, μὴ θρηνάσαι
μὲ κλάματα καὶ μὲ δαρμούς, καημένη, δὲ φελᾶσαι.
- 341-346 Ὠφου ! μὲ ποιὰν ἀποκοτιὰν νὰ δυνηθῆς νὰ σφάξης
τέτοιο κορμί ἀκριμάτιστον καὶ νὰ μηδὲν τρομάξης ;
Θέλεις το νὰ σκοτεινιστοῦν τὰ μάτια σου, τὸ φῶς σου,
καὶ νὰ νεκρώσῃ τὸ παιδί, νὰ ξεψυχήσ' ὀμπρός σου ;
Μὲ ποιᾶς καρδιᾶς ἀπομονὴ ν' ἀκούσης τὴ φωνὴν του,
ὅταν ταράξῃ ὡσὰν ἀρνὶ ὀμπρός σου τὸ κορμὶν του ;
- 361-362 Σάρρα, μὴ δίδης πλιὰ καημὸν καὶ πάθη ἔς τὴν καρδιά μου,
καὶ κάμης με ἀνυπόληφτον δοῦλον ἔς τὰ γερατεῖά μου.
- 367-370 Καὶ τίνος ἀντιστένεσαι, κλαίγεις καὶ δὲν ἀρνεύγεις
καὶ τοῦ Θεοῦ τοὺς ὀρισμοὺς κάθεσαι καὶ γυρεύγεις ;
Τὸ τέκνο μας καὶ τὸ κορμί, ψυχὴ καὶ τὰ καλά μας,
ὄλα ἔν' τοῦ πλάστη μας Θεοῦ, δὲν εἶναι ἐδικά μας.

il crudo già non vuol, ch' ancor mi muoia...
ah sventurata me, che'l mio consorte
mentre non li contesi da me lungi
co'l mio figliuol (che suo dirlo non voglio)
se ne debb' esser facilmente gito. (Γ, α)

Abrahamo tuo non è partito. (Γ, α)

Poichè parla di me convien, ch'io vada
a consolarla, e à desolar me stesso. (Γ, α)

Ahi non mi posso regger su le piante
dal passato dolore, dal presente,
son troppo stanca, e gir non posso innanzi. (Γ, β)

Fermati amata donna, e qui ti scedi,
ch'io presso te per amor tuo m' assido,
tempra, tempra il dolor, vinci lo sdegno...
e metti giusto termine al tuo pianto. (Γ, β)

Tu sarai dunque di pietà sì nudo,
che le man bagnerai nel proprio sangue... (Γ, β)
Animo havrai d'offender l'innocente
i begli occhi oscurar del caro figlio :
scolorato lasciar questo bel viso? (Γ, γ)
Tu l' alte crida del figliuol ferito,
che si morrà potrai d'appresso udire? (Γ, β)

Non far vendetta più, perdona homai...
Noi sempre fummo ubbidienti a Dio,
e in questo solo, in quello estremo passo
lo disubbidiremo? (Γ, β)

A' Dio, à Dio tu dunque oppor ti vuoi?...
Nè il figlio è tuo, nè tu sei di te stessa. (Γ, β)

- 375-378 Ἐννιά μῆνες σ' ἐβάσταξα, τέκνό μου, κανακάθη,
᾿ς τοῦτο τὸ κακόρριζικό καὶ σκοτεινὸ κουφάρι.
Τρεῖς χρόνους, γιέ μου, σοῦ ἴδιδά τὸ γάλα τῶ βυζῶ μου
κ' ἐσύ ᾿σουνε τὰ μάτια μου κ' ἐσύ ᾿σουνε τὸ φῶς μου.
- 383-384 Κ' ἐγὼ πῶς εἶναι μπορετὸ δίχως σου πλιὸ νὰ ζήσω ;
ποιὸ θάρρος ἔχω, ποιά δροσά, ᾿ς τὰ γέρα μου τὰ πίσω ;
- 391-394 Μὴ τὰ λογιαζῶμεν αὐτὰ μέλλει ταν ν' ἀποθάνη
οὐδ' ὄφελος οὐδὲ καλὸ τὸ κλάημα σου τοῦ κάνει,
μόνο βαρένεις τὸ Θεὸ καὶ χάρη δὲ μᾶς ἔχει
εἰς τὴ θυσία, τὴν κάνομε, γιατί ὅλα τὰ κατέχει.
- 397-399 Ἄγωμε, νοικοκύρη μου, ᾿πειδὴ Θεὸς τὸ θέλει...
ἄμε πού νὰ σὲ λυπηθῆ ὁ Θεὸς νὰ σ' ἀπακούση.
- 403-406 Κάμε καὶ μὴ πρκαίνεσαι, σπούδαξε νὰ τὸ ντύσης
καὶ φίλησε τὰ χεῖλη του, νὰ τ' ἀποχαιρετήσης
ὀρδίνιασέ το γλήγορα, ντύσε το νὰ κινήση,
κ' ἐκεῖνος ὅπου τ' ὄρισε νὰ σὲ παρηγορήση.
- 407 Ἐπὰ τὸ φῶς ὀπού ᾿βλεπα, ἐπὰ ἡ γλυκειά μου ζήση...
- 411-412 Ὡσὰν ἀρνάκι κείτεται κι ὡσὰν πούλλι κοιμᾶται
κ' εἰς τοῦ κυροῦ τὴν ἀπονία πολλὰ παραπονᾶται...
- 419 420 Ὀλόχαρον ὀψὲς ἀργὰς σ' ἤθεκα, καλογιέ μου,
καὶ μὲ χαираμένην καρδιὰ ἤμουν παρὰ ποτέ μου.
- 427-428 Μὴ θέλῃς μὲ τὸ κλάημα σου νὰ τοῦ ξεφανερῶσης
τέτοιο μυστήριον φοβερὸ καὶ νὰ τὸ θανατώσης.
- 431-432 Ποιὸ πρόσωπο καὶ ποιά καρδιὰ νὰ δυνηθῆ νὰ χάση
τέτοιο μυστήριον φρικτὸ, νὰ μὴν τὸ φανερώση ;
- 443 Μὴ τὸ ξυπνήσης τὸ παιδί μὲ πικραμένα λόγια,
- 469-470 Πήγγαινε, λέγω, κι ὁ καιρὸς μὲ βιάζει νὰ κινήσω,
νὰ τὸ ξυπνήσω σιγανὰ κι ἀγάλια νὰ τὸ ντύσω.

Con questo ventre dunque io ti portai
Isache in tanti affanni nove mesi,
con questo petto dunque io ti lattai,
anzi lattai, portai la doglia mia. (Γ, β)

Chi sia il sostegno, chi sarà il conforto
de la vecchiezza mia, se tu mi lasci? (Γ, β)

Diamolo dunque in don di volontade,
pria, che per forza darlo ne convenga,
ch' à l' hora dono poi più non sarebbe. (Γ, β)

Horsù và sposo mio, padre, e signore,
invoca, e prega Dio con caldi preghi. (Γ, β)

Ma sveglia prima Isach..
Rasciuga per mio amor l' humide luci,
rallegra il cor..
Ma in tanto aspetto il figlio fa, che venga. (Γ, β)

Ecco il cor del mio cor, che qui riposa. (Γ, γ)

Soavemente, ove si pose hersera
nè l danno suo, nè l suo periglio intende. (Γ, γ)

Non diam la doglia ad altri, c' habbiam noi,
anzi chiudiamla nel più interno seno. (Γ, γ)

Aimè quant' è difficile nel volto
quell' altrui non scoprir, che l cuore ha dentro. (Γ, γ)

Dei non lo spaventar con la tua voce. (Γ, γ)

Io subito, che l figlio esca di fuori
via me ne n'andrò, senza aspettare il giorno. (Γ, γ)

- 479-480 ὦ Ἰσαάκ, ὦ Ἰσαάκ, ξύπνησε, τὸ παιδί μου,
ξύπνησε, γείρου νὰ ντυθῆς, ποῦ νὰ ἔχῃς τὴν εὐκή μου.
- 481 Τίς εἶν' ἐπά ; τίς μοῦ μιλεῖ ; τίς μὲ κουνεῖ ;
- 483-484 Ξύπνησε, κανακάρη μου, κ' ἐγὼ ἔμαι ὁποῦ σὲ κράζω,
δουλειά σὲ θέλω βιαστική, γιὰ κείνο σὲ σπουδάζω.
- 495-498 Σάρρα, ἄμε κάμε προσευκή, δέηση ἔς τὸ Θεό μας
καὶ κάμε πέτρα τὴν καρδιά ἔς τὸν ἀπομισσεμό μας
κι ἀνιμένε μας νὰ ῥθωμε, κι ἂν τύχη καὶ γυρίσω
ὁμάδι μὲ τὸν Ἰσαάκ, νὰ σὲ παρηγορήσω.
- 499 Μὲ τῷ καρδιάς τ' ἀπόκτυπο θέλω σᾶς ἀνιμένει.
- 506 Ἔλα νὰ πᾶμε, τέκνο μου, μὴ στέκωμε, νὰ ζήσης.
- 517 Καὶ ἔπέ μου το, πατέρα μου, ποῦ μελετᾶς νὰ πᾶμε ;
- 519-522 Θυσία θεὸ νὰ κάμωμε κ' εἶναι μακρὰ δαμάκι,
εἰς ἓνα τόπον ὄμορφο, εἰσὲ ψηλὸ βουνάκι
γιὰ κείνο εἶν' ἡ μάννα σου σὰν κακοκαρδισμένη,
γιατὶ εἶπα της ξωμένομε καὶ μὴ μᾶς ἀνιμένῃ.
- 525-526 Παιδί μου, κανακάρη μου, θάρρος κι ἀπαντοχὴ μου,
παρηγοριά καὶ ζήση μου, ἄμε μὲ τὴν εὐκή μου.
- 527-530 Μάννα, τὰ τόσα σου φιλιὰ ἔς ἔγνοια πολλὴ μὲ βάνου,
τὰ μάτια σου ποῦ τρέχουσι καὶ δυὸ ποτάμια κάνου.
Ποιὰ πίκρα σ' εὔρε ἀδυνατὴ καὶ κλαίς καὶ δὲν ἀρνεύγεις,
καὶ ἀπὸ τὰ νύχια ὡς τὴν κορφή ὄλο μὲ πασπατεύγεις ;
- 545-552 Ἄς πηαίνωμε, παιδάκι μου, καὶ μὴ παραθεσοῦμε,
καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ ἴμορφα σήμερο πά νὰ βροῦμε.
Ἡ μάννα σου ἔν' λυπητερή, γιὰ κείνο δὲ σιμώνει,
θωρεῖ μας πῶς μισσεύγωμε, γιὰ τοῦτο ἀναδακρῶνει.
Ἄντα, Τάμαρ, σφαλίσετε κι ἀμέτε ἔς τῷ κεράς σας.

Isach, Isache ; levati, rischiara
le tenebre del sonno, et esci fuori. (Γ, γ)

Chi mi dimanda? (Γ, γ)

Andiamo tosto...

Non far lunga tardanza nel vestirti. (Γ, γ)

Tu dentro ti ritorna, e non t'aggravi,
pregandò, d' aspettar, finchè torniamo...
Non ti doler, che torneremo tosto. (Γ, γ)

Aspetterò, poi che così vi piace. (Γ, γ)

Hor non s'indugi più figliuolo ; andiamo. (Γ, γ)

Dovè vuoi padre
(se lecita è però la mia domanda)
andar con tanta fretta innanzi l'alba? (Γ, γ)

Gir ne bisogna in fretta à l' oratione,
e al sacrificio per voler divino...
Piango, perchè da me t' hai à partire. (Γ, γ)

Và in buon' hora, e sempre orando
habbiamo in mentè : Dio ti sia propitio. (Γ, γ)

Perchè mi dai sì mesti baci, o madre,
da pianto accompagnati, e da sospiri ?
Deh dammi, se si può qualche contezza
de la tua passion, la qual ben veggio
ne la tua faccia in gran pietà dipinta. (Γ, γ)

Hor non s' indugi più figliuolo ; andiamo...
Piango, perchè da me t' hai à partire...
E voi restate. (Γ, γ)

555-556 Εἶντά ἔναι ἡ σπούδα, κύρη μου, κρίχου νὰ διαφωτίση,
καὶ δὲ τὸν ἐνιμέναμε τὸν ἥλιο νὰ κεντήση ;

561-562 Κ' ἐκίνησε, σὰν τὸ θωρεῖς, κατὰ τὴν ὀρδινιά του,
κ' εἰς τοῦτο, κανακάρη μου, τίς ξεύρει τὰ κουρφέα του ;

563-576 Γιατὴ πέ μου τον, πατέρα μου, κ' ἐμὲ τὸν λογισμό σου,
εἶντά ἔναι καὶ παραμιλεῖς μόνος καὶ μοναχός σου ;
Τὸ πρόσωπό σου συντηρῶ, τὴν ὄψη σου ἀλλαμένη,
τὴν ἐμιλιά σου ταπεινὴ καὶ ὄλη βουρκαωμένη.
Βαρὰ βαρὰ ἔν' τὰ ζάλα σου, θολὸ τ' ἀνάβλεμμά σου,
πέ μου, τί παραπόνεση σκλαβώνει τὴν καρδιά σου ;
Ὅμαδι συνοδεύομε, ὀμάδι πορπατοῦμε,
καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ ἄμορφα ὀμάδι πά νὰ βροῦμε.
Καὶ πορπατῶ χαιράμενο καὶ καλοκαρδισμένο,
καὶ σὲ θωρῶ πολλὰ κλιτό, πολλὰ χαμηλωμένο.
Ἐπέ μου κ' ἐμὲ τὴν ἀφορμή, κύρη, παρακαλῶ σε,
τὸν πόνον ἄ; μοιράσωμε καὶ μερτικό μου δῶσε,
νὰ σ' ἀλαφρώσω ὅκ τὸ πολὺ βάρος ὀποῦ σὲ κρίνει
καὶ λίγος κι οὐδὲ τίβοτις πόνος νὰ σ' ἀπομείνη.

579-582 Ἐδά ἔν' καιρός τσῆ προσευκῆς, δάκρυα δριμνιά τυχαίνου,
νὰ συμπαθήσ' ὁ Κύριος πᾶσα κριματισμένου.
Τοῦτες λοιπὸν οἱ ἀφορμές εἰς λογισμοὺς μ' ἐβάλα,
καὶ δι' αὐτὸ περιπατῶ κλιτὰ κλιτὰ τὰ ζάλα.

583-586 Σιμπάν, τὸν Ἀβραάμ θωρῶ κ' ἔχει μεγάλη ζάλη,
νὰ μὴ τονε ρωτήξωμε φορὰν ἄλλην μινιὰν πάλι ;
Δὲν εἶν' προπεὶ νὰ βλέπωμε κλιτὸ τὸ πρόσωπό του
καὶ νὰ μηδὲ ρωτήξωμε, νὰ πῆ τὸ λογισμό του.

593-594 Γιατὴ ἔς ὅ,τι μου φάνηκε κ' ἤκουσα τσῆ κερᾶ μας,
ποῦ παραμίλειε κ' ἔκλαιγε.

621-622 Δὲν ξεύρεις κ' ἡ παρηγοριά τσῆ πίκρας ἔ βοτάνι ;
ὀποῦ τὸ βάνει ἔς τὴν πληγὴ ντελόγο τόνε γιάνει.

Per qual cagion si subita, se 'l sai,
vuole, o padre, il Signor, che noi andiamo,
senza i raggi aspettar del matutino,
ad adorarlo, e à farli sacrificio ? (Γ, δ)

A lui così diletta : altra cagione
nè io so, nè tu puoi però sapere
nè io cerco saper, nè tu dei meno. (Γ, δ)

Se contra lui, se contra te favello,
(che ben turbato io ti conosco in volto)
tu padre mio mi scusa, e mi perdoni.
Tant' è l' affliction, che rappresenti
amato padre à i gesti, e à la sembianza,
che una si fatta insino à questo giorno
mai più non dimostrasti à mio ricordo ;
deh dimmi la cagion di tanta doglia,
che dove tu sei mesto io non sia lieto.
Fammi di ciò partecipe che 'l mio
dolor forse farà minore il tuo. (Γ, δ)

Ma non sarei humano, se tal' hora
pur non cangiassi qualitate anch' io. (Γ, δ)

Sai la cagion tu forse, perch' Abrahamo
sorga con la mogliera à meza notte,
mesti nel volto, e l' un l' altro conforti ?
e perchè tanta doglia ogn' un di loro. (Γ, ε)

Io gli ho sentiti lamentarsi insieme,
e la nostra padrona ancora stassi
tutta angosciosa, e quasi tramortita. (Γ, ε)

Poi che al misero è gioia nel suo male
havere almen conforto, ò compagnia. (A, γ)

- 637-638 Ἐπόψε τὸ μεσάνυκτον ἀπὸ φωνὴν ἀγγέλου
ἤκουσα, πὼς τὸ τέκνο μου ἔτσι οἱ ὄρανους τὸ θέλου...
- 641-642 Ὁρίσσε κ' εἶπεν ὁ Θεός, ἡ χέρα μου νὰ σφάξῃ,
νὰ κατακάψῃ τὸ παιδί, νὰ τοῦ τὸ θυσιάσῃ.
- 649-652 Νὰ σφάξῃ ὁ κύρης τὸ παιδί, τὸ πλιὰ ἀκριβὸ πὺν νὰ ἔχῃ,
καὶ νὰ τοῦ δώσῃ θάνατο δίχως κακιά καὶ μίχῃ·
μεγάλο εἶναι καὶ βαρὺ κι ὅσοι τὸ θέλου ἀκούσει
μεγάλῃ καταδίκασῃ γιὰ σένα θεὸ νὰ ποῦσαι.
- 653-654 Δὲν εἶν' ἐπὰ μεταθεμός, κι Ἀφέντης μου τὸ θέλει,
ἔς τόπον ἀρνιοῦ, ἔς τόπο ριφιοῦ νὰ σφάξω τὸ κοπέλλι.
- 665-666 Παιδιά κ' ἐγγόνια σοῦ ἔταξε ὁ Κύριος νὰ σοῦ δώσῃ
κ' ἐδὰ πὼς εἶναι μπορετὸ τὸ τάσσιμο νὰ λειώσῃ ;...
- 673-674 Θυμαῖσαι πὼς σοῦ ἔταξεν ὁ Θεὸς τὴν ὥρα ἔκεινη,
τὸ σπέρμα του τοῦ Ἰσαὰκ σὰν τ' ἄστρα νὰ πληθύνῃ ;
- 667-670 Ἡ Σάρρα, πού ἔτον ἀκαρπῆ καὶ γρά κατὰ τὴ φύση,
οὐδ' ἦτο γιὰ νὰ γαστροθῆ καὶ τέκνο νὰ ποιήσῃ.
Ὁ Κύριος τὴν εὐλόγησε καὶ μετὰ σένα ἅμα
τὸν Ἰσαὰκ ἐσπείρετε κ' ἐκάμετε ἀντάμα.
- 701-702 Καὶ τίς μπορεῖ ν' ἀντισταθῆ εἰς ὅ,τι μᾶς ὀρίσῃ ;
καὶ τὰ κρυφὰ του ποιὸς μπορεῖ ποτὲ νὰ τὰ γροικῆσῃ ;
- 707-708 Τὸ τέκνον, ὅπου ζήτηξε, πρᾶγμα δικόν του θέλει
σκλάβος του ἐγώ, ἡ μάννα του, σκλάβος καὶ τὸ κοπέλλι.
- 709-711 Κανένα πόνου δὲν γροικῶ, μὰ ἔχω χαρὰ μεγάλη,
πὼς μ' ἐσπλαχνίστη ὁ Θεὸς ἔς τὰ γερατιά μου πάλι.
Πλιὰ ἄξιον ἐδιάλεξεν ἐμὲ παρὰ κανέναν ἄλλον.
- 723-724 Ποιὸς νοῦς, ποιά γνώσῃ δύνεται ποτὲ νὰ λογαριάσῃ

Che per farvi hor palese 'l mio dolore,
Dio comandato havea, che questa spada
mossa da la mia man sopra l' Altare
uccidere, e abbruciar costui dovesse. (Δ, β)

Odo le genti, che vedranno il fatto
sol dir, che in amazzar l' unico figlio
fui crudo, e ingiusto. (A, β)

Un sacrificio inusitato, e novo
il maggior, che giamai fatto si sia
habbiamo a far, figliuol : dove nè capra,
nè vitello, nè bue spegner si deve. (Δ, α)

A la gran gente serba lui per seme,
a la succession di tanta prole
che di nascer da lui desti speranza
speranza che non sò come sia vera
ma sò pur, che non possono mentire
mai le tue irrevorabil promesse. (A, γ)

Io con la madre non l' havrei cacciato
già se non fosse stato il tuo volere. (A, α)

A Dio, à Dio tu dunque oppor ti vuoi? (Γ, β)

Rendi à Dio il non più tuo, ma sol suo pegno,
suo perch' egli te 'l diè, tuo per natura
nè pure il tuo figliuolo è suo, ma il padre
suo parimente... (B, α)

Nè il figlio è tuo, nè tu sei di te stessa. (Γ, β)

L' animo mio... non sol pena non sente, ma gioisce,
ch' io pur sacrificar debba il mio figlio.
Esulta, e brama di veder quel giorno,
in cui s' adempirà questa figura,
ricoverato fia l' human lignaggio. (A, α)

Ne l' abisso di quegli alti secreti

- τὰ τοῦ Θεοῦ μυστήρια κ' ἔτσι ψηλὰ νὰ φθάσῃ ;
- 733-735 Καὶ κάθου ἴδω μὲ τὸ Σιμπάν κ' ἐγὼ μὲ τὸ κοπέλλι
πᾶμεν ἀπάνω ἕς τὸ βουνί, καθὼς ὁ Θεὸς θέλει
κ' ἐκεῖ τὸ σφάζω νὰ καγῆ, εὐχαριστιὰν νὰ δώσω.
- 739-741 Σηκώσου, κανακάρη μου, καὶ ὥρα πολλὴ κοιμᾶσαι,
καὶ βιάστα τούτους τοὺς δαυλοὺς, προθυμερὰ τοὺς πιάσε
νὰ πᾶμ' ἀπάνω ἕς τὸ βουνί, σήκωσ' τους καὶ πορπάτει.
- 745-748 Κύρη, τὰ πυροβολικά, θωρῶ, κρατεῖς ἕς τὸ χέρι,
ἕς τὸν κόκκαλον ἐξώστηκες τὸ κοφτερὸ μαχαῖρι
ἐγὼ σηκώνω τοὺς δαυλοὺς, ὅπου μᾶς κάνουν χρεῖα,
μὰ ποῦ ἴν' τ' ἀρνί, ποῦ ἴν' ὁ κριγιός, ὅπου θέλ' ἡ θυσία ;
- 749 Παιδάκι μου, μὴ γνοιάζεσαι.
- 751-752 Τρεῖς μέρες παραδέρομε, τρεῖς μέρες πορπατοῦμε,
ᾧρά ἴναι νὰ σκολάσωμε καὶ νὰ ξεκουραστοῦμε.
- 753-758 Ὑγιέ μου, βιάζεσαι νὰ ἴδῃς τῆς πῆς σου τὴν τρομάρα,
τοῦ λογισμοῦ τὴ σκότιση, τοῦ νοῦ σου τὴν ἀντάρα.
Βιάζεσαι νὰ τελειώσωμε τὴ σιγάτα τήνε πᾶμε,
ὅπου νεκρὸς πολλ' ἄσκημος θὲς νὰ ταράξῃς χάμαι.
Νά τον ἐδῶ τὸν ἐγνοϊανὸν τόπον τῆς προσευκῆς μας,
ρίξε τὰ ξύλα, Ἰσαάκ, κ' ἤρθαμε ἕς τὸ πεθύμας.
- 759-760 Εἰντά ἴναι τὰ παραμιλεῖς, τὰ σιγανὰ τὰ λέγεις ;
εἰντά ἴναι καὶ σφουγγίζεσαι, εἰντά ἴναι αὐτοῦ καὶ κλαίγεις ;
- 761-764 Ἐκεῖνο ὅπου μ' ἐρωτᾷς νὰ σοῦ τὸ πῶ, παιδί μου,
μ' ἄση νὰ κάμω ἕς τὸν Θεὸν ὀμπρὸς τὴν προσευκὴ μου,
καὶ νὰ στολίσω τράπεζα, διὰ νὰ θυσιάσω
κάθισε σὺ παραμερᾶς, ὥστε νὰ τὰ ὀρδινιάσω.
- 765-766 Θωρῶ σε σὰν ἀνήμπορον καὶ κατηγορημένο
ἄς τὸ παιδί νὰ κουραστῆ, ὅπου ἴναι κρατημένο.

non può trascender la terrena mente. (B, α)

Qui rimarrete, o giovani, che noi
poiche havremo adorato il Signor nostro
a voi ritorneremo (e sarà tosto). (Γ, δ)

Tu prendi figliuol mio sopra le spalle
le legna, e prendi innanzi a me la via,
che non habbiamo a far lungo viaggio
al loco destinato homai propinquo. (Γ, δ)

Tu porti il fuoco
ne la sinistra man, ne l'altra il ferro,
et io ne vengo carico de le legna :
hor dove è l'animal, c' hà da cadere
per la tua mano, vitima al Signore? (Δ, α)

Taci mio figlio ben provederassi. (Δ, α)

Et ecco incominciato il terzo giorno,
nè si fornisce anco il viaggio nostro. (Δ, α)

Tu brami di saper pur troppo tosto
quel mal, che non vorrei, che mai sapessi.
Tu brami, che 'l viaggio si finisca,
et io bramo, che mai non habbia fine...
Per mio sommo dolore, ecco da lungi
il monte sopra il qual Dio mi rivela,
ch' io debba fare il sacrificio mesto...
Pon giù figlio le legna. (Δ, α)

Che ti duol padre, ond' avien questa doglia,
che non ti reggi più su i propri piedi? (Δ, α)

L' intenderai
ben quindi a poco spatio tuo mal grado...
E mentr' io faccio
l' altar, tu fa oration divota à Dio. (Δ, α)

Giusto non è lasciar te vecchio solo
in cotes' opre, e ch' io di forze intere
presente, et otioso me ne resti. (Δ, α)

- 779-780 Σπούδαξε νὰ ξετελειωθοῦν ἐτούτη τὴν ἡμέρα
καὶ λακταρίζω, πεθυμῶ νὰ πάγω ᾽ς τὴ μητέρα.
- 787-788 Φέρε μου ἐπὰ τὰ χέρια σου νὰ τὰ γλυκοφιλήσω,
καὶ νὰ τὰ δέσω μὲ σκοινί, νὰ τ' ἀποχαιρετήσω.
- 795-796 Δὲν τὸ λυπᾶσαι τὸ παιδί, τ' ἀκριβαναθροεμένο ;
δὲν τὸ θωρεῖς πὼς εἶν' κλιτό, πολλὰ χαμηλωμένο ;
- 803-804 Ποῦ ᾽ν' τὰ σφικταγαλιάσματα, κύρη μου ; ἔδιαβῆκα ;
οἱ σπλαχνικῆς ἀναθροφῆς ἐξελησμονηστῆκα ;
- 807-808 Γιὰ νὰ μὲ δώσης τσῆ φωτιᾶς μ' ἀνέθρεψες, γονή μου,
καὶ γιὰ νὰ κόψης σὰ ριφιοῦ κι ἄρριοῦ τὴν κεφαλή μου ;
- 809-812 Ὑγιέ μου, ὁ Παντοκράτορας ὀρίζει κ' ἔτσι θέλει
᾽ς τὸν τόπο τοῦτο νὰ καγοῦ τὰ τρυφερά σου μέλη.
Συμπάθησέ μου, καλογιέ, τοῦ πρικαμένου κύρη
δὲν εἶν' δικό μου θέλημα, μὰ ᾽ναι τοῦ νοικοκύρη.
- 813-814 Πατέρα μου, τὸ σπέρμα σου πόνεσε καὶ λυπήσου,
ἔβγαλε τέτοιο λογισμό ἀποὺ τὴν ὄρεξί σου.
- 817-820 Τέκνο μ', εἰς τούτη τὴ δουλειὰ ἀφέντης μᾶς ὀρίζει
τὸν πόνο μου, τὴν πίκρα μου ἐκεῖνος τὴ γνωρίζει.
Μὰ ᾽ς ὅτι ὀρίση ἢ χόρη του ἄς τὸν εὐκαριστοῦμε
καὶ μὴν τότε βαρένωμε ᾽ς τὰ λόγια, τὰ μιλοῦμε.
- 839-841 Μ' αὐτὴν τὴ χέρα, πού ᾽δεσες τοῦ Ἰσαὰκ τὰ μέλη,
τὸ τέκνο σου τὴν εὐλογία σήμερον τήνε θέλει
κ' εὐλόγησέ μ' ἀπὸ καρδιάς καὶ δός μου τὴν εὐκή σου.
- 849-852 Μὴ λυπηθῆς τὴ νιότη σου καὶ τὴ ζωὴ, τὴν χάνεις
χαρὰ ᾽ς ἐσέ, παιδάκι μου, ἀπείτις ἀποθάνης,
χαρὰ ᾽ς ἐσέ, χαρὰ ᾽ς ἐσέ, ἀπείτις ξεψυχήσης
μεγάλα πλούτη καὶ χαρὲς αἴς νὰ κλερονομήσης...
- 859-862 Νὰ μπόρουν νὰ ξεψύχουνα, ὄνταν ἔβγαίν' ἡ ψή σου,

Così l' Altar più tosto fia fornito,
Così più tosto torneremo à casa
a consolar la sconsolata madre. (Δ, α)

Figlio hor dammi le man, ch' io te le legghi. (Δ, α)

La giovanezza mia, la mia innocenza,
la mia semplicità, Signor pietoso,
destino in te l' usata tua pietade. (Δ, α)

Io son pur quel che prima amavi tanto,
ch' amavi più de gl' occhi, e più del core? (Δ, α)

O padre non hai dunque altro animale
se non la tua progenie al sacrificio? (Δ, α)

Non io, ma il padre
e tuo, e mio le man ti giunge insieme.
Il braccio del Signor non il mio braccio
ti ferirà la gola, e aprirà il petto:
Quest' è la voglia sua, che mi fe nota. (Δ, α)

Habbi compassion del seme tuo,
deh caro padre. (Δ, α)

Chiedi perdono à Dio, non hai udito
che 'l voler suo non mio vuol la tua morte?..
Sostienlo, anzi ringratia lui morendo. (Δ, α)

Tu padre innanzi la mia morte dammi
con quella man, che poi ferir mi deve,
la tua benediction. (Δ, α)

Che dico morte? anzi honorata palma,
sommo contento havrà l' anima santa
senza gustar gli inganni più del mondo...
A un viver immortal, giocondo, e lieto
tu te n' andrai, deh potess' io seguirti. (Δ, α)

- καὶ νὰ ῥθᾶ ν' ἀνεπάηκα εἰς τὴν ἀνάπαυσί σου.
Ἄς ἦτον ὄρισμός Θεοῦ νὰ μ' ἤθελε κ' ἐμένα,
ἔδὰ νὰ μπῆκα ἕς τὴ φωτιά καὶ νὰ ῥθᾶ μετὰ σένα.
- 865 Κάμε, παιδί μου, μὴν ἀργῆς, τὴν προσευκὴ σου ἔπέ την.
- 873-874 Μ' ἂν ἔν' καὶ σὰν ἁμαρτωλοὶ δὲν μᾶσε πρέπει χάρη,
πέψε τῆ φύσης θάνατο σήμερον νὰ μὲ πάρῃ...
- 877-878 Νὰ μὴ γροικῆσω τὸ σπαθὶ νὰ κόψῃ τὸ λαιμό μου,
μηδὲ τρομάρα φοβερῆ κι ἄγρια ἕς τὸ θάνατό μου.
- 895-904 Μάννα μου, ἄς ἐπρόβαινες, νὰ μ' ἔβλεπες δεμένο
καὶ νὰ σοῦ σύρω τὴ φωνὴ καὶ νὰ σοῦ ἔπῳ «ἀποθαίνω».
Συμπάθιο νὰ σοῦ ζήτηνα, νὰ σ' ἀποχαιρετήσω,
καὶ νὰ σὲ σφικταγκαλιαστῶ, νὰ σὲ γλυκοφιλήσω.
Μάννα μου, μπλιὸ δὲν ἔρχεσαι ἕς τὸ στρῶμα νὰ μὲ ντύσῃς,
νὰ μὲ ξυπνήσῃς σπλαχνικὰ καὶ νὰ μὲ κανακίσῃς.
Μισσεύγω σου καὶ χάνεις με σὰ χιόνι, ὄντας λύση,
καὶ σὰν ὄντας κρατῆς κερὶ καὶ ἄνεμος τὸ σβήσῃ.
Ἐκεῖνος ὅπου τ' ὄρισε νὰ ἴναι παρηγοριά σου
καὶ πέτρα τῆς ἀπομονῆς νὰ κάμῃ τὴν καρδιά σου.
- 905-906 Γονή μου, ἀνὲ κιαιμιὰ φορὰ σοῦ ἔφταιξα σὰν κοπέλλι,
συμπάθησε τοῦ Ἰσαὰκ καὶ νὰ μισσέσῃ θέλει.
- 907 Καὶ φίλησέ με σπλαχνικὰ καὶ δός μου τὴν εὐκὴ σου.
- 919 Γιὰ νὰ θυμᾶσ' ὅ,τι σοῦ ἔπῳ, γλυκὺ φιλὶ σοῦ δίδω.
- 935-940 Μηδὲ φωνιάξῃς, τέκνο μου, κ' ἐμένα θανατώσῃς,
μ' ἄς εἶσ' ἀπομονετικός, τὸν πόνο σου νὰ χώσῃς.
Χαμήλωσε τὰ μάτια σου, χάμαι ἕς τὴ γῆς συντήρα,
νὰ κάμωμε τὸ θέλημα τ' Ἀφέντη καὶ Σωτήρα.
Κλίνει τὸ κεφάλάκι σου λιγάκι, καλογιέ μου,
μὴ μὲ θωρῆς καὶ κάμνυσε.
- 941-942 Ὡ Ἀβραάμ, τὴν μάχαιραν γιάγειρε ἕς τὸ φηκάρι
τὸ ἄγγέλους ἐπερίσσεψεν ἢ ἐδικὴ σου χάρη...

Tu fa oration divota à Dio. (Δ, α)

Ti prego almen, che morte naturale
non violenta man quinci mi tolga. (Δ, α)

Cosa non è che nel morir m' aggrevi,
che il non veder te, mia infelice madre.
Il vederti presente, che mi porga
le braccia al collo, e cento baci, e cento...
O me felice sol s' io ti vedessi,
madre, ove sei, che non ti veggio, o sento ?
Tu non vedrai più dunque il tuo figliuolo ?
nè li darai le lagrime, e i sospiri ?
non vedrai più de' vecchi anni il trastullo ?
ne le cui debolezze ti rivolgi.
Teco resti la pace, e l' allegrezza,
e sopra me si scarchi ogni tuo male.
Dio ti proveggia, et armi di conforto. (Δ, α)

Mercè ti chieggo se giamai t' offesi,
benche non sò d' haverti offeso mai. (Δ, α)

Dammi... la tua benedittion. (Δ, α)

Padre per questo bacio, ch' io ti porgo. (Δ, α)

Non gridar, ch' io morirò, se pur son vivo.
Non favellar, che casca il vecchio padre...
Tu china il capo in giù, se m' ami, ond' io
non miri in questa faccia, che m' accorra. (Δ, α)

Non distender la man su l' innocenza
del figlio, homai lo sciogli da' legami

- 945-952 Ἐβράμ, μεγάλ' ἢ πίστις σου, μεγάλ' ἢ ὄρεξή σου,
σήμερο ἔστεφανώθηκες ἐσὺ καὶ τὸ παιδί σου.
Μεγάλη νίκη ἔκαμες ἔς τὸν πόλεμο ὁποῦ μπήκες,
νὰ σὲ πλανέσουν τὰ φθαρτὰ τοῦ κόσμου δὲν ἀφῆκες.
Λῦσε ἐτοῦτα τὰ δεσμά, λύτρωσε τὸ κοπέλλι,
καὶ τὴ θυσία, ποῦ μελεῖς, Ἀφέντης πλιὸ δὲ θέλει.
Δοῦλε πιστέ, δοῦλε καλέ, ἄνδρα χαριτωμένε,
εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ πύργε ξετελειωμένε.
- 955-956 Ὅσα ἔναι τ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ, φύλλα τῶ δέντρῳ ἀντάμι,
τόση σπορὰ τὸ τέκνο σου, παιδόγγονα νὰ κάμη.
- 957-962 Ἐγνώριζεν ὁ Ποιητὴς τὴν πίστη σου τὴν τόση
κ' ἠθέλησε τῶν ἄλλωνῶ νὰ τήνε φανερώση.
Γιατὶ χωστὸν ἢ τί κρυφὸν τὸν Κύριον δὲν κομπῶνει
γνωρίζει καθανὸς καρδιά κ' εἰς πᾶσα τόπο σώνει.
Καὶ τοῦτο ὁποῦ σ' ὄρισε τὴν περασμένη σκόλη
ἦτον γιὰ νὰ μαρτυρηθῆς, νὰ σὲ γνωρίσουν ὅλοι.
- 965-970 Ὡ βασιλεῦ τῶν οὐρανῶν, ὁποῦ τὰ πάντα ὀρίζεις
καὶ τῶν ἀνθρώπων σοὶ καρδιὲς καὶ ὄρεξεις γνωρίζεις,
μεγάλο σπλάγχθος σήμερον ἠδείξεις εἰς ἐμένα,
ὅ,τι ἔσφαλα τῆς χάρις σου ἄς εἶν' συμπαθισμένα.
Ἄν εἶν' κ' ἐπαρδείλιασα ἔς τὸ σφάμα τοῦ παιδιοῦ μου,
τῆς σάρκας εἶν' τὸ πταισίμιον, ὄχι τοῦ λογισμοῦ μου.
- 971-972 Κι ἂν ἐλυπήθη κ' ἤκλαψεν ἡ μάνα ἡ καημένη,
σὰν ἄνθρωπος ἐπόνεσε κι ἄς εἶν' συμπαθισμένη.
- 973 Γιὰ τὸ σκοινὶ ὁποῦ ἔδεσα, γλήγορα νὰ τὸ λύσω.
- 975-976 Τέκνο μ', ἐδὰ ποῦ σ' ἔλυσα, ἄμε νὰ προσκυνήσης,
ἔς ἐκεῖνον ποῦ σ' εὐχήθηκε ν' ἀνθῆς καὶ νὰ καρπίσης.
- 979-980 Κ' ἐγὼ θωροῦ μέσ' ἔς τὰ κλαδιὰ καὶ στέκει ἕνα κριάρι,
ἀντὶς ἐσὲ μᾶς τό ἔπεψε ἡ ἐδική του χάρη...
- 983-984 Κ' ἐδὰ κινῶ χαιράμενος καὶ πάγω νὰ τὸ πιάσω,
ἔς τόπον ἐσένα γλήγορα νὰ τοῦ τὸ θυσιάσω.
- 987-990 Ἐκεῖν' ὁποῦ δὲν ἠμπορεῖ ἡ γι ἐδική μου γνώση
κ' ἡ γλῶσσα μου ἔς τόση χαρὰ νὰ σοῦ ξεφανερώση,

ne la tua fede, e ubbidienza godi
più che de' cinque Rè ne la vittoria.
Dio mostra prova ben, che l' ami, e temi,
ben la tua pazienza hoggi discopre
con la tua invita, e singolar fortezza. (Δ, β)

Meno saran, che i discendenti vostri
del mar l' arene, e del gran ciel le stelle. (E, γ)

Non vi crediate già, che non sapesse
la vostra fè, la vostra ubbidienza
nè, che per ciò volesse Iddio tentarvi.
Ma perchè à tutto 'l cerchio de la terra
chiaro luccesse come luce il Sole
l' amor vostro per lui, la vostra fede,
l' amor suo verso voi, la sua clemenza. (E, γ)

O Rè del Cielo, eterno, sacro, e santo,
de' miracoli tuoi ben hoggi hò visto
un troppo grande, hor piango d' haver pianto,
hora mi doglio d' essermi doluto.
Pur se ben tardo fui, se ben pauroso,
sen ben perduto ho l' animo sovente. (Δ, β)

Ma teco mi scus' io co 'l fragil sesso,
non uso à sostener colpi sì gravi. (E, γ)

A te le membra, à me l' alma disciolgo. (Δ, β)

Però tu figlio ben dei ringraziarlo,
dei benedir la sua pietade immensa. (Δ, β)

Tra queste vepri odi bellar l' agnello,
và, prendi, e dagli questo in sacrificio. (Δ, β)

Quel, che per l' ignoranza, e per l' etade
esprimer non mi lece con parole,

εἰς τὴν καρδίᾳ μου ξάνοιξε κ' ἐκεῖ θὰ ᾽δῆς γραμμένα
ὅ,τι ἔχω μὲ τὸ λογισμό τῆ χάρις σου ᾽πωμένα.

- 991- 994 ᾽Δὲ τὸν κριό, παιδάκι μου, τὰ πόδια του δεμένα
τοῦτον ἐπῆρα σήμερον κι ἄλλαξα ὀγιά σένα.
Τώρα τὸν σφάζω νὰ γενῆ θυσία τελειωμένη,
κάρβουνο νὰ κατασταθῆ και ἄθος, ὡς τυχαίνει.
- 995-1001 ᾽Ελα σιμὰ νὰ σοῦ ᾽φκηθῶ, ζήση μου και πνοή μου,
παιδί τοῦ θελημάτου μου, πού νὰ ᾽χης τὴν εὐκὴ μου.
Γεῦκὴ τοῦ εὐκῆς μου μετὰ σέ, νὰ ᾽ναι παιδιῶ παιδιῶ σου
και νὰ ᾽ν' ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ πάντα ᾽ς τὸ λογισμό σου.
Κ' εἰς ὅ,τι δώσ' ἡ χάρις του, ᾽ς ἐκεῖνο πού θελήση,
ποτέ σου νὰ μηδὲν ἐβγῆς ἀπ' ὅ,τι θέλει ὀρίσει
και νὰ πληθύνῃ τὰ καλά, τὰ πλούτη και τὸ βιό σου.
- 1003-1005 ᾽Ω μάννα μου, και τί γλυκὸ μαντᾶτο σ' ἀνιμένει !
ὄντας μ' ἀποχαιρέτησες, ἦσουν ἀποθαμένη.
Σπουδάξε, κύρη, ὅσο μορρεῖς, κάμε κ' ἡ γι ὦρα πάγει.
- 1013-1016 Και παρευθὺς νὰ πέψωμεν ἕνα τως νὰ σπουδάξῃ
και τὸ μαντᾶτο γλήγορα τῆ μάννας σου νὰ φτάξῃ
και νὰ φωνιάξῃ ἀπὸ μακράς : δόξα Θεῶ και χάρις,
ἐγλύτωσεν ὁ Ἰσαὰκ κ' ἔσφάγη τὸ κριάρι.
- 1017-1018 Δὲν εἶν' πρεπὸ νὰ στέκωμε ἐδέτσι ξεγνοιασμένοι,
μ' ἄς δοῦμε τί γενήκασιν οἱ κακαποδομένοι . . .
- 1021-1022 Εἶπε νὰ στέκωμεν ἐδῶ, ὥστε πού νὰ γιαγεῖρη,
μ' ἄς πᾶμε νὰ τὸν εὔρωμε τὸν πικραμένον κύρη.
- 1027-1028 ᾽Ας πηαίνωμε προθυμερά, τούτ' ἡ βουλή μ' ἀρέσει,
μὰ σῶπα, αὐτοὶ ὀπ' ἔρχονται γελοῦσινε γῆ κλαῖσι ;
- 1035-1038 Καλὰ συναπαντήματα, δοῦλοι μου, και χαρῆτε,
τὸν Θεὸ εὐκαριστήσετε και αὐτὸν δοξολογεῖτε.
᾽Αμε, Σιμπάν, ὀγλήγορα κ' ἐκεῖ θέλεις φωνιάξει
γλυκειὰ φωνή, μὴ φοβηθῆ ἡ Σάρρα και τρομάξῃ.
- 1041-1042 Δὲ θέλω μπλιὸ ἀρμήνεμα εἰς τὰ καλά μαντᾶτα
κατέχω τα νὰ τῆ τὰ ᾽πῶ, φωνιάζοντας ᾽ς τὴ στράτα.

la somma sua bontà legge nel core,
che pur suol generar gli animi nostri. (Δ, β)

Ecco l' agnel, che di sua voglia viene
ad offerirsi in tuo cambio al sacrificio.
Accettalo Signor, di questo il sangue
puro le nostre impure colpe lavi..
E questo foco in cener le riduca. (Δ, β)

La mia benediction dare hor ti voglio..
L' alma benediction sovra te scenda..
Magnificarlo con tuoi Hinni, e Salmi,
e destinar la vita al suo servigio..
E tu in persone, e in rendite ogn' hor cresca. (Δ, β)

Horsu torniamo a casa, o padre, tosto,
perche mia madre habbia si lieta nuova. (Δ, β)

Innanzi uno di voi vada correndo
a Sarra, che s' affligge, e si tormenta,
che per mia man non cada il suo figliuolo. (Δ, γ)

Disse partendo il Signor nostro Abramo,
ch' egli farebbe tosto à noi ritorno..
Onde mi par, ch' andiamo ad incontrarlo,
e à saper la cagion de la tardanza. (Δ, γ)

Poichè così ti par mettiamci in via.
Ma ecco, ch' egli vien. (Δ, γ)

O giovani la pace sia con voi,
facciavi parte Dio de la sua gratia..
Và tosto per annuntio così grato,
la letitia fin qui sento di Sarra. (Δ, γ)

Io vado, e avventurato ben mi stimo
recando un tal contento à la padrona. (Δ, γ)

1045-1048 Ποιά στράτα, δρόμον νά κρατῶ, ποιόν κάμπο, ποιό λαγκάδι,
νά πά νά βρῶ τὸν Ἀβραάμ μὲ τὸ παιδί ὁμάδι ;
Κοντὸ τοὺς κάμπους νά κρατῶ γῆ ᾧ τὰ λαγκὰ νά στρέψω ;
γῆ τάχα ᾧ τὰ ψηλά βουνὰ νά μῶ νά τοὺς γυρέψω ;

1051-1057 Τσῆ Σάρρας στέκει νά χαθῆ ψυχὴ καὶ τὸ κορμί τση,
γιατὶ θυσία μελετοῦ νά κάμουν τὸ παιδί τση
καὶ ἂν περάσῃ τὸ ταχὺ καὶ δὲν τοὺς ὄδῃ νά ῥθούσι,
ἀποθαμένην καὶ νεκρὰν ἔρχονται νά τὴν βροῦσι.
Ποιὸς εἶν' αὐτὸς ὁποῦ γλακᾶ, γελᾶ καὶ χαχαρίζει
καὶ κρᾶζει μὲ τὰ χέρια του, δείχνει πὼς μὲ γνωρίζει ;
Ὅλομνοιος εἶναι τοῦ Σιμπάν.

1059 Ἄντα, ποιὰ τύχη σ' ἔφερε ᾧ τοῦτο τὸ μονοπάτι ;

1063 Ἀφέντης μας καὶ τὸ παιδί τὸν Θεὸν ἐπροσκυνῆσα...

1065-1066 κ' ἐπέψασιν ἐμέν' ὁμπρὸς νά φέρω τὸ μαντάτο,
πού ἔναι χαρὲς, παρηγοριές, καλὲς καρδιὲς γεμάτο.

1105-1108 Δόξα ἐν ὑψίστοις τῷ Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη,
ὁπού ὀδειξες τοῦ Ἀβραάμ σπλάγχθος κ' ἐλεημοσύνη
ὁπού ἄλυπήτης σήμερο κ' ἐμὲ ᾧ τὰ γερατεῖά μου
καὶ ἦπαιφες τοὺς πόνους μου κ' ἦγιανες τὴν καρδιά μου.

1111-1112 Δὲν ἦμπορῶ νά καρτερῶ, νά στέκω ν' ἀνιμένω
πὰ ν' ἀπαντήξω τοῦ παιδιοῦ γῆ ἄπου τὸ νοῦ μου ἐβγαίνω.

1115-1116 Κράτει μ' ἐπὰ ᾧ τὰ χέρια σου, ὁπού ἔμαι ἀκουμπισμένη,
γιατὶ μὲ ἄπου τὴ χαρὰ γροικῶ κ' ἡ ψή μου βγαίνει.

1117-1118 Μάννα μ', ἐπὰ ᾧ τὸ τέκνο σου, ὅλο χαρὲς γεμάτο,
ἀνάστησέν το ὁ Θεὸς ἄπου τῆ γῆς τὸν πάτο.

Qual camin, prenderò ? dove m' invio
per ritrovare il vecchio Abraham co 'l figlio ?
M' invio verso Sichen, ò verso Hebrome,
ò verso d' Otaim prendo la strada ?
ò verso i monti ? (E, α)

Stà la padrona timida, aspettando,
e in aspettar s' affanna, e si dilegua :
nè quest' affanno à poi senza cagione.
Da che non vengon, nè di lor sappiamo
si che se fan d' un altro giorno indugio
de la vita di Sarra io temo assai.
Ma ecco, ecco un dì quei, ch' andò con lui,
e gran letitia ne la faccia mostra. (E, α)

Dove ne vai così dubbiosa, e errante ? (E, α)

Esso con gli altri giungerà qui tosto
io son mandato innanzi à la padrona
ad apportar conforto à la sua doglia. (E, α)

O Signor, come consolato ci hai
co 'l tuo pietoso sguardo à noi rivolto
e co 'l coeste tuo benigno volto,
tutti placati i nostri acerbi guai. (Χορὸς Δ')

Vo' gire ad incontrarli, che restarmi
mai non potrei, nè già stanchezza sento. (E, γ)

Io temo, e forse 'l mio pensier non erra,
non cada morta poi pèr lo piacere. (Χορὸς Δ')

Madre allegrati pur, che n' hai cagione,
che Dio mostra tener di noi gran conto...
Hora la dona un' altra volta à voi. (E, γ)

Ἐνέφερα μόνον τὰ παράλληλα ἐκεῖνα χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἐπίδρασις τοῦ δυτικῆς μυστηρίου (1) ἐπὶ τοῦ κρητικοῦ εἶναι ἀναμφίβολος. Εἷς τινὰ αὐτῶν ἡ ἐπίδρασις εἶναι ἀμέσως φανερά, εἰς ἄλλα αὕτη δὲν εἶναι ἀμέσως ἀντιληπτή, προκύπτει ὅμως σαφῶς ἐκ τῶν συμφραζομένων καὶ τῆς γενικωτέρας συσχετίσεως τῶν δύο κειμένων. Ἄξιοσημείωτον εἶναι, α) ὅτι οἱ αὐτοὶ στίχοι τοῦ Isach ἐπαναλαμβάνονται ἐνίοτε δις ἢ καὶ τρις εἰς διάφορα χωρία τῆς Θυσίας, β) ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ κρητικοῦ μυστηρίου δὲν ἀκολουθεῖ πάντοτε τὴν σειρὰν τῶν ἐπεισοδίων τοῦ προτύπου του, εἰς τρόπον ὥστε στίχοι ἐκ τῶν τελευταίων σκηνῶν τοῦ Isach ἀπαντῶσιν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Θυσίας, καὶ ἀντιθέτως στίχοι ἐκ τῶν πρώτων σκηνῶν τοῦ Isach εὐρίσκονται περὶ τὸ τέλος τῆς Θυσίας, γ) ὅτι στίχοι τινὲς τῆς Θυσίας προέρχονται ἐκ τῆς συμπύξεως παραλλήλων στίχων τοῦ Isach, μὴ συνεχομένων, ἀλλ' ἀνηκόντων εἰς διάφορα χωρία. Τέλος πρέπει νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων, θὰ ἠδύνατο τις νὰ ἀπαριθμήσῃ καὶ ἄλλα πολλὰ παράλληλα χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα, καίτοι ἀπὸ φραστικῆς ἀπόψεως ἡ ὁμοιότης εἶναι ὀλιγώτερον ἀσθητή, ὑπάρχει ὅμως μεταξὺ αὐτῶν βαθυτέρα συγγένεια.

1) Ἐνωτέρω, ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν χωρίων τοῦ Isach, διέτηρησα τὰ σφάλματα ὀρθογραφίας καὶ στίξεως τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἐν τῇ ἰταλικῇ ἐκδόσει αὐτοῦ.

ΣΤ'. Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ

Μετὰ τὴν ἐξακριβώσιν τοῦ προτύπου τῆς Θυσίας, κυριώτερον πρόβλημα παραμένει τὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ γνησίου κειμένου τοῦ ἑλληνικοῦ μυστηρίου. Ὡς γνωστόν, τῆς Θυσίας διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν πλείονες ἔντυποι ἐκδόσεις, γενόμεναι εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ εἰς σχετικῶς μικρὰν ἢ μία ἀπὸ τῆς ἄλλης χρονικὴν ἀπόστασιν, ἀκόμη δὲ καὶ δύο χειρόγραφοι παραλλαγαί, ἧτοι τὸ χειρόγραφον Κολλυβᾶ καὶ τὸ τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης (1). Ἐκ τῶν δύο τούτων χειρογράφων, τὸ πρῶτον ἐλάχιστα διαφέρει τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων, ἐνῶ τὸ δεύτερον—σφῆδόμενον μετ' ἄλλων κρητικῶν κειμένων ἐν τῷ περιφήμῳ Νανιανῷ κώδικι (cl. XI, cod. 19) καὶ γεγραμμένον μὲ λατινικὰ στοιχεῖα—ἀπομακρύνεται αἰσθητῶς τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων, ὡς καὶ τοῦ ἑτέρου χειρογράφου. Οὕτως εἰς δύο ομάδας δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὰ γνωστὰ κείμενα τῆς Θυσίας: εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν ὅλαι αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις τῆς Ἑνετίας καὶ τὸ χειρόγραφον Κολλυβᾶ, εἰς τὴν δευτέραν τὸ χειρόγραφον τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης.

Ἐξ ὅλων αὐτῶν τῶν παραλλαγῶν εἶναι βέβαιον ὅτι οὐδεμία διεφύλαξεν ἀλώβητον τὸ ἀρχικὸν κείμενον· εἰδικώτερον, αἱ μὲν ἔντυποι ἐκδόσεις διέσωσαν πληρέστερον τὸ κείμενον τοῦ μυστηρίου, ἢλλοίωσαν ὅμως—διὰ λόγους κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐμπορικοῦς—τὸν ιδιωματικὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον διετήρησεν ἀγνότερον τὸ κρητικὸν ἰδίωμα, ἢλλοίωσεν ὅμως τὸ κείμενον, παρουσιάζον πολλὰ χάσματα καὶ παραλείψεις στίχων.

Παρὰ ταῦτα εἰς πολλὰ σημεῖα τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον διέσωσε στίχους, οἵτινες δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὰς ἔντυπους ἐκδόσεις καὶ περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ ὑπάρῃ οὐδεμία ἀμφιβολία.

1) Διὰ τὴν περιγραφὴν τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων βλ. Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ—Κρητικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, ἐνθ. ἀν., σελ. 11-25.

Αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις ἐξ ἄλλου, εἰς πολλὰ σημεῖα, διέσωσαν γνησιωτέραν τὴν λεκτικὴν ἔκφρασιν. Πρὸς ἀποκατάστασιν ἐπομένως τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου χρειάζεται μακρὰ ἐργασία καὶ ἐπισταμένη συγκριτικὴ ἐρευνα τῆς ὁποίας ἡ ἔκτασις ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς παρούσης μελέτης, καὶ ἣτις ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ εἰς νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ μυστηρίου. Θὰ ἀρκεσθῶμεν ὅθεν πρὸς τὸ παρόν, μόνον εἰς τὴν ὑπόδειξιν τῶν κυριωτέρων στοιχείων τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν.

Α'. Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις τῆς Θυσίας διεφύλαξαν πληρέστερον τὸ κείμενον τοῦ πρωτοτύπου. Πράγματι ἀπὸ τὸ χειρόγραφον τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης ἔλλείπουν οἱ κάτωθι στίχοι ἀπαντῶντες εἰς τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις: 147-148, 211-212, 309-348, 431-432, 501-504, 513-514, 551-552, 653-654, 659-660, 673-742, 789-792, 801-802, 805-806, 823-824, 837-838, 875-876, 927-928, 969-970, 993-994, 1007-1008, 1053-1054, 1135-1136, 1139-1140, 1149-1150, ἥτοι συνολικῶς στίχοι 158 (*). Ἄλλ' ἐκ τούτων ἡ παράλειψις 40 στίχων (308-348) ὀφείλεται ἀναμφιβόλως εἰς ἀβλεψίαν τοῦ γραφέως, ὅστις παρέλιπε νὰ ἀντιγράψῃ σελίδα ἢ φύλλον τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν, καὶ ἄλλων 70 στίχων (673-742) εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ φύλλου 15 τοῦ Μαρκιανοῦ χειρογράφου.

Οὕτως ἀπομένουν 48 στίχοι τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων, μὴ ἀπαντῶντες εἰς τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἐξῆς δέκα προέρχονται ἐκ παραλλήλων χωριῶν τοῦ πρωτύπου τοῦ Groto: 431-432, 669-970, 993-994, 1007-1008, 1053-1054. Οἱ ὑπόλοιποι 38 στίχοι δὲν ἀπαντῶσι μὲν ἐν τῷ πρωτύπῳ, ἀλλ' ἐκ τῶν συμφραζομένων καὶ τῆς τεχνικῆς αὐτῶν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἶναι γνήσιοι, ὀφειλόμενοι εἰς τὸν ποιητὴν τῆς Θυσίας, ὅστις, ὡς εἶπομεν, ἠθέλησεν εἶς τινα σημεῖα νὰ ἀναπτύξῃ τὸ πρότυπόν του διὰ τῆς προσθήκης νέων στίχων καὶ εἰκόνων.

* * *

Καίτοι αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις διέσωσαν πληρέστερον τὸ κείμενον τῆς Θυσίας, ἐν τούτοις καὶ τὸ χειρόγραφον τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης παρέ-

1) Βλ. ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Γ. Μέγα ἐν τῇ μελέτῃ του: Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ—Κριτικὴ ἔκδοσις, ἔνθ. ἀν., σελ. 18-19.

χει σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ πρωτοτύπου, καὶ τοῦτο διότι διέσωσεν ὀδηγίας τινὰς καὶ ἱκανοὺς στίχους—τεσσαράκοντα ἕξ τὸν ἀριθμὸν—μὴ ἀπαντῶντας εἰς τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις καὶ περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ὁποίων οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Ὁ Μέγας, ὁμιλῶν περὶ τῶν στίχων τούτων, παρατηρεῖ ὅτι «οἱ πλεῖστοι εἶναι ἐμβόλιμοι καὶ διακρίνονται διὰ τὴν ἀστοχίαν καὶ ἀσάφειαν αὐτῶν, τινὲς δὲ ἀναπληροῦν στίχους δοκίμους τῆς ἐντύπου ἐκδόσεως», ἡ γνώμη ὅμως αὕτη δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα, δεδομένου ὅτι οἱ ἐν λόγῳ στίχοι οὔτε εἰς ἀντίφασιν εὐρίσκονται πρὸς τὸ ὑπόλοιπον κείμενον τοῦ μυστηρίου, οὔτε διακρίνονται δι' ἀστοχίαν καὶ ἀσάφειαν· ἀντιθέτως μάλιστα ἔχουν στενοτάτην σχέσιν πρὸς τὰ συμφραζόμενα, ἐνίοτε δὲ ἀποτελοῦν ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τούτων. Ὅτι δὲ εἶναι γνήσιοι καὶ οἷχι ἐμβόλιμοι, ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ὅτι οἱ πλεῖστοι αὐτῶν εἶναι ἀπλῆ μετάφρασις ἢ ἐλευθέρα ἀπομίμησις παραλλήλων χωρίων τοῦ Isach, ὅπερ μᾶς πείθει ὅτι δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τὴν φαντασίαν τοῦ γράψαντος τὸ χειρογράφον, ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῷ πρωτοτύπῳ.

Κατωτέρω ἀναγράφωμεν τοὺς στίχους τοῦ Μαρκιανοῦ χειρογράφου, οἱ ὅποιοι ἔλλειπουν ἀπὸ τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις καὶ τὰ πρὸς αὐτοὺς ἀντιστοιχοῦντα χωρία τοῦ δυτικοῦ μυστηρίου (1).

1) Ὁ παρὰ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἀριθμὸς δειλοῖ τὸν στίχον τῆς Θυσίας (ἐκδοσις Γ. Μέγα) μετὰ τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦν οἱ στίχοι τοῦ χειρογράφου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, τὰ δὲ παρὰ τὸ ἰταλικὸν κείμενον γράμματα τὴν πρῶξιν καὶ τὴν σσηνὴν τοῦ ἀντιστοίχου χωρίου τοῦ Isach.

- 14 Κι ἄμε ᾿ς τὴ γῆ τὴ μορεφτή (;) κ' ἐκεῖ ἀφέντης ὀρίζει
νὰ θυσιάσῃς τὸ παιδί πού ἐκεῖ ὁ καπνὸς μυρίζει.
- 66 Ἄμ' ὄρισες καὶ ἐξύγωξα τὴ μάνα του κ' ἐκεῖνο,
κ' ἐδὰ ξένος κι ὀλόξενος μέλλεται νὰ ᾿πομείνω.
- 74 Σηκώνεται ἀπὸ τὸ κρεββάτι του, κι ἀνάφτει τὸ καντήλι,
καὶ σέρονται εἰσὲ γωνιά, καὶ λέει μὲ τὰ χεῖλη.
- 160 Ἔτοῦτο εἶναι τὸ κρυφό, τὸ ᾿χωνα ὡς ἐμπόρου,
γιατὶ μεγάλες δυσκολιᾶς τέτοιας λογιᾶς ἐδώρου.
- 206 Ἐκάτεχα κ' ἐδώρου το, πὼς οἱ γυναῖκες ἔχου
νοῦ ἀχαμνό, καρδιά μικρή, μυστήρια δὲ κατέχου.
- 230 Ἐκεῖνος ὅπου τὰ καλὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ μᾶς φέρνει,
σ' ὄλους τσοὶ τόπους βρίσκεται κι ὁ κόσμος τότε παίρνει.
- 270 Ποιὰ μάτια νὰ τὸ δυναστοῦ, νὰ στέκου νὰ θωροῦσι,
ποιὰ χεῖλα τὴ κακομοιριά τοῦ Ἄβραάμ νὰ ποῦσι ;
Ποιὸ στήθος εἶναι μάρμαρο, νὰ μὴ κακοκαρδίση,
θωρῶντας τὸ γυμνὸ σπαθί, τὸ τρίβει κι ἀκονίζει ;
- 500 Ἔτσι κ' ἐγὼ ἦ ταλαίπωρη τὴν ἐγδοχή θὲ νὰ ᾿χω,
εἰς τὴ στρατιὰ πού πηαίνετε τὸ εἶντα θὲ νὰ μάθω.
- 920 Ὅπου ᾿ναι γριά κι ἀνήμπορη καὶ κατηγορημένη,
γιατὸ δικό μου θάνατο βαστᾶ καρδιά καημένη.
- 990 Θεὲ καὶ Πλάστη τοῦ οὐρανοῦ, Κύριε καὶ Θεέ μου,
ἂν ἦ καρδιά μου ἐπόνεσε, Θεέ, συχώρεσέ μου.
Ὅσαν παιδί μου σπλαχνικὸ ἤτρεμε τὸ μαχαῖρι,
γιὰ νὰ τοῦ κόψω τὸ λαιμὸ κρατῶντας τὸ ᾿ς τὸ χέρι.
Κ' ἐδάκρυσα θωρῶντας το, θωρῶντας τὸ δεμένο,
νὰ ᾿ναι ᾿ς τὴ γῆ γονατιστό, τὰ δάκρυα φορτωμένο.
Μέσα ἦ καρδιά ἔλακτάρισε τὸ χέρι νὰ σηκώσω,

In terra va di visione, et ivi...
in holocausto di tua man me l' offri. (A, α)

(οἱ στίχοι οὗτοι δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Isach)

Abrahamo solo, levato del letto col lume acceso. (A, β)

Orsù ti dirò pur ciò che Dio vuole,
ciò, che tu vuoi saper, ciò ch' io taceva. (A, γ)

Sapea bene
ch' ella ch' è donna, e ha il cor più infermo, e molle,
con minor sofferenza de la mia
soffrir dovea quest' angosciosa nova. (B, α)

(οἱ στίχοι οὗτοι δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Isach)

Chi potrà riguardar con occhio asciutto
l' atto stupendo e pio del padre?... (Χορὸς Γ)
E sentendo affillare il coltel poi,
che immerso sia nel suo sangue innocente... (Χορὸς Β)
Chi sarà quel sì crudo,
quel di pietà sì nudo? (Χορὸς Γ)

(οἱ στίχοι οὗτοι δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Isach)

(οἱ στίχοι οὗτοι δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Isach)

O Rè del Cielo, eterno, sacro, et santo...
hora mi doglio d' essermi doluto... (Δ, β)
ma con qual core imprimerò il coltello
nel cor del figlio... (Δ, α)
Hor piango d' haver pianto

- σὰ μ' ὄρισε ἡ χάρη σου θυσία νὰ σοῦ δώσω.
Ἔκλαιρα καὶ παρακαλῶ συμπίθιο νὰ μοῦ δώση
καὶ εὐχαριστῶ τὴν χάρη σου ὅπου ἔχε τὸ γλυτώσει.
- 1004 Ἐδὰ ποῦ ἐγένη ὄρισμός τοῦ Θεοῦ καὶ ξετελειώθη
καὶ τὸ μαντάτο τὸ πρικὺ εἰσὲ γλυκὺ ἐδόθη.
- 1006 Τώρα ἡ θυσία ἐγένηκε ἔς τὸν Κύριον καὶ Θεό μας
ὅσο μποροῦμε ἄς ιρέζουμε, νὰ πᾶμε ἔς τὴν ὁδὸ μας.
- 1042 Θωρεῖς τὸ πῶς γλακᾶ ὁ Σίμπας καὶ πιλαλεῖ καὶ πηαίνει,
ὦ Σάρρα, καὶ τί ὄμορφο μαντάτο σ' ἀνιμένει.
- 1114 Κερά μου, στέκε ἀπάνω σου, ἀλίμονο ἐλιγώθη,
μὲ τὴ χαρὰ τοῦ Ἰσαὰκ ἔς τὸ σιῆθος ἐπληγώθη.
- 1116 Κερά μου, καὶ συνήφερε, κερά μου, ξεζαλίσου,
γιατί, κερά μου, ἤφταξε ἔς τὸ σπίτι τὸ παιδί σου.
- 1149 Ἐς τοὺς χίλιους ἑξακόσιους τριανταπέντε ἐγένη,
ἰν βέρσο ἀπὸ ἵνα κρητικὸ εὐλάβεια γιὰ νὰ δίνη.
Ὅσοι καὶ ἂν τὴ διαβάσωσι τὸν Κύριον νὰ ὑμνοῦσι
ἀπὸ καρδιάς, ὡς εἶν' πρεπό, νὰ τὸν δοξολογοῦσι
σὺν τῷ Πατρὶ καὶ Πνεύματι, μαζὺ μὲ τὴν Μαρίαν,
τὴν Θεοτόκον, τὴν κερά, τοῦ κόσμου σωτηρίαν.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀντιπαραβολῆς προκύπτει, ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν ἐν τῷ Μαρκιανῷ χειρογράφῳ ἀπαντῶντων στίχων τῆς Θυσίας ὀφείλονται εἰς τὴν ἀπομίμησιν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πιστὴν, παραλλήλων στίχων τοῦ προτύπου, καὶ εἰδικώτερον :

Τὸ μετὰ τὸν στίχον 14 δίστιχον τοῦ Μαρκιανοῦ χειρογράφου, καίτοι ἔχει ὑποσιτῆ ἀλλοίωσιν κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν, εἶναι πρόδηλον ὅτι ὀφείλεται εἰς ἀπομίμησιν τοῦ Isach. Διὰ τῆς λέξεως «μορεφτή» (*γη μορεφτή*), ὁ ποιητὴς ἠθέλησε νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἰταλικὴν λέξιν «*visione*» (*terra di visione*—*γη ὀπτασίας*), ἀλλ' ὡς αὕτη ἔχει ἐν τῷ χειρογράφῳ, στερεῖται οἰασδῆποτε σημασίας, ἴσως δὲ ὁ ποιητὴς νὰ εἶχε γράψῃ («*δνειρευτή*» ἢ ἄλλην τινὰ λέξιν, τὴν ὁποίαν διεστρέβλωσεν ὁ ἀντιγραφεύς).

Τὸ μετὰ τὸν στίχον 66 δίστιχον τοῦ χειρογράφου δὲν ἀπαντᾷ μὲν ἐν τῷ προτύπῳ, ἀλλά, καίτοι ἀσφαλῶς ἔχει ὑποσιτῆ ἀλλοίωσιν ὑπὸ τοῦ

(οἱ στίχοι οὗτοι δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Isach)

Horsu torniamo a casa, o padre, tosto. (Δ, β)

(οἱ στίχοι οὗτοι δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Isach)

Muoio nel troppo gaudio, che m'ingombra. (Ε, γ)

Ripiglia homai lo spirto... sveglia la voce. (Ε, γ)

(οἱ στίχοι οὗτοι δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Isach)

ἀντιγραφῆως, δὲν παρουσιάζει ἀντίφασιν τινα πρὸς τὰ λοιπὰ ὑπὸ τοῦ Ἄβραάμ λεγόμενα, ὅστις φοβεῖται μήπως, μανθάνουσα τὴν ἀπώλειαν τοῦ τέκνου τῆς, ἡ Σάρρα ἀποθάνῃ, καὶ ἐπομένως ἀπομείνῃ οὗτος μόνος καὶ ἔρημος. Ἡ φράσις «ξένος καὶ ὀλόξενος» ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ διστίχῳ 425—426 τοῦ χειρογράφου :

τώρα ποιὰ νά 'ναι ἡ ἀφορμὴ καὶ θέλεις νά μ' ἀφήσῃς
τώρα ξένη κι ὀλόξενη, τοῦ πόνου καὶ τοῦ κρίσης ;

Ἡ μετὰ τὸν στίχον 74 διδασκαλία τοῦ χειρογράφου, τὴν ὁποίαν ὁ ἀντιγραφῆς κακῶς ἐνέταξεν ἐμμέτρως ἐν τῷ κειμένῳ, ἐπαναλαμβάνει σχετικὴν ὁδηγίαν τοῦ προτύπου. Εἶναι φανερόν ὅτι διὰ λόγους καθαρῶς τεχνικούς, ἢ σκηνῆ τοῦ θεάτρου, ἥτις μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης παρέμενε σχεδὸν σκοτεινὴ, διευκολύνουσα τὴν ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐμφάνισιν τοῦ Ἀγγέλου, ἔπρεπε νὰ φωτισθῇ, δι' ὃ ὁ ποιητὴς ὀρίζει ὅτι εἰς τὸ σημεῖον

τοῦτο ὁ Ἄβραάμ ἐγείρεται ἐκ τῆς κλίνης καὶ ἀνάπτει τὸ καντήλι (1).

Οἱ μετὰ τοὺς στίχους 160 καὶ 206 στίχοι τοῦ χειρογράφου ὀφείλουσι τὴν προέλευσίν των εἰς τὰ παράλληλα χωρία τοῦ Isach. Καὶ εἰς μὲν τὸ πρῶτον ὁ Ἄβραάμ ἀποκαλύπτει εἰς τὴν σύζυγόν του τὴν θείαν ἐντολήν, εἰς δὲ τὸ δεύτερον κατηγορεῖ τὰς γυναῖκας διὰ τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν λιποψυχίαν των.

Τὸ μετὰ τὸν στίχον 230 δίστιχον (2) δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῷ προτύπῳ, δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐλευθέρᾳ ἀπόδοσις παραλλήλων στίχων τοῦ Isach, ὅπου ἀπαριθμοῦνται τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παρεχόμενα ἀγαθὰ (βλ. πρῶξις Β, σκηνή α').

Οἱ στίχοι, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν μετὰ τὸν στίχον 270 ἀποτελοῦν συνέχειαν τοῦ θρήνου τοῦ Ἄβραάμ διὰ τὴν θυσίαν τοῦ υἱοῦ του καὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸν παράλληλον θρήνον τοῦ Χοροῦ Γ τοῦ Isach. Τὴν προέλευσιν ἐκ τοῦ χορικοῦ μαρτυρεῖ ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ καὶ ἡ χρῆσις τοῦ τρίτου πληθυντικοῦ προσώπου.

Τὸ μετὰ τὸν στίχον 500 δίστιχον τοῦ χειρογράφου δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς παραλλήλους στίχους τοῦ Isach, εὐρίσκεται ὅμως ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ πρὸς τὰ συμφραζόμενα καὶ συμπληροῖ τὸ νόημα τοῦ σχετικοῦ χωρίου. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὸ μετὰ τὸν στίχον 920 δίστιχον, ὅπου ὁ Ἰσαὰκ ἐκδηλοῖ τὴν ἀνησυχίαν του διὰ τὴν κατάστασιν τῆς μητρὸς του.

Οἱ στίχοι τοῦ χειρογράφου, οἱ ὁποῖοι ἔπονται τοῦ στίχου 990, εἶναι ἀπομίμησις παραλλήλων στίχων τοῦ Isach καὶ, παρὰ τὴν διάφορον φραστικὴν μορφήν, εἶναι φανερὸν ὅτι συγγενεύουν στενότατα πρὸς ἐκείνους, ἀφοῦ εἰς ἀμφοτέρα τὰ παράλληλα ταῦτα χωρία ὁ Ἄβραάμ ἐκφράζει τὴν μετάνοιάν του, διότι, παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ πόνου, ἔδειξε σημεῖα ἀδυναμίας καὶ ἔλλειψιν βαθυτέρας πίστεως.

Τὸ μετὰ τὸν στίχον 1004 δίστιχον τοῦ χειρογράφου δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῷ προτύπῳ ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφήν, ἀλλ' ὅπωςδήποτε εὐρίσκεται ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσαὰκ λεγόμενα καὶ ἀποτελεῖ εὐστοχον τούτων συμπλήρωσιν.

Τὸ μετὰ τὸν στίχον 1006 δίστιχον τοῦ χειρογράφου ἀποτελεῖ ἐλευθέρᾳ ἀπόδοσιν παραλλήλου χωρίου τοῦ Isach καὶ ἐκφράζει τὴν ἐπι-

1) Ἐν τῷ Isach τὸ γεγονός ὑπογραμμίζεται καὶ περαιτέρω, ὅταν ἡ Σάρρα ἀφντισθεῖσα λέγει πρὸς τὸν Ἄβραάμ τὰ ἑξῆς (Α, γ):

e qual cagion levar ti fa quest' hora
e accender la lucerna quasi spenta?

2) Ἀνάλογος ἔκφρασις ἀπαντᾷ καὶ εἰς τοὺς στίχους 223-224:
ἡ χάρις σου μοῦ τό 'πεψε καὶ πάλι μοῦ τὸ παίρνει,
καὶ τὰ καλὰ καὶ τ' ἀγαθὰ ἡ χάρις σου τὰ φέρνει.

θυμίαν τοῦ νεαροῦ υἱοῦ τοῦ Ἀβραάμ, ὅπως, μετὰ τὴν σωτηρίαν του, ἐπανέλθει τὸ ταχύτερον εἰς τὴν οἰκίαν.

Τὸ μετὰ τὸν στίχον 1042 δίστιχον τοῦ χειρογράφου δὲν ἀπαντᾷ μὲν τῷ προτύπῳ, ἔχει ὅμως στενοτάτην σχέσιν πρὸς τὰ συμφραζόμενα (1).

Τὰ μετὰ τοὺς στίχους 1114 καὶ 1116 δίστιχα τοῦ χειρογράφου ἀποτελοῦν ἐλευθέραν ἀπόδοσιν παραλλήλων στίχων τοῦ προτύπου καὶ συμπλήρωσιν τῆς σχετικῆς περιγραφῆς.

Τέλος οἱ μετὰ τὸν στίχον 1149 στίχοι τοῦ χειρογράφου οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὸ πρότυπον—ὡς καὶ οἱ τελευταῖοι στίχοι τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων τοῦ κρητικῆς μυστηρίου—προσετέθησαν δ' ἀσφαλῶς ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως, ὅστις ἔκρινε καλὸν νὰ δηλώσῃ τὴν χρονολογίαν τῆς ἀντιγραφῆς καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν θεῖαν εὐλογίαν διὰ τοὺς ἀναγνώστας τοῦ δράματος.

Κατὰ ταῦτα ἐκ τῶν ἀνωτέρω 46 στίχων, οἵτινες ἀπαντῶσι μόνον εἰς τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον, οἱ 28 εἶναι ἀπομίμησις παραλλήλων χωρίων τοῦ προτύπου, οἱ 12 δὲν ἀπαντῶσι μὲν ἐν τῷ Isach, ἀλλ' ὅπως δὲ ποτε εὐρίσκονται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰ συμφραζόμενα, καὶ μόνον οἱ τελευταῖοι ἕξ στίχοι εἶναι πρόσθετοι καὶ ὀφείλονται εἰς τὸν ἀντιγραφέα, ὅστις ἠκολούθησεν εἰς τοῦτο τὸ παράδειγμα ἄλλων συγχρόνων συναδέλφων του. Ἐπομένως πλὴν τῶν τελευταίων τούτων, οἱ λοιποὶ στίχοι πρέπει νὰ ἐνταχθῶσιν ἐντὸς τοῦ κειμένου τῆς Θυσίας ὡς γνήσιοι, ὀφειλόμενοι εἰς τὸν κάλαμον αὐτοῦ τούτου τοῦ ποιητοῦ.

* * *

Αἰσθηταὶ διαφοραὶ ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων καὶ τοῦ Μαρκιανοῦ χειρογράφου τόσον εἰς τὴν ἀντιγραφὴν τῶν ὀνομάτων τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ δράματος, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐν αὐτῷ παρεχομένας διδασκαλίας.

Τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων τοῦ μυστηρίου ὡς ἐξῆς ἀναγράφονται εἰς τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις τῆς Ἑνετίας: Ἄγγελος, Ἀβραάμ, Σάρρα, Ἰσαάκ, Σιμπάν, Σόφερ, Ἄντα, Φάμαρ. Τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον, ἐνῶ ἐπαναλαμβάνει ἀκριβῶς τὰ ὀνόματα τῶν κυρίων προσώπων, ἔχει ἀλλοιώσει ἐν μέρει τὴν γραφὴν τῶν ὀνομάτων τῶν δούλων, ἅτινα ἀναγράφει ὡς ἐξῆς: Sibas καὶ Siban, Sofer, Athamena καὶ Atham, Thamar. Εἶναι προφανὲς ὅτι αἱ ἐντυποὶ ἐκδόσεις ἀποδίδουν πιστότερον τὴν γραφὴν τοῦ προτύπου. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς διδασκαλίας τοῦ μυστηρίου, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἐξῆς: Τὸ πρότυπον δὲν ἀναφέρει οὐδεμίαν διδασκαλίαν ἐντὸς τοῦ κειμένου, ἐνῶ τοιαύτας

1) Πρὸς τὸ δίστιχον τοῦτο συγγενεῦσιν καὶ ἄλλα χωρία τῆς Θυσίας, ὡς οἱ στίχοι 1003-1004 καὶ 1061-1062.

διδασκαλίας αναγράφουν αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις εἰς τοὺς κάτωθι στίχους :

στ. 142 : Ο ΑΒΡΑΑΜ λέγει σιγανὰ

» 752 : ΑΒΡΑΑΜ λέγει σιγανὰ

» 756 : Ἐτοῦτο λέγει δυνατὰ

» 766 : ΑΒΡΑΑΜ λέγει σιγανὰ

» 868 : Γονατίζει καὶ προσεύχεται (ὁ Ἰσαὰκ)

Τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον, ἀκολουθοῦν εἰς τοῦτο τὸ πρότυπον, δὲν ἀναφέρει τὰς διδασκαλίας ταύτας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι αὗται δὲν ὑπῆρχον ἐν τῷ πρωτύπῳ, ἀλλὰ προσετέθησαν βραδύτερον ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τῆς Ἑνετίας.

Ἐν τῷ Isach ὑπάρχουσιν ἀνιθέτω, αἱ ἐξῆς διδασκαλῖαι ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν κάτωθι σκηνῶν :

A, β : Abrahamo solo, levato del letto col lume acceso.

B, α : Abrahamo solo

B, β : Abraham, Siban, Sofer servi

Ἐκ τούτων τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον ἐπέλαβε μόνον τὴν πρώτην διὰ τοῦ διστίχου :

σηκώνεται ἀπὸ τὸ κρεβάτι του, καὶ ἀνάφτει τὸ καντήλι
καὶ σέρνεται εἰσὲ γωνιά, καὶ λέει μὲ τὰ χεῖλη,

περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλήσαμεν ἤδη ἀνωτέρω, παρέλιπε δὲ τὰς ἄλλας δύο ὡς περιττάς, τὴν μὲν πρώτην ὡς ὑπονοουμένην ἐκ τῶν συμφραζομένων, τὴν δὲ δευτέραν ἐκ τοῦ στίχου 237, ἐνθα δηλοῦται ἡ ἰδιότης τοῦ Σιμπάν καὶ τοῦ Σόφερ ὑπὸ τοῦ ὁμιλοῦντος Ἀβραάμ :

Σιμπάν, Σόφερ, δοῦλοι πιστοί, ξυλνᾶτε, σηκωθῆτε.

Ἐξ ἄλλου τὸ χειρόγραφον προσέθεσε διδασκαλίαν μετὰ τὸν στίχον 195 ὡς ἐξῆς : « Ἀθαμένα καὶ Θάμαρ, οἱ κοπέλλες », τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν ἐπιναλαμβάνουν οἱ ἔντυποι ἐκδόσεις.

Τέλος, ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ μυστηρίου τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον παρέχει τὴν ἐξῆς διδασκαλίαν : « Ἄγγελος πρὸς τὸν Ἰσαὰκ » (κατὰ παραδρομὴν ἀντὶ Ἀβραάμ), ἐνῶ αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις γράφουν ἀπλῶς Ἀβραάμ. Ἐν τῷ πρωτύπῳ ἀναγράφονται τὰ πρόσωπα τῆς σκηνῆς : « Angelo et Abrahamo ».

Τοὺς στίχους 103 - 104 τὸ χειρόγραφον, ἐξ ἀβλεψίας τοῦ γράφοντος, ἀπέσπασεν ἀπὸ τὴν ὁμίλιαν τοῦ Ἀβραάμ καὶ προσέθεσεν εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς Σάρρας προφερομένους. Αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις ἀποδίδουν ὀρθῶς τοὺς στίχους τούτους εἰς τὸν Ἀβραάμ, ὡς ἐν τῷ πρωτύπῳ.

Ἐσφαλμένως τὸ χειρόγραφον ἀπέδωσεν εἰς τὸν Σιμπάν τοὺς στίχους 1091-1092, ἐνῶ ὀρθότερον αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις ἀποδίδουν τούτους εἰς τὴν Τάμαρ. Τὸ πρότυπον δὲν περιέχει τοὺς στίχους τούτους.

Ἐκ παραδρομῆς τοῦ γραφέως ἀποδίδονται ἐν τῷ χειρογράφῳ οἱ στίχοι 1101-1102 εἰς τὴν Σάρραν, ἀντὶ εἰς τὸν Σιμπάν, ὡς ὀρθῶς γίνεται εἰς τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις,

Σύγχυσις παρατηρεῖται εἰς τὴν ἀπόδοσιν στίχων τινῶν εἰς τοὺς δούλους, τοῦτο δὲ ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ Κρηὶς ποιητὴς ἐπέφερον ἐν τῇ Θυσίᾳ αἰσθητὰς μεταβολάς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν δρᾶσιν τούτων. Ὁπωσδήποτε τὸ χειρόγραφον ἀκολουθεῖ πιστότερον τὸ δυτικὸν μυστήριον, καὶ ἐπομένως οἱ στίχοι πρέπει νὰ ἀποδοθῶσιν ὡς τοῦτο ὀρίζει, ἦτοι :

Οἱ στίχοι 583 ἐπ. πρέπει νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν Σιμπάν καὶ ὄχι εἰς τὸν Σόφερο.

Εἰς τοὺς στίχους 583 καὶ 589 πρέπει νὰ γραφῇ Σόφερο καὶ ὄχι Σιμπάν.

Οἱ στίχοι 597 ἐπ. πρέπει νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν Σόφερο καὶ ὄχι εἰς τὸν Σιμπάν.

Εἰς τὸν Σόφερο πρέπει νὰ ἀποδοθῶσι καὶ οἱ στίχοι 603-606 κατὰ συνέχειαν ἄνευ διακοπῆς τινος.

Οἱ μετὰ τὸν στίχον 647 στίχοι πρέπει νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν Σόφερο καὶ ὄχι εἰς τὸν Σιμπάν.

Οἱ στίχοι 1027-1032 πρέπει νὰ ἀποδοθῶσιν ἄνευ διακοπῆς, ὡς συνέχεια τῶν προηγουμένων, εἰς τὸν Σιμπάν καὶ μόνον οἱ στίχοι 1033-1034 εἰς τὸν Σόφερο.

*Ἄξιον ἰδιαίτερας μνείας εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τόσον εἰς τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις ἀναφέρεται ὁ Σιμπάν ὡς σπεύσας νὰ ἀναγγεῖλῃ εἰς τὴν Σάρραν τὴν εὐχάριστον εἶδῃσιν τῆς σωτηρίας τοῦ Ἰσαάκ, ἐνῶ ἐν τῷ προτύπῳ τὴν ἀγγελίαν φέρει ὁ Σόφερο. Ἐπομένως ὅλα τὰ σχετικὰ χωρία εἰς μὲν τὸν Isach ἀποδίδονται εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον, ἐνῶ εἰς τὸ κρητικὸν μυστήριον ἀποδίδονται εἰς τὸν πρῶτον.

Β'. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῆς Θυσίας.

Ἐξ ἴσου δυσχερῆς πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου εἶναι καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῆς Θυσίας, δεδομένου ὅτι αἱ γνωσταὶ πηγαὶ δὲν διέσωσαν, ὡς ἤδη ἀναφέρομεν, γνήσιον τὸ λεκτικὸν ἰδίωμα τοῦ πρωτοτύπου (1). Διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ὄθεν γνησιωτέραν ἀποκατάστασιν τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ μυστηρίου, ἐκτὸς τῆς λεπτομερεστεράς μελέτης τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων αὐτοῦ,

1) Βλ. σχετικῶς ὅσα γράφω ἐν τῇ βιβλιοκρισίᾳ μου : Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ—Κριτικὴ ἐκδοσις Γ. Μέγα, Νέα Ἑστία, ἔτος 17 (1943), τόμ. 34ος, σελ. 1158.

εἶναι ἀνάγκη νὰ προσφύγωμεν καὶ εἰς ἄλλα βοηθητικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ παράσχωσι σημαντικὴν ἐπικουρίαν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Τοιαῦτα στοιχεῖα εἶναι ἡ συγκριτικὴ ἔρευνα: 1) πρὸς τὸ μυστήριον τοῦ Grotto, 2) πρὸς τὰ παράλληλα χωρία αὐτοῦ τούτου τοῦ μυστηρίου, 3) πρὸς τὸ κρητικὸν ἔπος Ἐρωτόκριτος, καὶ 4) ἡ μελέτη τῆς στιχουργικῆς καὶ τῆς ἐν γένει φιλολογικῆς μορφῆς τοῦ μυστηρίου.

Ἡ ἔρευνα ὅμως αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμπληρωθῇ ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ, ἀλλὰ μόνον ἐν νέᾳ ἐκδόσει τῆς Θυσίας. Ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς βραχείαν μνειάν τῶν κρητικῶν, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ μέλλον ἐκδότης, καὶ εἰς τὴν ἀναγραφὴν χαρακτηριστικῶν τινῶν παραδειγμάτων πρὸς διευκρίνησιν τῶν ἀνωτέρω (1).

* *

α) Ἡ παραβολὴ πρὸς τὸ πρότυπον τοῦ Grotto.— Ἐνῶ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τῆς Θυσίας, μεγάλην συμβολὴν παρέχει, ὡς εἶδομεν, ἡ ἀντιπαραβολὴ πρὸς τὸν Isach τοῦ Grotto, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλωσσικὴν αὐτῆς μορφήν, ἡ συμβολὴ αὕτη εἶναι πολὺ περιορισμένη, καὶ τοῦτο διότι ὁ Κρῆς ποιητὴς δὲν μετέφρασε δουλικῶς τὸ πρότυπον του, ἀλλ' ἀνέπλασε τελείως τοῦτο, τόσον ἀπὸ στιχουργικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ καθαρῶς λεκτικῆς ἀπόψεως. Καίτοι ὅμως ματαίᾳ θὰ ἀπέβαιεν οἰαδήποτε ἀπόπειρα φραστικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ κρητικοῦ μυστηρίου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δυτικοῦ προτύπου, ἐν τούτοις εἰς τινὰ σημεῖα ὁ Isach δύναται ἐμμέσως νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ, ἰδίως ἐν περιπτώσει ἀσυμφωνίας μεταξὺ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων καὶ τοῦ Μαρκιανοῦ χειρογράφου τῆς Θυσίας. Ἴδου παραδείγματά τινα:

1) Ἀντὶ τοῦ στίχου 106 τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων:

ἡ ἔμιλιά σου φανερὰ τὸ μαρτυρᾷ πὼς κλαίγεις,

τὸ χειρόγραφον τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης γράφει:

ἡ ἔμιλιά σου μαρτυρᾷ ἀπὸ καρδιᾶς πὼς κλαίγεις.

Εἰς τὸν ἀντίστοιχον στίχον τοῦ Isach «al parlar pien di tristezza», ὑπογραμμίζεται ἰδιαιτέρως ὅτι ἡ ὁμιλία τοῦ Ἀβραάμ ἦτο «μεστὴ λύπης», τὴν ἰδέαν δὲ ταύτην ἀποδίδει πιστότερον ἢ ἔκφρασις τοῦ Μαρκιανοῦ χειρογράφου, ἥτις πρέπει διὰ τοῦτο νὰ προτιμηθῇ.

2) Ἀντιθέτως ὁ στίχος 747 τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων:

ἐγὼ σηκώνω τοὺς δαυλοὺς ὁποῦ μᾶς κάνουν χρεία,

ἀποδίδει πιστότερον ἢ τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον τὸ κείμενον τοῦ

1) Καίτοι ἔχω συγκεντρώσει πολλὰ παραδείγματα δι' ἐκάστην βοηθητικὴν πηγήν, ὅμως περιορίζομαι εἰς τὴν ἀναγραφὴν δύο ἢ τριῶν μόνον δι' ἐκάστην αὐτῶν, ἐπιθυμῶν νὰ ἀποφύγω περιττὸν φόρτον εἰς τὴν παρούσαν μελέτην.

Isach, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπαντᾷ ἡ φράσις «io ne vengo carico de la legna» καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ προτιμηθῇ.

Καὶ εἰς ἄλλα χωρία ἡ ἐπιμελὴς ἀντιπαραβολὴ πρὸς τὸν Isach δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ γνησίου κειμένου τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ.

* *

β') Ἡ σύγκρισις πρὸς τὰ παράλληλα χωρία τῆς Θυσίας.—Ἄλλο κριτήριον διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τῆς Θυσίας εἶναι ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν παραλλήλων χωρίων αὐτῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι θὰ ἦτο παρακεκινδυνευμένον «νὰ προσδώσωμεν εἰς τὸ ἔργον ὁμοιομορφίαν διὰ τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι» (1), οὐδὲν ὅμως σοβαρὸν κώλυμα ὑπάρχει ἵνα υἱοθετήσωμεν τοιαύτην ὁμοιομορφίαν, ὅταν καὶ ἄλλα στοιχεῖα μαρτυροῦν ὑπὲρ αὐτῆς, ὡς θὰ ἀποδείξωσι τὰ κατωτέρω παραδείγματα :

1) Στενὴν συγγένειαν παρουσιάζουν μεταξύ των οἱ κατωτέρω στίχοι τῆς Θυσίας :

στ. 72 : καὶ πάρη πέτραν καὶ δαρθῆ καὶ κακοθανατίση

στ. 364 : καὶ πιάσω ἄρμα καὶ σφαγῶ καὶ κακοθανατίσω

στ. 1006 : καὶ τίς κατέχει ἄν ἤπιασε μαχαίρι καὶ νὰ ἴσφαγή ;

Εἰς τὸν στίχον 72 ἡ λέξις π ἄ ρ η πρέπει νὰ ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ π ι ἄ σ η, ἀφοῦ εἰς τὰ παράλληλα χωρία γίνεται χρῆσις τοῦ τελευταίου τούτου ρήματος. Ὅτι δὲ αὕτη εἶναι ἡ ὀρθὴ μορφή, μαρτυροῦν ὁ ἀντίστοιχος στίχος τοῦ Μαρκιανοῦ χειρογράφου :

καὶ πιάση πέτρα καὶ δαρθῆ καὶ κακοθανατίση,

ἀλλὰ καὶ παράλληλα χωρία τοῦ Ἐρωτοκρίτου (2), ὡς :

Α' 720 : πιάνω μαχαίρι νὰ σφαῶ, νὰ κακοθανατίσω

Γ' 308-309 : καὶ κάνει χρεῖά ᾧ τῆ χέρα μου νὰ πιάσω τὸ μαχαίρι
κ' εἰς δυὸ νὰ σκίσω τὴν καρδιά.

2) Ὁ στίχος 418 τῆς Θυσίας ἔχει ὡς ἐξῆς :

γὰ κείνο κείτεσαι, κλιτὸ καὶ παραπονεμένο

πρὸς αὐτὸν συγγενεύουν καὶ οἱ κάτωθι στίχοι τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων :

στ. 572 : καὶ σὲ θωρῶ πολλὰ κλιτό, πολλὰ χαμηλωμένο

στ. 796 : δὲν τὸ θωρεῖς πὼς εἶν' κλιτό, πολλὰ χαμηλωμένο ;

Ἡ γραφὴ τοῦ στίχου 418 π α ρ α π ο ν ε μ έ ν ο εἶναι ἡ γνησιωτέρα

1) Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ—Κριτικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, ἐνθ. ἄν., σελ. 26.

2) Τὰ χωρία τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀναγράφω ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Στ. Ξανθοῦδίδου : Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, Ἐκδοσις κριτικὴ, ἐν Ἑρακλείῳ Κρήτης, 1915.

καὶ πρέπει νὰ υἰοθετηθῆ καὶ εἰς τοὺς παραλλήλους στίχους 572 καὶ 796 ἀντὶ τῆς γραφῆς π ο λ λ ἄ χ α μ η λ ω μ ἔ ν ο . Ὅτι τὸ πρωτότυπον περιεῖχε τὴν γραφὴν π α ρ α π ο ν ε μ ἔ ν ο καὶ εἰς τοὺς ἄλλους στίχους, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ χειρόγραφον τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης καὶ εἰς τοὺς στίχους τούτους γράφει «κλιτὸ καὶ παραπονεμένο», ὡς ἐν τῷ στίχῳ 418.

3) Ὁ στίχος 143 εἰς μὲν τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις ἀπαντᾷ ὡς ἐξῆς :
καημένη, κ' ἐπροφήτεψες ὡς ἦρθες ἴπ' α' ε' τὸ στρῶμα
εἰς δὲ τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον ὡς ἐξῆς :

καημένη, κ' ἐπροφήτεψες ὡς ἦρθες ἐκ τὸ στρῶμα.

Ἡ γραφὴ τοῦ χειρογράφου εἶναι ἡ ὀρθότερα, δεδομένου ὅτι ἡ Σάρρα δὲν μετέβη εἰς τὴν κλίνην, ἀλλ' ἀντιθέτως, ἐγεροθεῖσα ἐκ τῆς κλίνης της μετέβη πρὸς τὸν ἤδη ἐγεροθέντα καὶ προσευχόμενον Ἀβραάμ. Τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς πρὸς τοὺς στίχους 109-110 τοῦ μυστηρίου :

δὲν εἶν' καιρὸς νὰ κείτωμαι καὶ νά' μαι ἀναπαυμένη,
μὰ θέλω νά' ῥθω νὰ μοῦ ἴπης, τί ναι ποὺ σὲ βαρῆνει.

4) Εἰς τὸν στίχον 800 τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων :

τοῦτο τὸ δροσερὸ κορμί, ποὺ τρέμει σὰν καλάμι,
τὸ χειρόγραφον ἀντὶ τῆς λέξεως κ α λ ἄ μ ι γ ρ ἄ φ ε ι κ α λ α μ ἄ κ ι .
Νομίζω ὅτι ἐδῶ εἶναι ὀρθότερα ἡ γραφὴ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων, ἥτις ἐπαναλαμβάνει σχεδὸν αὐτολεξεῖ τὸν παράλληλον στίχον 36 :

καὶ νὰ συντρέξῃ τὸ κορμί, ποὺ τρέμει σὰν καλάμι.

**

γ') Ἡ ἀντιπαραβολὴ τῆς Θυσίας πρὸς τὸν Ἐρωτόκριτον.—Δεδομένον ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ παρουσιάζουν μεταξὺ των μεγάλην συγγένειαν καὶ ὅτι ἀνήκουν ἴσως εἰς τὸν αὐτὸν συγγραφέα, εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν δύο κειμένων δύναται ἀμοιβαίως νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου αὐτῶν. Παραδείγματά τινα θὰ ἀποδείξωσι τὴν ἀνάγκην τῆς τοιαύτης ἐρεύνης.

1) Ἐν τῷ στίχῳ 295 τῆς Θυσίας αἱ περισσότεραι ἐκδόσεις τῆς Ἐνετίας γράφουν :

στρέφει' ἐδῶ, στρέφει' ἐκεῖ, ὡσὰν περιορισμένη.

Παράλληλος στίχος τοῦ Ἐρωτόκριτου (B' 2108) ἔχει οὕτω :

στρέφει' ἐπά, στρέφει' ἐκεῖ, νὰ τόνε ἴδοῦ γυροῦγει,

πρὸς τὴν γραφὴν δὲ ταύτην τοῦ Ἐρωτοκρίτου συμφωνεῖ πλήρως καὶ τὸ χειρόγραφον τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης. Ὅθεν ἡ γραφὴ σ τ ρ ἔ φ ε ι τ'

ἐπὶ ἀπὸ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς γνησιωτέρα καὶ νὰ υἰοθετηθῆ ἐν τῇ
Θυσίᾳ.

2) Ὁ στίχος 198 τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων τῆς Θυσίας :

κ' ἐγλώμνιανεν ἡ ὄψη τση καὶ τῶν νεκρῶν ὁμοιώθη,
εἶναι ἀνάλογος πρὸς τοὺς κάτωθι στίχους τοῦ Ἐρωτοκρίτου :

Α' 1814 : ἄσπρη, γλομῆ, σὰν τοῦ νεκροῦ, ἔτοιᾳς λογῆς ἐγίνη

Β' 2404 : κ' ὕστερα πάλι ἐγλόμνιανε κι ὡσὰ νεκρὸς ἐγίνη

Γ' 1146 : καὶ τοῦ νεκροῦ τὸ πύχισμα εἶχεν τὸ πρόσωπόν της

Ε' 434 : κι ὡσὰν τὴν εἶδε ὡς τοῦ νεκροῦ ἡ ὄψιν του ἀπομένει κλπ.

Νομίζω ὅτι καὶ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ στίχῳ τῆς Θυσίας ἡ γενικὴ τοῦ πληθυν-
τικοῦ τ ὠ ν ν ε κ ρ ὠ ν πρέπει ν' ἀντικατασταθῆ διὰ τῆς γενικῆς τοῦ
ἐνικοῦ τ ο ὕ ν ε κ ρ ο ὕ, ὡς ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ ἀπανιᾶ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ
Μαρκιανῷ χειρογράφῳ, ὅπου ὁ στίχος 198 ἔχει ὡς ἑξῆς :

κ' ἐγλώμνιανεν ἡ ὄψη τση, κι ὡς τοῦ νεκροῦ ἐσώθη.

3) Ὁ στίχος 380 τῆς Θυσίας εἰς τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις ἔχει ὡς
ἑξῆς :

κ' ἐπλήθηνες ἔς τὴν ἀρετή, ἔς τὴ γνώμη κ' εἰς τὴ χάρη.

Τὸ χειρόγραφον τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης ἀντὶ τῆς λέξεως γ ν ὠ μ η
γράφει γ ν ὠ σ η, τὴν γραφὴν δὲ ταύτην παρέχει καὶ παράλληλος στί-
χος τοῦ Ἐρωτοκρίτου (Α' 58) ἔχων οὕτω :

κ' ἐπλήθηνε ἔς τὴν ὁμορφιά, ἔς τὴ γνώση καὶ ἔς τὴ χάρη.

Νομίζω ὅτι ἡ γραφὴ γ ν ὠ σ η πρέπει νὰ υἰοθετηθῆ ὡς γνησιωτέρα,
τοσοῦτῳ μᾶλλον καθόσον ἀποδίδει πιστότερον τὴν λέξιν science, ἣτις
περιέχεται εἰς τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα Paris et Vienne καὶ εἰς τὸ ἀν-
τίστοιχον σημεῖον τῆς ἐκθέσεως τῶν γεγονότων «Ladicta Vienne com-
menca a croistre et a multiplier en tres grande beaute et en tres
grant science», ἔξ οὗ φαίνεται ὅτι ὁ Κορνᾶρος ἐμιμήθη τὸν παράλλη-
λον στίχον τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

4) Ἐπίσης ἀντὶ τῆς γραφῆς φ τ ρ ε ι ᾶ σ ε τοῦ στίχου 365 τῶν ἐν-
τύπων ἐκδόσεων τῆς Θυσίας :

τὸ λογιζμὸ συνήφερε, τὰ σφάλματά σου φτειάσε,

νομίζω ὅτι πρέπει νὰ υἰοθετηθῆ ἡ γραφὴ ᾠ ᾶ σ ε, ἣτις ἀπαντᾷ εἰς πα-
ραλλήλους στίχους τοῦ Ἐρωτοκρίτου :

Α' 1594 : ἐτούτη τὴν κακὴν ἀρχή, καὶ τὰ ᾠφαλές νὰ ᾠσᾶσης

Α' 1749 : κ' ἡ ἀρμηγειά, ποὺ τοῦ ᾠδωκεν, ἡσφαλε δὲν ἐσᾶσε κλπ.

Γ' 286 : συνήφερε, καὶ στράφου ᾠδέ, ᾠσᾶσε τὰ σφάλματά σου

*Ἡ λεπτομερὴς ἀντιπαραβολὴ πρὸς τὸν Ἐρωτόκριτον θὰ χρησιμεύσῃ

εἰς τὴν ἀποκατάστασιν καὶ ἄλλων στίχων τῆς Θουσίας καὶ τῆς γλωσσικῆς αὐτῆς μορφῆς καθ' ὄλου.

* *

δ') Ἡ στιχογραφικὴ καὶ ἡ ἐν γένει φιλολογικὴ μελέτη τῆς Θουσίας.— Πλὴν τῶν κριτηρίων τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, καὶ ἄλλα στοιχεῖα δύνανται νὰ συμβάλωσιν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τῆς Θουσίας, ἰδίᾳ δὲ ἡ μελέτη τῆς ἐν γένει φιλολογικῆς μορφῆς καὶ τῆς στιχογραφικῆς αὐτῆς.

1) Οὕτω π.χ. εἰς τὸ δίστιχον 273-274 τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων :

καὶ θὲ νὰ κόψη τὸ σπαθί, π' ἀκονισμένον ἔχω,
ἕνα λαιμὸν ὅπ' ἀκριβὸν πλιὰ παρὰ μένα ἔχω,
ἡ ὁμοιοκαταληξία ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως, ἥτοι διὰ τοῦ ῥήματος ἔχω. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀντίθετον πρὸς τοὺς ὀρθοὺς κανόνας τῆς μετρικῆς, τοὺς ὁποίους ἀκολουθεῖ ὁ Κρηθὴς ποιητής, καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι οὐχὶ εἰς αὐτόν, ἀλλ' εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἐκδότας ὀφείλεται τὸ σφάλμα τοῦτο. Γνησιωτέρα φαίνεται ἡ γραφὴ τοῦ Μαρκιανοῦ χειρογράφου :

καὶ θὲ νὰ κόψη τὸ σπαθί, ποὺ ἔχω ἀκονισμένο,
ἕνα λαιμὸ ὁμορφότατο, πολλὰ κανακεμένο.

2) Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀντὶ τῆς ἀτελοῦς ὁμοιοκαταληξίας τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων εἰς τοὺς στίχους 543-544 :

παράξενο μοῦ φαίνεται, ὅς ἔγνοια μεγάλη μπαίνω,
κοντὸ ἀνεβαίνω τὸ βουνί, μὰ κάτω δὲ γιαιζόνω,
πρέπει νὰ υἱοθετήσωμεν τὴν γραφὴν τοῦ Μαρκιανοῦ χειρογράφου :

παράξενο μοῦ φαίνεται, ὅς ἔγνοια μεγάλη μπαίνω,
κοντὸ ἀνεβαίνω ὅς τὸ βουνί, μὰ δὲ τὸ κατεβαίνω.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπανόρθωσις καὶ ἄλλων στιχογραφικῶν σφαλμάτων τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων, τὰ ὁποῖα κακῶς ἀποδίδονται εἰς τὸν συγγραφέα.

* *

Αὐτὰ ἐν ὀλίγοις περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου καὶ τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῆς Θουσίας τοῦ Ἀβραάμ, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ πρέπη νὰ στηριχθῇ ὁ μέλλον ἐκδότης, χρησιμοποιοῦν πάσας τὰς σχετικὰς πηγὰς καὶ τὰ συγγενῆ βοθηήματα, τὰ ὁποῖα μέχρι σήμερον δὲν ἐλήφθησαν, ὅπως θὰ ἔπρεπε, ὑπ' ὄψιν.

Ζ'. Ο ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ, Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ ΚΑΙ Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΑΥΤΩΝ

Αἱ πρόσφατοι ἐπιτυχεῖς ἔρευναι διαφόρων μελετητῶν τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς φιλολογίας μας περὶ τῶν πηγῶν τῶν κρητικῶν ἔργων ἀπέδειξαν σαφῶς καὶ κατὰ τρόπον ἀναντίρρητον : α) ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶχεν ὡς πρότυπον αὐτοῦ τὸ μυθιοτόρημα Paris et Vienne, εἴτε ἐν τῷ γαλλικῷ πρωτοτύπῳ ἐγνώριζεν αὐτό, εἴτε, ὡς ὑποστηρίζει ὁ Cartojan (1), ἐν ἰταλικῇ διασκευῇ, β) ὅτι τῆς Θυσίας τοῦ Ἄβραάμ πρότυπον εἶναι ὁ Isach τοῦ Grotto, τὸν ὁποῖον ὁ Κρήσις ποιητὴς ἀκολουθεῖ πιστῶς εἰς τὸν σκελετὸν τοῦ δράματος, καίτοι κατορθώσας νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ ἔργον του χαρακτῆρα ἀκραιφνῶς τοπικόν, γ) ὅτι ὁ μὲν Ἐρωτοκρίτος ἐγράφη μετὰ τὸ ἔτος 1580, ἡ δὲ Θυσία μετὰ τὸ 1586, ἀμφοτέρω δὲ πρὸ τοῦ 1645, δ) ὅτι μεταξὺ τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τῆς Θυσίας ὑπάρχει στενοτάτη συγγένεια, ὥστε νὰ γεννῶνται βῆσιμοι ὑποθέσεις περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέως αὐτῶν (2).

Τὴν συγγένειαν ταύτην πρῶτος διεῖδεν ὁ Ξανθουδίδης, ὅστις καὶ πρῶτος ὑπεστήριξε τὴν ταυτότητα τοῦ συγγραφέως ἀμφοτέρων τῶν ἔργων, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν εἰς τὸ λεκτικὸν καὶ τὸ τυπικόν, ὡς καὶ εἰς τὴν ἐπανάληψιν κοινῶν στίχων (3). Τὸ θέμα ἀπετέλεσε βραδύτερον τὸ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης μας (4), εἰς ἣν, διαπιστώσαντες τὴν ὑπαρξίν πολυαρίθμων στίχων καὶ παραλλήλων χωρίων

1) N. Cartojan : Le modèle français de l' Erotokritos, poème crétois du XVIIe siècle, Extrait de la Revue de la littérature comparée (Avril—Juin 1936). Βλ. τοῦ ἰδίου : Poema cretană Erotocrit în literatura românească si izvorul ei necunoscut (Academia Romană, Memoriile sectiunii literare, seria III, tomul VII, mem. 4) Bucuresti, 1935.

2) Βιβλιογραφικὰς πληροφορίας δύναται ὁ ἐπιθυμῶν νὰ εὔρη εἰς Ε. Κρητάρῃ : Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, Ἀθήναι, 1938 καὶ εἰς Γ. Μέγα : Ἡ Θυσία τοῦ Ἄβραάμ—Κριτικὴ ἔκδοσις, ἐνθ. ἀν.

3) Στ. Ξανθουδίδου : Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτοκρίτος, ἔκδοσις κριτικὴ, ἐνθ. ἀν., Εἰσαγωγή.

4) Γ. Ζώρα : Ἐρωτοκρίτος καὶ Θυσία τοῦ Ἄβραάμ, Νέα Ἑστία, ἔτος 11 (1937), τομ. 22, σελ. 1605—1614.

καθ' ὅλα ὁμοίων ἢ ἐχόντων μικρὰς μόνον παραλλαγὰς, κατελήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ὑπόθεσις τοῦ Ξανθουδίδου δύναται πλέον νὰ θεωρηθῆ βεβαιότης καὶ ἐπομένως ὅτι τόσοσ ὁ Ἐρωτόκριτος, ὅσον καὶ ἡ Θυσία, ὀφειλόμενα ἀμφοτέρω εἰς τὸν κάλαμον τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ἦτοι τοῦ ποιητοῦ Βιτζέντζου Κορνάρου, πρέπει νὰ ἐγράφησαν εἰς μικρὰν σχετικῶς ἀπ' ἀλλήλων χρονικὴν ἀπόστασιν, μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς 16ης καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος.

Τὴν γνώμην ταύτην ἀπεδέχθησαν ὁ Κριαρᾶς (1), ὁ Baud-Bovy (2) καὶ ἄλλοι, ἐνῶ ἀντιθέτως διετύπωσε πολλὰς ἐπιφυλάξεις ὁ Μέγας (3), καίτοι ἀναγνωρίζων καὶ οὗτος τὴν μεταξὺ τῶν δύο κειμένων ὑπόχουσαν συγγένειαν.

Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰ συμπεράσματα τῶν μέχρι τοῦδε μελετῶν, λέγομεν ὅτι τὰ κύρια στοιχεῖα, τὰ μαρτυροῦντα τὴν ταυτότητα τοῦ συγγραφέως τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ τῆς Θυσίας εἶναι τὰ ἑξῆς: α) ἡ πλήρης ταυτότης ἢ ἡ στενὴ συγγένεια ἰκανῶν στίχων, ἐπαναλαμβανομένων εἰς τὰ δύο κείμενα καὶ εἰς ἕκτασιν μὴ παρατηρουμένην εἰς ἄλλα κρητικὰ ἔργα, β) ἡ ὁμοιότης τῶν δύο κειμένων εἰς τὰς λέξεις, τὰς φράσεις καὶ τὸ τυπικόν, ἣτις δεικνύει τὸν αὐτὸν τόπον καὶ χρόνον δι' ἀμφοτέρω τὰ ποιήματα, γ) ἡ ἀπέχθεια τοῦ συγγραφέως πρὸς τὰς ξενικὰς λέξεις, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις ἔχει περιορισθῆ εἰς τὸ ἐλάχιστον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ χρῆσις ξένων λέξεων εἶναι εὐρυτάτη, δ) ἡ ἀρτία καὶ ρέουσα στιχουργία ὡς καὶ ἡ τελειότης τῆς ὁμοιοκαταληξίας, αἵτινες χαρακτηρίζουν τὰ δύο ἔργα, ε) τὸ ζωηρὸν καὶ ἀβίαστον ὕφος καὶ ἡ ἐν γένει παράλληλος ἀνάπτυξις τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων καὶ τῶν ψυχολογικῶν καταστάσεων, καὶ στ) ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τῶν δύο ποιημάτων, τὰ ὁποῖα κατὰ πολὺν ὑπερβάλλουσιν ὅλα τὰ σύγχρονα ἔργα. Εἰς τὰ στοιχεῖα ταῦτα πρέπει νὰ προστεθοῦν τῶρα καὶ ἡ ἀποδειχθεῖσα πλέον περίπου σύγχρονος συγγραφὴ τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ τῆς Θυσίας, ἡ γνῶσις κοινῶν πηγῶν καὶ ἡ ἐν γένει ἀνάλογος διάρθρωσις τῶν δύο ἔργων, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφεὺς—ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἄλλα ἔργα τῆς κρητικῆς ἐποχῆς—κατήγγησε τὰ χορικά καὶ τοὺς προλόγους, ὡς καὶ οἵανδήποτε ἄλλην ἐξωτερικὴν διαίρεσιν.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται καὶ ἡ ἐπὶ νέων βάσεων μελέτη τῆς ἐπὶ

1) Ε. Κριαρᾶ: Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτόκριτου, ἐνθ. ἀν., σελ. 135 ἐπ.

2) S. Baud-Bovy: Sur un Sacrifice d' Abraham de Romanos et sur l'existence d'un théâtre religieux à Byzance, Byzantion, tom. XIII (1938), fasc. 1, σελ. 320 ἐπ. καὶ Σ. Μπώ-Μοβύ: Ἑλληνικότητα καὶ ξένες ἐπιδράσεις, Ἐπιθεώρησις, ἔτος Β' (1939), ἀριθ. 6, σελ. 106.

3) Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ—Κριτικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, ἐνθ. ἀν., σελ. 35 ἐπ.

τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τῆς Θυσίας ἀσκηθείσης ἐπιδράσεως, δύνανται τώρα νὰ προωθήσωσιν ἔτι περαιτέρω τὰς ἐρεῖνας καὶ νὰ συμβάλλωσιν εἰς τὴν ἀσφαλεστέραν ἐξέτασιν τοῦ ἐπιμάρχου ζητήματος τῆς χρονολογικῆς αὐτῶν σχέσεως. Εἶπομεν, ὅτι ἀμφότερα τὰ ἔργα ἀνήκουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν αὐτὸν συγγραφέα καὶ ὅτι ἐγράφησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος. Ποῖον ὅμως τῶν ποιημάτων τούτων εἶναι τὸ παλαιότερον; Ἐγρᾶφη πρῶτον ἡ Θυσία, ὡς νομίζει ὁ Ξανθουδίδης (1) καὶ οἱ ἄλλοι ἐρευνηταί, ἢ ὁ Ἐρωτοκρίτος εἶναι προγενέστερος, ὡς, μετὰ πολλῶν δισταγμῶν, ὑποστηρίζει ὁ Κριαρᾶς (2); Τὴν λύσιν τοῦ ἀκανθώδους τούτου προβλήματος θὰ δώσῃ ἡ συγκριτικὴ μετὰ τῶν δύο ἔργων καὶ τῶν προτύπων αὐτῶν ἀντιπαραβολή.

Πράγματι—ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Κριαρᾶς (3)—ἡ τυχὸν ἐξακρίβωσις ὅτι χωρία τινὰ τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, εἰλημμένα ἐκ τοῦ Isach, ἀπαντῶσιν αὐτούσια καὶ παρὰ τῷ Ἐρωτοκρίτῳ ἢ ὅτι ὁπωσδήποτε ἐπέδρασσαν ἐπὶ παραλλήλων χωρίων αὐτοῦ, θὰ ἐπιστοποιεῖ ὄχι μόνον ὅτι ἀσφαλῆς terminus post quem διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι τὸ ἔτος 1586 (ἔτος τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ Isach), ἀλλὰ θὰ ἀπεδείκνυε προσέτι, κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀντίρρησην, ὅτι οὗτος εἶναι μεταγενέστερος τῆς Θυσίας. Ἀντιστρόφως, ἡ ἀνεύρεσις εἰς τὴν Θυσίαν χωρίων παραλλήλων μὲν πρὸς τὰ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, εἰλημμένων δὲ ἐκ τοῦ μυθιστορήματος Paris et Vienne, θὰ ἔπειθεν ὅτι τὸ κρητικὸν ἔπος ἐχηρησίμωσεν ὡς ὑπόδειγμα, καὶ ἐπομένως ὅτι εἶναι προγενέστερον τῆς Θυσίας, ἐκ τοῦ καθορισμοῦ δὲ τῆς χρονολογικῆς ταύτης σχέσεως τῶν δύο κρητικῶν ἔργων πολλὰ συναφῆ προβλήματα θὰ εὔρισκον τὴν λύσιν αὐτῶν καὶ νέα περίοδος εὐρύτερων ἐρευνῶν θὰ ἠνοιγέτο εἰς τοὺς μελετητάς.

Τοιαύτην ἀντιπαραβολὴν ἐπιχειροῦμεν εἰς τὰς ἐπομένας σελίδας. Ἐκ ταύτης θὰ προκύψῃ, ὅτι ἱκανοὶ στίχοι, ἀπαντῶντες ἐν τῷ Isach, ἀνευρίσκονται καὶ ἐν τῇ Θυσίᾳ καὶ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ, μεταβιβασθέντες προφανῶς διὰ τοῦ πρώτου ἔργου εἰς τὸ δεύτερον, καὶ ἐπομένως ἡ προτεραιότης τοῦ μυστηρίου καθίσταται σχεδὸν βεβαία. Καὶ ἀναφερόμεν μὲν ἐνταῦθα χαρακτηριστικὰ τινὰ παραδείγματα τῆς διαδοχικῆς ταύτης ἐπιδράσεως, ὀφείλομεν ὅμως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ τονίσωμεν, ὅτι ἡ ἐξάρτησις δὲν εἶναι εἰς ὅλα ἐξ ἴσου καταφανῆς ἐκ πρώτης ὄψεως. Τοῦτο

1) Στ. Ξανθουδίδου : Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτοκρίτος, ἔνθ. ἀν.

2) Ε. Κριαρᾶ : Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἔνθ. ἀν., σελ. 152 ἐπ.

3) Ε. Κριαρᾶ : Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἔνθ. ἀν., σελ. 153—154.

εἶναι φυσικόν, δεδομένου ὅτι διὰ τῆς ἀλληλοδιαδόχου διασκευῆς, ἡ ἀρχικὴ ἔκφρασις ὑπέστη ἐνίοτε βαθεῖας ἀλλοιώσεις· ἡ ἐπιμελὴς ὁμως ἔρευνα καὶ ἡ προσεκτικὴ ἀντιπαροβολή, οὐδεμίαν ἀφίνουσι ἀμφιβολίαν ὅτι τὰ παράλληλα ταῦτα χωρία τῆς Θουσίας καὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὀφείλουσι τὴν προέλευσιν αὐτῶν εἰς ἀναλόγους στίχους τοῦ Isach.

1) Ἐν τῷ Isach (A, γ) περιγράφεται ὡς ἐξῆς ἡ ταραχὴ τῆς Σάρρας ἐκ τῆς εἰδήσεως ὅτι πρόκειται νὰ θυσιασθῇ ὁ μονάρχικος υἱὸς τῆς Ἰσαάκ :

ecco ch'io muoio, et esco homai d' affanni
ecco perduto il cor, la faccia fredda
e più forza non hà di sostenermi.

Ἐνάλογος εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς παραλλήλου σκηνῆς καὶ ἐν τῇ Θουσίᾳ τοῦ Ἀβραάμ (στίχ. 191-194) :

ἐχάθηκέ μου ἡ δύναμη, ἐκόπηκε ἡ καρδιά μου,
ἡ ψή μου συμμαζώνεται κ' ἤρθαν τὰ ὕστερά μου...
ἐτέλειωσαν τὰ ἔτη μου, ἐδιάβηκε ἡ ζωὴ μου.

Παραλλήλους περιγραφὰς ταραχῆς καὶ ἀπογνώσεως ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ, ὅπου, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, δὲν εἶναι ξένη ἡ ἐπίδρασις τῆς Θουσίας, ὡς :

Α' 1813-1814 : συρθῇ τὸ αἷμα ἔς τὴν καρδιά, κ' ἡ ὄψη ἀπομείνη
ἄσπρη γλομὴ σὰν τοῦ νεκροῦ, ἔτοιμας λογῆς ἐγένη.
καὶ Γ' 1525 : τὰ μέλη μου ψυχομανοῦ, ἡ δύναμή μου ἔχθη.

2) Ἐν τῷ Isach (A, δ) οἱ δοῦλοι παρομοιάζουν τὴν λιπόθυμον Σάρραν πρὸς νεκράν :

Sarra come vicina al punto estremo.

Ἐνάλογος εἶναι καὶ ὁ ἐν τῇ Θουσίᾳ (στίχ. 198) παράλληλος στίχος, ὅπου περιγράφεται ὑπὸ τῶν δούλων ἡ κατάστασις τῆς λιποθύμου Σάρρας :

κ' ἐχλώμνιανεν ἡ ὄψη τῆς καὶ τοῦ νεκροῦ ὁμοιώθη.

ὅστις ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν αὐτολεξεὶ καὶ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ (B' 2404) :

κ' ὕστερα πάλι ἐχλώμνιανεν καὶ ὡσα νεκρὸς ἐγένη

ἐπίσης δὲ καὶ κατωτέρω (στίχ. Γ' 1654) :

κρυγιὸς γλομὸς εὐρίσκετο, σὰ νὰ ἔχε ξεψυχήσει.

3) Ἐν τῷ Isach (B, α) ὁ Ἀβραάμ, ἐπικαλούμενος τὴν θεῖαν εὐσπλαγχνίαν, λέγει ὅτι ἔτρεφε τὴν ἐλπίδα νὰ ἔχη τὸν Ἰσαάκ στήριγμα τῶν γηρατειῶν :

tardo solazzo à la infelice madre
al vecchio padre refrigerio estremo,

τὰ αὐτὰ δὲ ἐπαναλαμβάνει κατωτέρω καὶ ἡ Σάρρα (Γ, β), ἣτις διερω-
τᾶται ποῖος θὰ τὴν συνδράμῃ εἰς τὰ γηρατεῖα της :

chi sia il mio sostegno, chi sarà il conforto
de la vecchiezza mia ?

Ἐν τῇ Θυσίᾳ ἡ Σάρρα μεταχειρίζεται παρομοίαν ἔκφρασιν (στίχ. 384) :

ποιὸ θάρρος ἔχω, ποιὰ δροσά, ἕς τὰ γέρα μου τὰ πίσω ;
καὶ ἀλλαχοῦ (στίχ. 525-526) ἀποκαλεῖ τὸν Ἰσαάκ :

παιδί μου, κανακάρη μου, θάρρος κι ἀπαντοχί μου,
παρηγοριά καὶ ζήση μου,

ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰσαάκ (στίχ. 871-872) παρακαλεῖ τὸν Θεὸν νὰ τὸν σώσῃ,
ἵνα δυνηθῇ νὰ βοηθήσῃ τοὺς γονεῖς του εἰς τὰ γηρατεῖα :

σπλαγνίσου τοὺς γονέους μου ἐδὰ ἕς τὰ γερατεῖά τως,
δός μου ζωὴ νὰ τῶς βοηθῶ, νὰ μ' ἔχουν συντροφιά τως.

Συγγενεῖς πρὸς τοὺς ἀνωτέρω εἶναι καὶ στίχοι τινὲς τοῦ Ἐρωτοκρίτου,
ὅπου περιγράφονται ἀνάλογα αἰσθήματα τῆς Ἀρετούσας πρὸς τοὺς γο-
νεῖς της :

Δ' 314 : νὰ σᾶς βουηθῶ ἕς τὸ ἀνημποριὲς ἐδὰ ἕς τὰ γερατεῖά σας,

Δ' 326-328 : ὁ γονεῖς θυμᾶται

πὸς ἠῦρηκε ἕς τὰ γερατεῖα θάρρος κι ἀκουμπιστήρι,
βλεπάτορα ἕς τὸ ἀνημποριές, ἕς τὸ πρᾶμα νοικοκύρη.

4) Ἐν τῷ Isach (Γ, β) ὁ Ἀβραὰμ λυπεῖται, διότι ἡ πρόφην εὖ-
νοια τοῦ Θεοῦ μετεστράφη εἰς δυσμένειαν :

il ben, c' havuto habbiamo hora si cangia,

καὶ κατωτέρω (Δ, α) :

respondimi, o Signor, tu già si grato,
sei fatto sordo, e più non senti Abrahamo?...
Ma veggio ben, che meco irato sei.

Τὸ αὐτὸ δὲ παράπονον ἐκφράζει ὁ μέγας Πατριάρχης ἐν παραλλήλῳ χω-
ρίῳ τῆς Θυσίας (στίχ. 50) :

κ' ἐπέρασε τὸ σπλαχνός σου κ' ἤφερες τὸ θυμό σου,
πρὸς τὸ ὁποῖον συγγενεῖς ὁ κατωτέρω στίχος τοῦ Ἐρωτοκρίτου (Δ,
403), ὅπου ἡ Ἀρετούσα ἀπευθύνει ἀνάλογον παράπονον πρὸς τὸν πα-
τέρα της :

θωρῶ τὸ σπλάχνος ἤλλαξε κ' εἰς ὄχθριτα γυρῶζει.

5) Οἱ κατωτέρω στίχοι τοῦ Isach (B, α) :

sapea bene

ch' ella ch' è donna e ha il cor più infermo, e molle,

con minor sofferenza de la mia
soffrir dovea quest' angosciosa nova...
a lei che assai men forte è di natura,
ὑπηγόρευσαν εἰς τὸν Κοῤῥῆτα ποιητὴν τῆς Θυσίας τὸ ἑξῆς δίστιχον (Μαρ-
κιανὸν χειρόγραφον, στίχ. 207-208) :

ἐκάτεχα καὶ θώρου το, πὼς οἱ γυναῖκες ἔχου
νοῦ ἄχαμνό, καρδιὰ μικρή, μυστήρια δὲν κατέχου.

Ἐπὶ τοὺς δύο δὲ τούτους στίχους τῆς Θυσίας φαίνεται ὅτι ἐνεπνεύσθη
καὶ ὁ Κορνᾶρος (Ἐρωτόκριτος Γ' 1185-1188) εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν
τοῦ διὰ τὰς γυναῖκας :

καλὰ τὸ λέν οἱ φρόνιμοι καὶ τοὶ γυναῖκες ψέγου,
γιατὶ ὄλο τὰ χειρότερα καὶ τὰ κακὰ γυρεύγου,
καὶ δίχως γνώση τοῖ κρατοῦ καὶ πελελῆς τοῖ κρίνου,
γιατὶ διαλέγουν τὸ κακό, καὶ τὸ καλὸν ἀφήνου.

6) Οἱ στίχοι τοῦ Isach (B, α), ἔνθα ὁ Ἀβραὰμ ὀδυρόμενος λέγει
ὅτι ἡ ζωὴ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ νιόυ του, δὲν θὰ ἔχη δι' αὐτὸν οὐδε-
μίαν χαράν :

in che prezzo terrò questi miei occhi
più non vivendo tu lor proprio oggetto ?
in che l' orecchie mie s' elle non hanno
a udir la vore tua, che lor sol piace ?
in che prezzo le labbra...

ἔχουν συμπτυχθῆ ἔν τῷ παραλλήλῳ χωρίῳ τῆς Θυσίας εἰς ἓνα μόνον
στίχον (στίχ. 178) :

νὰ μὴ θωροῦν τὰ μάτια μου, νὰ μὴ γροικοῦν τ' αὐτιά μου.

Ἐνάλογοι στίχοι ἀπαντᾶσι καὶ ἔν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ :

Γ' 674 : κὶ αὐτιά νὰ μὴν τᾶσε γροικοῦ, μάτια νὰ μὴν τοῖ δοῦσι

Γ' 1563-64 : δὲν ἔχου γλῶσσα νὰ τὸ ποῦ, χεῖλη νὰ τὸ μιλῆσου,
καὶ μηδὲ μάτια νὰ τὸ δοῦ, κὶ αὐτιά νὰ τοῦ γροικῆσου.

7) Ὁ στίχος τοῦ Isach (Γ, β) :

ahì non mi posso regger su le piante (1),

συγγενεῦει πρὸς τὸν στίχον 327 τῆς Θυσίας :

δὲν ἔχω πόδια νὰ σταθῶ, ζαλιζομαι νὰ πέσω,

καὶ πρὸς τοῦτον ὁ στίχος Γ' 1687 τοῦ Ἐρωτοκρίτου :

δὲν ἔχουν πόδια νὰ σταθοῦ, γλῶσσα νὰ τοῦ μιλῆσου.

1) Βλ. καὶ τὸ ἀνάλογον χωρίον (Δ, α) :

che ti duol, padre, ond' avien questa doglia,
che non ti reggi più su i proprii piedi ?

8) Ὁ στίχος τοῦ Isach (Γ, β) ὅπου ἡ Σάρρα ἐνθυμεῖται τὰς περιποιήσεις καὶ τὰς φροντίδας τῆς πρὸς τὸν μικρὸν Ἰσαάκ :

con questo petto dunque io ti lattai,

ἀπεδόθη ὡς ἑξῆς εἰς τὴν παράλληλον εἰκόνα τῆς Θυσίας (στίχ. 377) :

τρεῖς χρόνους, γιέ μου, σοῦ ἴδιδα τὸ γάλα τῷ βυζῶ μου,
ἐκ τοῦ στίχου δὲ τούτου ἀναντιρροήτως ὁ Κορνᾶρος ἐνεπνεύσθη τὴν ἀνάλογον εἰκόνα τῆς Νένας καὶ τῆς Ἀρετούσας (Ἐρωτόκριτος Γ' 94) :

ὀγιά τὸ γάλα, πού ἴφαες τρεῖς χρόνους ἔς τὰ βυζά μου.

9) Ἐν τῷ Isach (Δ, α) ὁ μέλλων νὰ θυσιασθῇ υἱὸς παρακαλεῖ τὸν πατέρα του νὰ συγχωρήσῃ τυχὸν παραπτώματά του :

merce ti chieggió se giamai ti offesi.

Ἡ αὐτὴ παράκλησις ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν αὐτολεξεῖ εἰς τὸ παράλληλον χωρίον τῆς Θυσίας (στίχ. 905-906) :

γονή μου, ἀνὲ κιαμιὰ φορὰ σοῦ ἴφταιξα σὰν κοπέλλι,
συμπάθησε τοῦ Ἰσαάκ.

Ἐνάλογον δὲ παράκλησιν ἀπευθύνει κατωτέρω καὶ ὁ Ἀβραάμ πρὸς τὸν Κύριον (στίχ. 968) :

ὄ,τι ἔσφαλα τῆς χάρις σου ἄς εἶν' συμπαθισμένα.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ κρητικῷ ἔπει (Γ' 833-834) ὁ Ἐρωτόκριτος ἀπευθύνει τὴν αὐτὴν παράκλησιν πρὸς τὸν πατέρα του :

κι ἂν ἔν καὶ μὲ τὰ λόγια μου σήμερο ἐπέιραξά σε,
λησμόνησε τὸ σφάλμα μου, καὶ μπλιὸ μὴν τὸ θυμᾶσαι,
καὶ πάλιν κατωτέρω (στίχ. Γ' 867-868) :

κύρι μου, ἔς τοῦτα, πὸν μιλω, παρακαλω σε ἄ σφάλω,
συμπάθησέ μου.

Τέλος ἀνάλογον παράκλησιν ἀπευθύνει καὶ ὁ Πεζόστρατος πρὸς τὸν βασιλέα (Ε' 1483-1484) :

λοιπὸ ἄ σ' ἐβάρυνα κ' ἐγὼ εἰσὲ καιρὸν κιανένα,
ὄτι κι ἂν ἐπωθήκασι, ἄς εἶν' συμπαθισμένα.

10) Ἐκ τοῦ στίχου τοῦ Isach (Δ, α) :

tu china il capo in giù,

τὸν ὁποῖον ἀπευθύνει ὁ Ἀβραάμ πρὸς τὸν υἱὸν του, καθ' ἣν στιγμήν πρόκειται νὰ προβῇ εἰς τὴν θυσίαν, ἐλήφθη ὁ παράλληλος στίχος τῆς Θυσίας (στίχ. 937) :

χαμήλωσε τὰ μίτια σου, χάμαι ἔς τῆ γῆς συντήρα,
ὅστις ἐπαναλαμβάνεται αὐτολεξεῖ καὶ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ (Δ' 733) :

τὰ μάτια τῆς χαμήλωσε, χάμαι ἔς τῆς γῆς συντήρα.

11) Ἐν τῷ Isach (χορικὸν Δ') ὁ χορὸς εὐχαριστεῖ τὸν Θεὸν διὰ τὸ αἴσιον πέρας τῆς δοκιμασίας :

tutti placati i nostri acerbi guai,

ἀνάλογον δ' εὐχαριστίαν ἀπανθύνει πρὸς τὸν Κύριον καὶ ὁ Ἰσαὰκ ἐν τῇ Θυσίᾳ (στίχ. 1122), διότι :

ἐπάψασι τὰ κλάματα, τὰ βάσανα ἐτελειῶσα.

Παραλλήλους ἐκφράσεις ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ, ἔνθα ἐκδηλοῦται ἡ χαρὰ διὰ τὸ εὐτυχὲς τέλος τῆς σκληρᾶς δοκιμασίας τῶν δύο ἔραστῶν :

Ε' 1224 : κ' οἱ ὄργιτες ἐπάψασι, κ' οἱ μάνιτες ἐφύγα

Ε' 1481 : κ' οἱ μάνιτες ἐπάψασι κ' ἡ ὄργιτα τελειώθη.

12) Ἐν τῷ Isach (χορικὸν Δ') ὁ χορὸς ἐκφράζει τὸν φόβον μήπως ἡ μεγάλη χαρὰ διὰ τὴν διάσωσιν τοῦ Ἰσαὰκ φονεύσῃ τὴν Σάρρα, μὴ δυναμένην νὰ ὑποφέρῃ τὸ μέγεθος τῆς εὐτυχίας :

io temo, e forse 'l mio pensier non erra,
non cada morta poi per lo piacere

καὶ κατωτέρω (Ε, γ) ἡ ἰδία ἡ Σάρρα, ἡμιλιπόθυμος, κραυγάζει :

muoio nel troppo gaudio, che m' ingombra

Τὰ αὐτὰ περίπου ἐπалаμβάνει ἡ Σάρρα ἐν τῷ παραλλήλῳ χωρίῳ τῆς Θυσίας (στίχ. 114-116) :

καὶ ἡ καρδιά μου δὲ βαστᾷ ἕως τόση χαρὰ πού μπαίνει...
γιατὶ μὲ ἀπὸ τὴ χαρὰ γροικῶ κ' ἡ ψή μου βγαίνει.

Ἀνάλογον εἰκόνα ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ (Ε' 1091-1092), ὅπου περιγράφεται ἡ χαρὰ τῆς Ἀρετούσας διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ἔραστοῦ της :

ξαναλιγώνεται ἡ φτωχὴ ἐκ τὴν χαρὰν τὴν τόση,
κ' ἤκλινε μιὰ καὶ δυὸ φορὲς χάμαι ἕως τῆ γῆς νὰ δώσῃ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων παραλλήλων χωρίων εἶναι φανερὸν ὅτι ἱκανοὶ στίχοι τοῦ Groto ἐπέδρασαν διὰ τῆς Θυσίας ἐπὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Βεβαίως, τὰ παραδείγματα τὰ ὁποῖα ἀνεφέρομεν δὲν ἔχουν πάντα τὴν αὐτὴν ἀποδεικτικὴν ἀξίαν : Εἰς μερικά ἐξ αὐτῶν (ὡς τὰ ὑπ' ἀριθ. 2, 5, 7, 8, 9, 10, 12) ἡ ἐπίδρασις εἶναι ἐμφανεστέρα, πιστοποιοῦσα τὴν ἀναγκαίαν μεταξὺ τῶν χωρίων τούτων σχέσιν, εἰς ἄλλα εἶναι μὲν ἐκ πρώτης ὄψεως ἀσθενεστέρα, προκύπτει ὅμως ἐξ ἴσου βεβαία μετὰ βαθυτέραν ἀντιπαραβολὴν τῶν κειμένων. Πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ προστεθῇ ὅτι, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα χωρία, στί-

χοι καὶ φράσεις, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Isach ἐπὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, δεδομένου ὅτι εἶναι πολὺ ἀπίθανον ἢ ὁμοίότης αὐτῶν νὰ ὀφείλεται ἀπλῶς εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν. Οὕτως ἡ λέξις «*πύργος*», ἡ ὁποία ἀπαντᾷ ἐν τῷ Isach (singular *fortezza* Δ, β καὶ *notabil fortetza*), ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῇ Θυσίᾳ (πύργε ξετελειωμένε, στίχ. 952) καὶ ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ (σὰν πύργος ἦτο δυνατός, Β' 2094). Ἐπίσης ἡ φράσις τοῦ Isach (Γ, γ): *i begli occhi oscurar*, ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῇ Θυσίᾳ: νὰ σκοτειναιοῦν τὰ μάτια (στίχ. 343) καὶ ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ: ἐχάθηκε τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν της (Γ' 1145).

Δυνάμεθα δ' ἴσως νὰ προχωρήσωμεν ἔτι περαιτέρω. Δοθέντος, ὅτι χωρία τινὰ καὶ χαρακτηριστικὰ τινεσ ἐκφράσεις τοῦ Ἑρωτοκρίτου, μὴ ἀπαντῶσαι ἐν τῇ Θυσίᾳ, παρουσιάζουν οὐχὶ τυχαίαν συγγένειαν πρὸς παράλληλα χωρία τοῦ Isach, δὲν φαίνεται παρακεκινδυνευμένον νὰ υποστηρίξωμεν, ὅτι εἶναι πιθανὸν τὸ δυτικὸν μυστήριον νὰ ἐπέδρασε καὶ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου—ἄνευ μεσολαβήσεως τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ εἴχομεν ἐν ἀκόμῃ στοιχεῖον, μαρτυροῦν ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέως τῆς Θυσίας καὶ τοῦ κρητικοῦ ἔπους.

Ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ κάτωθι παράδειγμα. Ἐν τῷ Isach (Γ, β) ὁ Ἀβραάμ, περιγράφων τὸ εἰμετάβλητον τῆς ἀνθρωπίνης τύχης, μεταχειρίζεται μακρὰν καὶ παραστατικὴν εἰκόνα:

poi che tra noi cosa non resta eterna
il ben, c' havuto habbiamo hora si cangia,
cosi 'l mal, c' hora habbiam sia poi cangiato.
Dopo la pioggia aspettasi il sereno,
dopo la lunga notte appare il Sole.

Συγγενῆς πρὸς ταύτην εἶναι καὶ ἡ περιγραφή ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ (Ε', 97):

μ' ἄς πορπατοῦσιν οἱ καιροί, τὰ πράματα σιμώνου,
κ' οἱ μέρες μὲ σιγανεμιὰ καὶ λάμψη ξημερώνου·
ἢ σκοτεινάδα ξέφεξε κ' ἡ σύννεφιά σκολάζει,
οἱ ἀνέμοι κατατάσσουν, καλοκαιρικά βράζει,
καὶ τοῦ κυροῦ σου ἡ ὄργιτα κ' ἡ κάκιτα μερώνει,
κ' ἐδὰ π' ἀρχίζει τὸ καλό, ἕς χαρὸς τὸ ξετελειῶνει

ὅπου, ἐκτὸς τῆς γενικωτέρας εἰκόνης, εἶναι φανερὰ ἡ συγγένεια μεταξὺ τῆς φράσεως τοῦ Isach «*dopo la pioggia aspettasi il sereno*» καὶ τῆς τοῦ Ἑρωτοκρίτου «ἢ σύννεφιά σκολάζει... καλοκαιρικά βράζει», ἐπίσης δὲ μεταξὺ τῆς φράσεως τοῦ Isach «*dopo la lunga notte appare il sole*» καὶ τῆς τοῦ Ἑρωτοκρίτου «οἱ μέρες μὲ σιγανεμιὰ καὶ λάμψη ξημερώνου—ἢ σκοτεινάδα ξέφεξε».

Καὶ ἄλλαι ἐκφράσεις τοῦ Isach ἀπαντῶσαι καὶ ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ,

ὡς ἡ φράσις «solorato lasciar questo bel viso» (Γ, γ), ἥτις ἐνθουμίζει τὰς ἀναλόγους φράσεις τοῦ Ἐρωτοκρίτου «ἡ ὄψι ντου ἀπομένει— ἄσπρη, γλομὴ σὰν τοῦ νεκροῦ» (Α' 1818) καὶ «τοῦ νεκροῦ τὸ πάχνισμα εἶχε τὸ πρόσωπό της» (Γ' 1146).

Εἶναι ἐπομένως ἄξιον ἀπορίας πῶς ὁ πάντοτε τόσον ἐπιμελής εἰς τὰς ἐρεῦνας του Baud-Bovy, ὅστις ἠσχολήθη μὲ τὸ ζήτημα, ὑπεστήριξεν ὅτι οὐδὲν χωρίον τοῦ Ἐρωτοκρίτου παρουσιάζει συγγένειαν πρὸς τὸ μυστήριον τοῦ Grotto (1).

* * *

Εἶναι ἐξ ἄλλου ἀληθὲς ὅτι ὁ Κριαρᾶς, ἐν τῇ μελέτῃ αὐτοῦ «Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου» (2), ἀναφέρει τρία παραδείγματα, εἰς τὰ ὅποια παρατηρεῖται τὸ ἀντίθετον φαινόμενον, δηλ. ὅτι στίχοι τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ συγγενεῦσιν πρὸς χωρία τοῦ Ἐρωτοκρίτου, προερχόμενα ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μυθιστορήματος Paris et Vienne, χρησιμεύσαντος, καθ' ἃ διεπίστωσεν ὁ Cartoian (3), ὡς πρότυπον ἐκείνου, ἐξ οὗ συνεπέρανεν, ὅτι «δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ κρητικὸν ἔπος συνετέθη πρὸ τοῦ μυστηρίου», καίτοι ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ὁ αὐτὸς μελετητὴς φαίνεται μᾶλλον ἐπιφυλακτικὸς (4). Ἐκ τῶν τριῶν ὅμως ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένων παραδειγμάτων, ἐπὶ τῶν ὁρίων καὶ μόνον—παρ' ὅλας τὰς ἄλλας ἐνδείξεις—στηρίζεται ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς προγενεστέρως συγγραφῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, μόνον ἓν, τουτέστι τὸ διστίχον 379-380 τῆς Θυσίας, δύναται νὰ θεωρηθῇ πρᾶγματι ὡς μίμησις τοῦ διστίχου Α' 57-58 τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ὅπερ προέρχεται, μὲ τὴν σειρὰν του, ἐκ παραλλήλου χωρίου τοῦ Paris et Vienne. Ἐκ τῶν ὑπολειπομένων δύο παραδειγμάτων, τοῦ μὲν ἐνὸς πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἀποκλεισθῇ ἢ ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μυθιστορήματος καταγωγή, τοῦ δὲ ἐτέρου εἶναι πολὺ ἀμφίβολος.

1) Baud-Bovy : Sur l'auteur et la date du Sacrifice d'Abraham et de l'Erotokritos, ἐνθ. ἀν.

2) E. Κριαρᾶ : Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἐνθ. ἀν. σελ. 152 ἐπ.

3) N. Cartoian : Poema cretană Erotocrit în literatura românească si izvorul ei necunoscut, ἐνθ. ἀν., τοῦ αὐτοῦ : Le modèle français de l'Erotokritos, poème crétois du XVIIe siècle, ἐνθ. ἀν.

4) Τὰ ὑπὸ τοῦ Κριαρᾶ ἀναφερόμενα χωρία εἶναι τὰ ἑξῆς : 1) Θυσία 379-380, Ἐρωτόκριτος Α' 57-58, Paris et Vienne 74, 20-22, 2) Θυσία 49-50, Ἐρωτόκριτος Δ' 403, Paris et Vienne 212, 3-6, 3) Θυσία 968, Ἐρωτόκριτος Ε' 1392, Paris et Vienne 302, 1-6.

1) Τῷ ὄντι ὁ Κριαρᾶς νομίζει, ὅτι οἱ συγγενεύοντες στίχοι 968 τῆς Θυσίας :

ὅ,τι ἔσφαλα τῆς χάρις σου ᾄς εἶν' συμπαθισμένα,
καὶ Ε' 1392 τοῦ Ἐρωτοκρίτου :

γῆ ἐγὼ ἴσφαλα, γῆ ἐσύ ἴσφαλες, ᾄς εἶν' συμπαθισμένα,
ὀφείλουσι τὴν καταγωγὴν τῶν εἰς τὸ ἀντίστοιχον χωρίον τοῦ Paris et Vienne «et tous les mesfaits que oncques mesfeites envers moi, ne pourries avoir mesfaits, et aussi tout le mal talant que oncques j' ay eu envers vous, de bon coeur je vous pardonne» (302, 3-6).
Καὶ ὅμως ὁ στίχος 968 τῆς Θυσίας καὶ οἱ πρὸς αὐτὸν συγγενεῖς στίχοι 905-906 τοῦ αὐτοῦ μυστηρίου :

γονή μου, ἀνὲ καιμινὰ φορὰ σοῦ ἴφταιξα σὰν κοπέλλι,
συμπάθησε τοῦ Ἰσαάκ,

δὲν εἶναι εἰμὴ πιστὴ ἀπομίμησις τοῦ κάτωθι στίχου τοῦ Isach (Δ, α) :

merce ti chieggio se giamai ti offesi,

ὡς καταφαίνεται, ἐκὶος τῆς φραστικῆς συγγενείας, καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι, ἐνῶ εἰς τὸ κρητικὸν ἔπος καὶ εἰς τὸ πρότυπον αὐτοῦ πρόκειται περὶ ἀμοιβαίας συγχωρήσεως ἕξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ἐν τῷ Isach καὶ τῇ Θυσίᾳ ἡ συγχώρησις ζητεῖται ἐκ μιᾶς μόνον πλευρᾶς. Ἄλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν στίχων τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἡ μίμησις πρὸς τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα περιορίζεται εἰς τὸ περιεχόμενον, ἐνῶ ἡ λεκτικὴ ἔκφρασις πλησιάζει περισσότερο τοὺς παραλλήλους στίχους τῆς Θυσίας, πρὸς τοὺς ὁποίους, δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι συγγενεύουν καὶ ἄλλοι παράλληλοι στίχοι τοῦ κρητικοῦ ἔπους (Γ' 833-834, Γ' 867-868, κ.ά.).

Ὅτι δ' ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Θυσίας ἐπὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι ἡ ἀκριβής, καὶ οὐχὶ ἡ ἀνίστροφος, πιστοποιεῖται καὶ ἐκ τῆς γενικωτέρας ἀντιπαραβολῆς τοῦ ὅλου χωρίου τοῦ ἔπους πρὸς τὴν Θυσίαν. Οἱ στίχοι Ε' 1391-1394 τοῦ Ἐρωτοκρίτου :

Λέει του : «Γιέ μου, ᾄς πάφουσιν ὅλα τὰ περασμένα,
γῆ ἐγὼ ἴσφαλα, γῆ ἐσύ ἴσφαλες, ᾄς εἶν' συμπαθισμένα.

Κι ἀπῆς οἱ χρόνοι κ' οἱ καιροὶ τέλῳς καλὸν ἐφέρα,
ᾄς τῆ χαροῦμεν ὅλοι μας τῆ σημερνὴν ἡμέρα,

ἐνθυμίζου τοὺς στίχους 1121-1124 τῆς Θυσίας :

τὰ περασμένα ἐδιάβησαν καὶ τὰ γραμμένα ἐλειῶσα,
ἐπάψασι τὰ κλάηματα, τὰ βάσανα ἐτελειῶσα.

Ἄς τῆ χαροῦμε σήμερον ἐτούτῃ τὴν ἡμέρα

κι ἀπὸ τὸν ἄδη ἔρχομαι καὶ ζωντανὸ μ' ἐφέρα,

εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου προσήρμοσεν καὶ τὸν ἀναφερόμενον στίχον 968. Ἐπειδὴ δὲ οἱ στίχοι οὗτοι τῆς Θυσίας προέρχονται ἐκ τῶν κάτωθι στίχων τοῦ Isach (Δ, γ) :

chi detto havrebbe, ò pur creduto mai,
che la tempesta, ch' era in noi già un' hora
dovesse terminar sì bel sereno...

O contentezza raddoppiata, e colma...

...che ben posso

dir, che tu Isache hoggi sij nato ancora,

δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἀρχικῶς τὸ μυστήριον τοῦ Groto ἐπέ-
δρασεν ἐπὶ τῆς Θουσίας καὶ αὕτη ἐπὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου (1).

2) Ἀμφίβολος παραμένει ἡ προέλευσις τοῦ δίστιχου 49-50 τῆς
Θουσίας τοῦ Ἀβραάμ :

καὶ τώρα τίς ἢ ἀφορμὴ κ' ἤλλαξες τὸ σκοπὸ σου,

κ' ἐπέρασε τὸ σπλάχνος σου κ' ἤφερες τὸ θυμὸ σου ;

ὅστις συγγενεῖει πρὸς τὸν στίχον Δ' 403 τοῦ Ἑρωτοκρίτου :

θωρῶ τὸ σπλάχνος ἤλλαξε κ' εἰς ὄχθριτα γυρῖζει.

Πράγματι, ἂν ἀληθεύῃ ἡ διαπίστωσις τοῦ Κριαρᾶ ὅτι ὁ στίχος οὗτος
ἐνθυμίζει τὸ ἀνάλογον χωρίον τοῦ Paris et Vienne «Mes je me
trouve bien enginee en mon pensser, car je pensoye selon vostre
parler et vostre semblant que vous me eussies une grande et
souveraine amour, et maintenant je voys et cognoys du con-
traire» (212, 3-6), εἶναι ἔξ ἴσου ἀληθὲς ὅτι τὸ μνημονευθὲν δίστιχον
τῆς Θουσίας ἔχει στενοτάτην σχέσιν πρὸς παράλληλα χωρία καὶ ἀναλό-
γους ἐκφράσεις τοῦ Isach, ὡς :

respondimi, o Signor, tu già si grato,

sei fatto sordo, e più non senti Abrahamo ? (Δ, α)

ἀκόμη : ma veggio ben, che meco irato sei (Α, α)

καί : il ben, c' havuto abbiamo hora si cangia (Γ, β)

ὥστε καθίσταται ἀμφίβολον ἂν οἱ ὅμοιοι στίχοι τῶν δύο κρητικῶν
ποιημάτων ὀφείλουσι τὴν προέλευσιν αὐτῶν εἰς τὸν Isach ἢ εἰς τὸν
Paris et Vienne.

3) Ὑπολείπεται ἐπομένως ἐν μόνον παράδειγμα ἕκ τῶν ὑπὸ τοῦ
Κριαρᾶ ἀναφερομένων, ἦτοι οἱ στίχοι 379-380 τῆς Θουσίας :

ἐθώρουν κ' ἐμεγάλωνες ὡσὰ δεντροῦ κλωνάρι

κ' ἐπλήθηνες ᾗ τὴν ἀρετή, ᾗ τὴ γνώση κ' εἰς τὴν χάρη

1) Νομίζω ὅτι εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ἀναφέρω ἐδῶ τοὺς στίχους 1979-1980
τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα (ἔκδ. Λάμπρου), ὅπου ἀπαντῶσιν ἀνάλογοι στίχοι, ὀφειλό-
μενοι προφανῶς εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν :

ἂ σοῦ ἴφταισα καὶ τίποτις συμπάθειο ζητῶ σου,

καὶ ἀπαι τῶρα καὶ ὀμπρὸς νά 'μαι ᾗ τὸν ὀρισμὸν σου.

καὶ οἱ παράλληλοι στίχοι Α' 57-58 τοῦ Ἑρωτοκρίτου :

ἦρχισε κ' ἐμεγάλωνε τὸ δροσερὸ κλωνάρι

κ' ἐπλήθηνε ἔς τὴν ὁμορφιά, ἔς τὴ γνώση κ' εἰς τὴ χάρη

οἷτινες παρουσιάζουν μεγάλην ὁμοιότητα μὲ τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ γαλλικοῦ μυθιστορήματος Paris et Vienne «Ladicte Vienne commença a croistre et a multiplier en tres grande beaute et en tres grand science et toujours lysoit, livres et romans de belles ystoires» (74, 20-22).

Περὶ τοῦ μόνου τούτου παραδείγματος πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι πρόκειται περὶ καθαρῶς τυχαίας ὁμοιότητος (1), ἢ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς Θυσίας ἐμμύθη ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα, ἢ ὑπόθεσις δ' αὕτη εἶναι ἢ πιθανωτέρα, δεδομένου ὅτι, ὡς εἶδομεν, εἶναι σχεδὸν ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτοκρίτου εἶχεν ἄμεσον γνωριμίαν μὲ τὸν Isach τοῦ Grotto, τοῦ ὁποῖου ὑπέστη καὶ ἀλλαγῶν τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν.

* * *

Ἐγκαταλειφθείσης πλέον ὀριστικῶς τῆς ὑπὸ τοῦ Legrand καὶ ἄλλων μελετητῶν ὑποστηριχθείσης γνώμης, ὅτι ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ ἐγράφη πρὸ τοῦ 1535, καὶ ἀποδειχθείσης φανταστικῆς τῆς ὑποθέσεως περὶ ἐκδόσεων αὐτῆς κατὰ τὰ ἔτη 1535 καὶ 1555, ἀπομένει τώρα νὰ καθορισθῇ ἡ ἐποχὴ τῆς συνθέσεως τοῦ κρητικοῦ μυστηρίου, πράγμα τὸ ὁποῖον θέλει μεγάλως συμβάλλει εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐποχῆς τῆς συγγραφῆς καὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, δοθείσης τῆς στενῆς αὐτῶν συγγενείας.

Εἶναι φανερὸν ὅτι, ἀφοῦ ὡς πρότυπον τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραὰμ ἐχρησίμευσεν ὁ Isach τοῦ Grotto, ἐκδοθεὶς τὸ πρῶτον ἐν Ἑνετίᾳ τῷ 1586, τὸ κρητικὸν μυστήριον θὰ ἐγράφη μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον τῆς Θυσίας περιέχει εἰς τὸ τέλος τοὺς κάτωθι στίχους :

ἔς τοὺς χίλιους ἑξακόσιους τριανταπέντε ἐγίνη

ἐν βέρσο ἀπὸ ἴνα Κρητικό, εὐλάβεια γιὰ νὰ δίνη,

οἷτινες προφανῶς προσετέθησαν—κατὰ τὴν τότε κρατοῦσαν συνήθειαν— ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως, πρὸς ἔνδειξιν οὐχὶ τοῦ ἔτους τῆς συνθέσεως τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλὰ τῆς ἀντιγραφῆς τοῦ χειρογράφου, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὸ ἔτος τοῦτο ὡς terminus ante quem.

1) Ὅτι τοιαῦται περιπτώσεις τυχαίας ὁμοιότητος δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείονται, ἀποδεικνύει ἢ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα συγγένεια στίχων τῶν δύο κρητικῶν ποιημάτων καὶ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα.

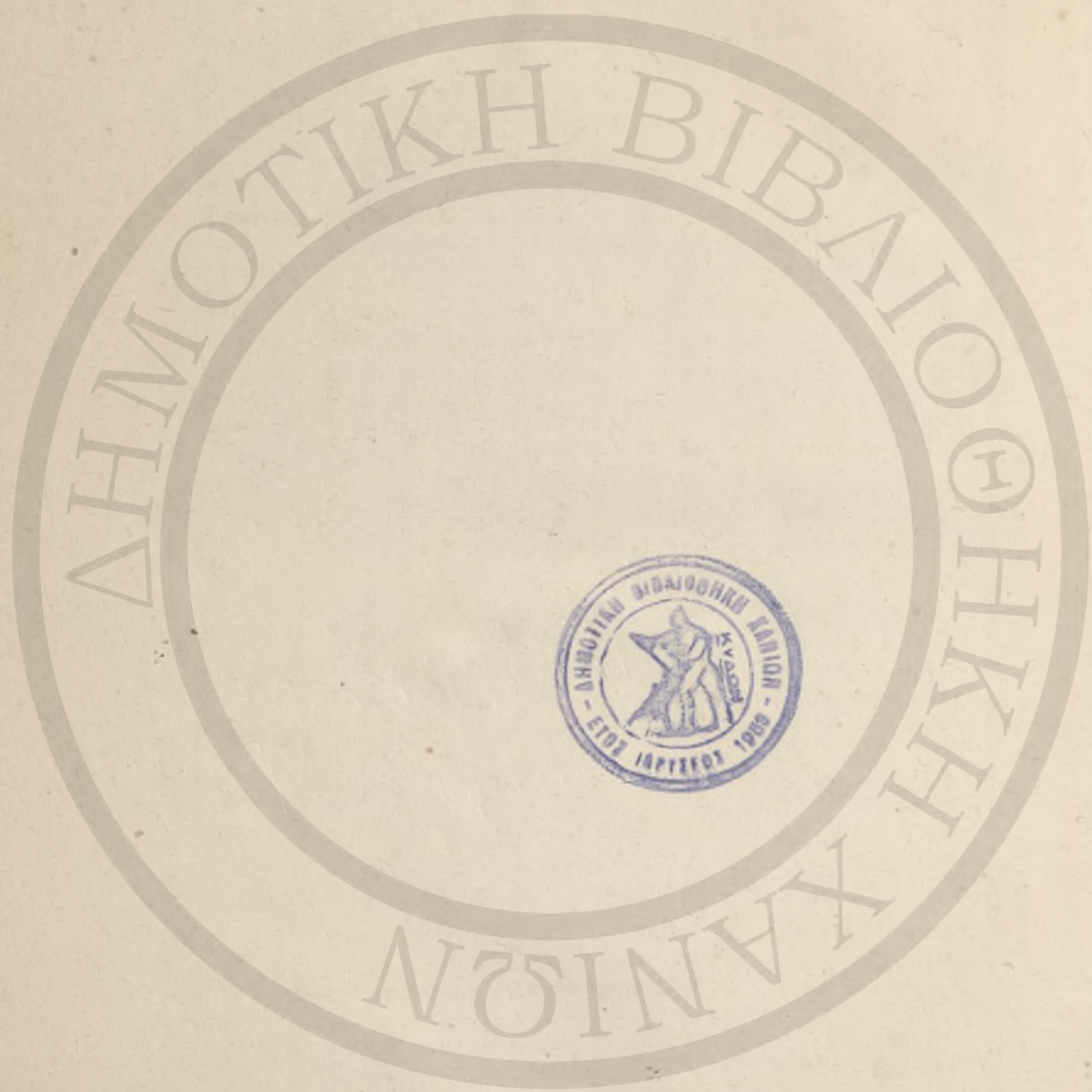
ἴσως ὁμως δυνάμεθα ἀκόμη ἀκριβέστερον νὰ προσδιορίσωμεν τὴν ἐποχὴν τῆς συγγραφῆς τῆς Θυσίας. Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι μέχρις οὗ ὁ Isach τοῦ Groto καταστῆ εὐρύτερον γνωστὸς καὶ τὰ πρῶτα αὐτοῦ ἀντίτυπα φθάσωσιν εἰς τὴν Κρήτην, θὰ διέρρουσαν ἕτη τινὰ ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τούτου, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι, ἀφοῦ τῷ 1635 ἡ Θυσία ἦτο ἤδη γνωστὴ εἰς εὐρύτερον κύκλον καὶ εἶχε μάλιστα ὑποστῆ αἰσθητὰς ἀλλοιώσεις καὶ παραλλαγάς, θὰ εἶχε παρέλθει ἱκανὸς χρόνος ἀπὸ τῆς συνθέσεως τοῦ πρωτοτύπου, νομίζω ὅτι δὲν εὐρισκόμεθα μακρὰν τῆς πραγματικότητος ὀρίζοντες, καθ' ἃ ἤδη ἀναφέρομεν, ὡς ἐποχὴν τῆς συγγραφῆς τοῦ κρητικοῦ μυστηρίου τὸ τέλος τοῦ 16ου ἢ μᾶλλον τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος.

Ἐν τέλει παρατηρῶ, ὅτι ἡ γενομένη συγκριτικὴ ἔρευνα ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν, σχεδὸν μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐμιμήθη τὸ κείμενον τῆς Θυσίας, καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου τὸ ἔπος, ὡς μεταγενέστερον αὐτῆς, θὰ ἐγράφη κατὰ πᾶσαν μὲν πιθανότητα μετὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος, ὅπωςδὴποτε δὲ μετὰ τὸ ἔτος 1586. Κατὰ ταῦτα ἡ μὲν Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ συνετέθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1590 καὶ 1625, ὁ δὲ Ἐρωτόκριτος μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ τοῦ ἔτους 1645. Πρὸς τὸ συμπέρασμα τοῦτο συμφωνοῦν καὶ ἄλλαι ἤδη γνωσταὶ ἐνδείξεις, ὡς καὶ ἡ γνώμη τῶν ἐγκυρωτέρων μελετητῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ξανθουδίδης, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1915 ἔγραφεν, ὅτι «ἂν ἦτο δυνατόν, νὰ ἐξακριβωθῆ ὡς χρόνος τῆς Θυσίας τὸ 1635, δὲν θὰ ἐδίσταζον νὰ ὑποθέσω, ὅτι καὶ ἡ Θυσία εἶναι ἔργον τοῦ Βιτζέντζου Κορνάρου, ποιητὴν κατὰ τὴν νεότητά του καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ Ἐρωτοκρίτου» (1).

1) Στ. Ξανθουδίδου : Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ἐνθ' ἄν., σελ. CXX.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α'. Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ καὶ αἱ πηγαὶ αὐτῆς	Σελ.	3
Β'. Ὁ Isach τοῦ Groto	»	8
Γ'. Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ καὶ ὁ Isach τοῦ Groto ὑπὸ ἔποψιν περιεχομένου	»	24
Δ'. Ἡ ἑλληνικὴ διασκευὴ τοῦ Isach	»	34
Ε'. Ἀντιστοιχοῦντα χωρία τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Isach	»	44
ΣΤ'. Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου τῆς Θυσίας	»	79
Ζ'. Ὁ Ἐρωτόκριτος, ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ καὶ ἡ χρονολόγησις αὐτῶν	»	95

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

ἐκδοθέντα εἰς αὐτοτελεῖς τόμους ἢ ἀνάτυπα

- Ἀνέκδοτος Θρήνος ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνταντινουπόλεως, 1939, σελ. 16.
- Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή (κώδιξ III. Β. 27 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Νεαπόλεως), 1940, σ. 24.
- Ἀνέκδοτον ποίημα τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος μισὲρ Μαριῆ Φαλιέρου, 1940, σ. 20.
- Ἱστορία καὶ ὄνειρο τοῦ Φαλιέρου, 1940, σ. 25.
- Ποίημα παραινетиκὸν Μαρίνου Φαλιέρου, 1940, σ. 20.
- Ἀλφάβητος τῆς ξενιτείας, 1944, σ. 8.
- Ἀνέκδοτα ποιήματα (ἐκ τοῦ κώδικος III Β. 27 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Νεαπόλεως), 1945, σ. 8.
- Ἐρωτόκριτος καὶ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, 1937, σ. 20.
- Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ—Κριτικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, 1944 (βιβλιοκρισία).
- Περὶ τὰς πηγὰς τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, 1945, σ. 112.
- Σολωμικά, 1940, σ. 40.
- Διονύσιος Σολωμὸς καὶ Ἰούλιος Σλοβάτσκι, 1939, σ. 8.
- Τὰ ταξίδια τοῦ Δ. Σολωμοῦ στὴ Ζάκυνθο, 1942, σ. 4.
- Σολωμικά Β', 1945, σ. 20.
- Ἡ ᾄδῃ εἰς Ἴονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου, 1937, σ. 16.
- Αἱ περὶ τέχνης θεωρίαι τοῦ Κάλβου, 1937, σ. 8.
- Ἡ περὶ αὐτοκτονίας ἀπολογία τοῦ Κάλβου, 1937, σ. 8.
- Ἡ αἰσιοδοξία τοῦ Κάλβου, 1938, σ. 12.
- Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του, 1938, σ. 20.
- Ὁ Κάλβος γραμματεὺς τοῦ Φωσκόλου, 1939, σ. 20.
- Κάλβος καὶ Φώσκολος (ὁ χωρισμὸς καὶ τὰ αἷτια), 1940, σ. 16.
- Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σπουδές του, 1941.
- Ὁ Α. Κάλβος καὶ ἡ ἐπτανησιακὴ σχολή, 1943.
- Βιογραφικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν Κάλβου, 1944, σ. 16.
- Αἰσθητικαὶ θεωρίαι τοῦ Κάλβου, 1944.
- Μακρορᾶς καὶ Κάννα, 1937, σ. 12.
- Ἑλληνικὲς σελίδες τοῦ Θωμαζαίου, 1938, σ. 36.
- Θωμαζαῖος καὶ Φωριέλ (ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία γιὰ τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια), 1938, σ. 12.
- Ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Βαλαωρίτου πρὸς τὸν Θωμαζαῖον, 1939, σ. 28.
- Ἑλληνες λογοτέχνες γιὰ τὴ γυναῖκα τοῦ Θωμαζαίου, 1940, σ. 6.
- Ἐπαρχία καὶ πνευματικὴ ζωὴ, 1935, σ. 12.
- Ἴονιος Ἀκαδημία καὶ Νεοελληνικαὶ μελέται, 1932, σ. 8.
- Ἡ ἀντιδικία τῶν τόνων, 1944, σ. 40.

- Μελέται καὶ ἄρθρα εἰς ἑλληνικά καὶ ξένα περιοδικά.
- Βιβλιοκρισίαι εἰς ἑλληνικά καὶ ξένα περιοδικά.
- Ἀνδρέας Κάλβος, ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον (ὑπὸ ἐκτύπωσιν)
- Ὁ Μαρίνος Φαλιέρος καὶ τὸ ἔργον του (προσεχοῦς ἐκδόσεως)
- Ἡ περὶ τὴν ξενετείαν φιλολογία ἐν Ἑλλάδι (προσεχοῦς ἐκδόσεως)
- Lineamenti storici della letteratura Neoellenica, 1931, σ. 42.
- La collezione greca «per conoscere Costis Palamàs», 1934, σ. 16.
- Un θρήνος inedito sulla caduta di Costantinopoli, 1935, σ. 12.
- Andrea Calbo: Opere italiane, 1938, σ. 124.
- Letteratura Neo-greca, 1939, σ. 16.
- Il trattato «περὶ τῆς ἀληθείας τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως πρὸς τὸν ἀμην-
ρῶν, κατὰ τὸν χρόνον ἐν ᾧ ἔαλω παρ' αὐτοῦ ἡ Κωνταντινού» di Giorgio
di Trebisonda (ἀνακοίνωσις).
- Le ceramiche popolari dell' Egeo, 1935, σ. 12.
- Le corporazioni bizantine, 1931, σ. 216.
- La costituzione della Grecia, 1933, σ. 164.
- Nel primo centenario della costituzione del Regno Ellenico, 1933, σ. 32.
- La repubblica Ellenica e il primo decennale della sua costituzione, 1934, σ. 24.
- L'ordinamento costituzionale della Grecia, 1935, σ. 32.
- Atene nel suo centenario di capitale Ellenica, 1935, σ. 20.
- Nel cinquantenario dell'annessione della Tessaglia alla Grecia, 1935, σ. 16.
- La restaurazione monarchica in Grecia, 1935, σ. 28.
- Συνεργασία εἰς τὴν ἰταλικὴν ἐγκυκλοπαιδεΐαν.
- Βιογραφικά σημειώματα, ἄρθρα καὶ νεκρολογίαι διὰ τοὺς: Ἀδαμάντιον Κο-
ραῖν, Δημήτριον Βερναρδάκη, Ἀριστομένην Προβελέγγιον, Σίμων Με-
νάριον, Κωνσταντῖνον Καβάφην, Λάμπρον Πορφύραν, Γιαννοῦλην Χα-
λεπῶν κ. ἄ.

